

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ústav Blízkého východu a Afriky

**Staročeské glosy ve spisech *Or zarua* a *Arugat ha-bosem***

Diplomová práce

Lenka Uličná

Český jazyk a literatura - hebraistika

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Jiřina Šedinová, CSc.

2006

Za námět, poskytnutí vlastního lístkového katalogu a maximální mnohostrannou podporu při zpracování této diplomové práce srdečně děkuji doc. PhDr. Jiríně Šedinové, CSc., vedoucí diplomové práce.

Prohlašuji, že tuto diplomovou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne.....*15. 12. 2001*.....

Podpis.....*Jirina Šedinová*.....

Seznam odborné literatury:

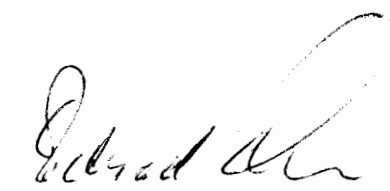
Prameny: Abraham ben Asriel: Arugat Habosem. Ed. E.E.Urbach. Jerusalem, 1. sv. 1939, 2. sv. 1947  
Jicchak ben Moše: Or zarua. 1. a 2. díl: Žitomir 1862, 3. a 4. díl:Jerusalem 1887-1890

Literatura:

Gebauer, J.: Historická mluvnice jazyka českého. Díl 1. Hláskosloví. Nakladatelství ČSAV, Praha 1963  
Gebauer, J.: Slovník staročeský. Díl 1 (A-J), díl 2 (K-netbalivost). Academia, Praha 1970  
Markon, I.: Die slawischen Glossen bei Issak Or Sarua. In: MGWJ, 49, 1905, s.707-721  
Kupfer, F. - Lewicki, T.: Zródla hebrajskie do dziejów Slowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław -Warszawa 1956  
Šedinová, J.: Alttschechische Glossen in mittelaelterlichen hebraeischen Schriften und aelteste Denkmäler der tschechischen Literatur. In: Judaica Bohemiae, 17, 1981, No. 2, s.73-89  
Reinhart, J.: Moeglichkeiten und Grenzen der Rekonstruktionen des Urtschechischen. In: Wiener Slavistisches Jahrbuch, Bd. 46. Wien 2000, s. 165-174

Vedoucí diplomové práce : Doc. PhDr. Jiřina Šedinová, CSc.

Datum zadání diplomové práce : říjen 2005  
Termín odevzdání diplomové práce : LS 2005/2006

  
.....  
Vedoucí katedry/ústavu

L.S.

.....  
Děkan

V Praze dne

## OBSAH

Použité značky a zkratky	2
Ke grafické úpravě diplomové práce	3
Přepis hebrejské abecedy použitý v soupisu glos, funkce některých grafémů	3
1. Úvod	4
2. Historie a současný stav výzkumu staročeských glos v hebrejských rukopisech	4
3. Spisy <i>Or zarua</i> a <i>Arugat ha-bosem</i> v kontextu rabínské literatury	7
3.1 Rabínská halachická literatura	7
3.2 Avraham ben Azriel	8
3.3 Jicchak ben Moše	8
3.4. <i>Pešat</i>	10
4. Glosy ve starých česko-hebrejských spisech a otázka židovských jazyků	11
4.1 Glosy „v jazyku kenaanském“	11
4.2 Jazyková situace Židů v Čechách ve 13. století	12
4.3 Hebrejské texty - nevyužitý pramen bohemistických studií	13
5. Orientační tabulka staročeských glos	13
6. Pokus o komplexní lingvistickou interpretaci zkoumaného souboru glos	18
7. Souhrnná charakteristika staročeských glos zkoumaného souboru	66
7.1 Grafická charakteristika	66
7.1.1 Přepis staročeských výrazů hebrejským písmem	66
7.1.2 Souhlásky a jejich zápis	67
7.1.3 Samohlásky a jejich zápis	67
7.2 Hláskoslovná charakteristika glos z hlediska dynamiky stč. fonologie	68
7.2.1 Vokalizace jerů a koncové <i>alef</i>	69
7.2.2 Palatalizované a palatální konsonanty	69
7.2.3 Vznik ř	69
7.2.4 Slabikotvorné likvidy	70
7.2.5 Přehláska <i>a</i> → <i>ě</i>	70
7.2.6 Změna <i>g</i> → <i>γ</i> → <i>h</i>	70
7.2.7 Souhláska <i>f</i>	70
7.3 Morfologická charakteristika stč. glos	71
7.3.1 Podstatná jména	71
7.3.2 Přídavná jména a příslovce	71
7.3.3 Zájmena a číslovky	72
7.3.4 Slovesa	72
7.3.5 Předložky a spojky	73
7.4 Syntaktická charakteristika	73
7.5 Sémantická charakteristika	74
8. Závěr	74
Resumé	76
Prameny, Literatura	77

## Použité značky a zkratky

→ změna, např. *a*→*ě*: změna *a* v *ě*

AB - *Arugat ha-bosem*

EJ - *Encyclopaedia Judaica* (CD ROM, knižní vydání Jeruzalém 1971-72)

ESJČ - *Etymologický slovník jazyka českého*, viz Machek 1968

HMČ - *Historická mluvnice češtiny*, viz Lamprecht - Šlosar - Bauer 1986

K-L - Kupfer - Lewicki 1956

MGWJ - *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*

MN - *Machsor Nürnberg*, viz Ziemlich 1886

MSS - *Malý staročeský slovník*, viz Bělič - Kamiš - Kučera 1978

Muneles - Lístkový katalog J. Šedinové

OZ - *Or zarua*

StčSl - *Staročeský slovník*, viz Gebauer 1970, Havránek a kol. 1968-

Šedinová - Lístkový katalog J. Šedinové (uchováván v Židovském muzeu v Praze)

## Zkratky jazykovědných termínů

Acc - akuzativ

act - aktivum

adj. - adjektivum

aram. - aramejsky/ý

du - duál

fem - femininum

fr. - francouzsky/ý

fut - futurum

Gen - genitiv

impftiv - imperfektivum

ind - indikativ

inf - infinitiv

Instr - instrumentál

jid. - jidiš

Loc - lokál

masc - maskulinum

ML - *mater lectionis, matres lectionis*

něm. - německy/ý

neutr - neutrum

Nom - nominativ

pas. - pasivní

particip. - participium

pftiv - perfektivum

pl - plurál

prét - préteritum

préz - prézens

pron. pers. - pronomen personalis

pron. poses. - pronomen posesivum

refl - reflexivní tvar slovesa

sg - singulár

stč. - staročesky/ý

stfr. - starofrancouzsky/ý

sthněm. - starohornoněmecky/ý

stněm. - (obecně) staroněmecky/ý

střhněm. - středohornoněmecky/ý

## Ke grafické úpravě diplomové práce

Kvůli přehlednosti textu vycházím při přepisu hebrejských jmen z fonetické podoby jména v hebrejštině, nepřepisuji však hlásky ' , ' , nerozlišuji *k* a *q*, *h* (to však rozlišuji ve vlastním přepise glos), *ś* ani emfatické hlásky; *š* přepisuji jako *c*, ignoruji zdvojené hlásky a redukované vokály přepisuji jako plné (Avraham, Jicchak). Rovněž ostatní hebrejská slova a slova derivovaná z přejatého hebrejského základu přepisuji zjednodušeně a přizpůsobuji je grafickému systému češtiny, např.: v jazyce *loaz*; kenaanský; aškenázský; *pijut*, apod.

Všechny citované doklady, výrazy a slovní spojení jsou zvýrazněny kurzívou; jde zejména o výrazy hebrejské (*šeela*), německé (*Baumwolle*), francouzské (*pedule*) a o zkoumané staročeské glosy (*bamv'lna*). Kurzívou odlišuji také zápis znění hlásek (*a*, *g*→*h*).

Při přepisu staročeských glos respektuji úzus HMČ, StčSl a MSS: nepíšu proto *w*, ale *v*, ačkoli se ve staré češtině vyslovovalo bilabiálně; většinou nerozlišuji palatální a nepalatální fonémy (*p* x *p'* apod.); *i* a *y* píšu podle novočeského úzu; až na výjimky nerozlišuji přední a zadní varianty samohlásek (*a* x *ä*); nerozlišuji *l* a *l*.

Při transkripci glos nevěnuji pozornost punktaci.

Diplomovou práci neformátuji v normovaných stranách; text má 187 194 znaků, což odpovídá asi 104 normovaným stranám.

## Přepis hebrejské abecedy použitý v soupisu glos, funkce některých grafémů

א	'	1. na začátku slova pro zjednodušení souhláskové skupiny 2. uprostřed a na konci slova jako ML pro <i>a</i>
ב	b	
ג	g	γ?
ד	d	
ה	h	na konci slova jako ML, předchází mu (nejčastěji) <i>a</i>
ו	w	1. foném <i>v</i> , 2. ML pro <i>o</i> , <i>u</i>
ז	z	v primitivním pravopisu se používá pro foném <i>z</i> nebo <i>ž</i>
ח	h	
ט	t	
י	j	1. foném <i>j</i> , 2. ML pro <i>i</i> , <i>e</i> ( <i>ě</i> )
כ	k	
ל	l	
מ	m	
נ	n	
ס	s	
ע	ajin	ve staročeských glosách se neobjevuje
פ	p	
צ	c	
ק	q	vyslovuje se jako (zadopatrové) <i>k</i>
ר	r	v primitivním pravopisu se používá pro foném <i>r</i> nebo <i>ř</i>
ש	š	v primitivním pravopisu se používá pro foném <i>š</i> nebo <i>ž</i>
ת	t	ve staročeských glosách se neobjevuje

## 1. Úvod

1.1 České glosy v středověkých hebrejských spisech se doposud nesetkaly s patřičným zájmem české ani zahraniční bohemistiky; ten se zatím omezoval na všeobecné zmínky a pobídky k výzkumu. Na opomíjení tohoto bohatého lingvoliterárního materiálu poukazovala a poukazuje zejména česká hebraistika. Je zřejmé, že bohemistika se musí zabývat i texty psanými v jiných jazycích, než je čeština či slovanské jazyky: dnes již snad nikdo nepochybuje o zařazení latinských textů české proveniencí do dějin naší literatury, postupně přijímány jsou i texty psané německy mluvícími autory, hlásícími se k českému území a kultuře. Písemnictví česko-hebrejské, tedy texty psané hebrejským jazykem českými Židy, stojí doposud v pozadí.

Hebrejské středověké spisy jsou nejen významnými literárními památkami z doby, z níž se do současnosti nedochovalo mnoho textů; jsou zároveň i nedoceněným pramenem poznání života tehdejších obyvatel Českého království, a to jak židovských, tak i nežidovských. Obzvlášť pozoruhodným aspektem těchto spisů je právě přítomnost českých, resp. jinojazyčných glos.

Problémem byla a nadále zůstává jazyková bariéra: středověké hebrejské spisy především z oblasti rabínské literatury se sice ve světě od 19. století znovu vydávají, nikdo je však nepřekládá.

1.2 V předkládané práci se pokusím shrnout doposud publikované výsledky zkoumání glos (kapitola 2), spisy *Or zarua* a *Arugat ha-bosem* a jejich autory představím v širším kontextu rabínské literatury (kapitola 3) a odůvodnění výskytu staročeských glos v hebrejském textu v souvislosti s jazykovou situací Židů v českých zemích prezentuji v kapitole 4. Další část práce tvoří dvě kapitoly se souborem zkoumaných glos: přehledová tabulka (kapitola 5) a rozsáhlejší lingvistická interpretace soupisu glos (kapitola 6). V závěrečné části, kapitole 7, souhrnně charakterizují zkoumaný jazykový materiál zejména z hlediska grafického, fonetického, fonologického, morfologického a sémantického.

## 2. Historie a současný stav výzkumu staročeských glos v hebrejských rukopisech

2.1 Zkoumání středověkého česko-hebrejského písemnictví je typickou interdisciplinární záležitostí. Stojí na pomezí hebraistiky a bohemistiky a zároveň představuje průnik pole zájmu literárněvědného a lingvistického, teologického, sociologického apod.

Příručka *Česká literatura od počátků k dnešku* (Lehár a kol. 2004) jako první ze současných reprezentativních českých kompendií zmiňuje „hebrejské písemnictví v přemyslovských Čechách“, bohužel pouze s jediným odkazem na nijak rozsáhlý příspěvek Romana Jakobsona (Jakobson 1957); Roman Jakobson je jediný bohemista, který se této problematice věnoval (viz zde dál, zvl. 2.4, 2.5). Pro základní orientaci v české židovské literatuře slouží dostupná publikace Tomáše Pěkného (Pěkný 2001) a kapitola o pražské hebrejské literatuře z publikace *Židovská Praha* (Šedinová 1991); v obou případech se jedná o shrnující texty, jejichž autoři vyzdvihují význam spisů Avrahama ben Azriela a zejména Jicchaka ben Moše.

2.2 Vědecký zájem nebohemistů o středověké rabínské spisy je však podstatně starší a přirozeně vychází z židovských kruhů, kde byly tyto spisy studovány kontinuálně generacemi učenců. Ti přistupovali ke svému kulturnímu dědictví aktivně v souladu s židovskou tradicí zkoumání a interpretace textů a aktualizace jejich duchovních hodnot.

Ve 20. letech 19. století si klade L. Zunz<sup>1</sup> při studiu Rašiho (viz zde 3.4.2 ad.) otázku, co je to kenaanský jazyk, לשון כנען, a k jaké zemi se vztahuje. Na tuto otázku odpovídají M. I. Landau<sup>2</sup> a Š. J. Rapoport<sup>3</sup> a postupně docházejí k závěru, že se jedná o jazyk slovanský. Postupně se na tomto výzkumném poli začínají angažovat další vědci, A. Geiger<sup>4</sup> a M. Steinschneider<sup>5</sup>, a shromážděný materiál, týkající se především kenaanských glos u francouzských tosafistů, narůstá. Politický zvrat roku 1848 však slibné výzkumy, které nevyhovují cílené germanizaci střední Evropy, přerušuje. Radikální změnu pak znamená až žitomirské vydání prvních dvou dílů spisu *Or zarua* autora Jicchaka ben Moše roku 1862 (srov. Jakobson - Halle, 1964).

Jako první na slovanské glosy v *Or zarua* upozornil opět L. Zunz ve své *Hebräische Bibliographie*, VIII, 3 (cit. podle Mazon 1927); tento Zunzův text byl později vydán znovu v jeho sebraných spisech (Zunz 1876).

2.3 První pokus o souborné vydání dosud shromážděných glos podnikl roku 1865 ruský orientalista A. Harkavy; o dva roky později však svůj soubor přepracoval a místo původní ruštiny jej vydal hebrejsky (Harkavy 1867). Tento lingvista a knihovník carské knihovny v Petrohradě dokazoval na materiálu slovanských glos v starých hebrejských spisech, že Židé přišli do slovanských zemích velmi dávno a že přijali slovanské jazyky okolních národů. Sám však přiznává nedokonalou znalost slovanských jazyků s výjimkou ruštiny, a proto mnoho glos ponechává neidentifikovaných. Ze spisu *Or zarua* excerpoval Harkavy 29 slovanských glos.

Po vydání další dvou dílů *Or zarua* (1887-90) vznikají další soubory glos z pera J. Wellesze (Wellesz 1904) a poněkud přesvědčivější soubor 51 glos Harkavyho žáka I. Markona (Markon 1905). Zájem o autora pokračuje na stránkách *Monatschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums* (MGWJ), časopisu vědeckého hnutí *Wissenschaft des Judentums*, článkem H. Tykocinského (Tykocinski 1911), který se v podrobné analýze spisu *Or zarua* zamýšlí nad přesným určením doby a místa, v nichž žil Jicchak ben Moše. Glosy z *Or zarua* použil André Mazon jako podklad pro své úvahy o přesnější dataci staročeské změny *g*→*h* (Mazon 1927).

Ještě před vydáním třetího a čtvrtého dílu *Or zarua* jsou však objeveny dvě víceméně komplementární části spisu *Arugat ha-bosem* autora Avrahama ben Azriela; na stránkách MGWJ o něm informuje J. Perles (Perles 1877).

2.4 Nejvýznamnější osobnost staročeské lingvistiky Jan Gebauer nejspíš věděl o existenci staročeských glos pouze z příspěvku M. Grünwalda (1893). M. Grünwald, okresní rabín z Mladé Boleslavi, publikoval v roce 1883 ve *Věstníku České akademie* článek se souborem 86 staročeských glos, mj. i od Jicchaka ben Moše a Avrahama ben Azriela. Bohužel prvního autora špatně datuje a jeho článek obsahuje chyby a nepřesnosti. Navíc Grünwald

<sup>1</sup> Zunz, L.: Salomon ben Isaac, genannt Raschi. In: *Zeitschrift für die Wissenschaft des Judentums*, I, 1822, Berlin, s. 329ff. (Cit. podle Jakobson - Halle 1964, reed. 1985.)

<sup>2</sup> Landau, M. I.: *Ha'arukh*, V, 1826, Prague, s. 1296. (Cit. podle Jakobson - Halle 1964, reed. 1985.)

Landau, M. I.: *Marpe lashon*. 1865, Odessa, 1865. Poprvé publikováno v jeho pražském vydání Mišny, 1825-1830. (Cit. podle Jakobson - Halle 1964, reed. 1985.)

<sup>3</sup> Rapoport, Š. J.: *Toldot rabeinu Natan*, příloha k *Bikurei ha'itim*, X, 1829, s. 30ff. (Cit. podle Jakobson - Halle 1964, reed. 1985.)

Rapoport, Š. J., in: *Kerem khemed*, VI, 1841, 159ff. (Cit. podle Jakobson - Halle 1964, reed. 1985.)

<sup>4</sup> Geiger, A.: Beiträge zur jüdischen Literaturgeschichte. In: *Nit'ei neemanim*. Hrsg. von Heiberg. Breslau 1847, s. 29. (Cit. podle Jakobson - Halle, 1964, reed. 1985.)

<sup>5</sup> Steinschneider, M.: Die fremdsprachlichen Elemente im Neuhebräischen und ihre Benutzung für die Linguistik. Vortrag gehalten in der ersten Versammlung deutscher und ausländischer Orientalisten zu Dresden, 4. Oktober 1844. Prag, 1845. (Cit. podle Jakobson - Halle 1964, reed. 1985.)



opatřil glosy punktací, jak si všiml i Gebauer, na kterého daný článek nezapůsobil věrohodně. Ani Jakobson nepochyboval o tom, že Grünwald opatřil hebrejský konsonantní text alespoň v některých případech samohláskovými znaky sám a tím podobu příslušných glos zkreslil. Rovněž udání původu glos není u Grünwalda spolehlivé, zaměňuje např. tzv. Norimberský a Hamburský kodex (Jakobson - Halle 1964, reed. 1985).

Autoři *Staročeského slovníku* (Havránek a kol. 1968-), pokračující v díle, které Gebauer nestačil dokončit, nesystematicky používají jako pramen několika uvedených staročeských glos dílo polských orientalistů F. Kupfera a T. Lewického (Kupfer - Lewicki 1956). Tato monografie shrnuje výsledky výzkumů a uvádí pravidla přepisu z hebrejské abecedy do latinky, přepsané glosy včetně kontextu i překladu a rovněž medailony jednotlivých autorů. Ačkoli polská monografie je velmi pečlivá, je určitě škoda, že česká bohemistika doposud nepodala vlastní kritické zhodnocení jazykového materiálu, které jí středověké hebrejské spisy nabízejí. Kupfer a Lewicki ve své práci nazvané *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy* navíc vycházejí z předpokladu, že kenaanské glosy se nevztahují jednoznačně k jednomu slovanskému jazyku, popírají, že by *lešon kenaan* (azyk kenaanský) byl v *Or zarua* a *Arugat ha-bosem* totožný s jazykem českým, a tím nepřímo potlačují význam glos pro bohemistiku.

2.5 Snad se čekalo na Jakobsonem slíbenou obsáhlejší práci (srov. Jakobson 1957, Jakobson - Halle 1964, reed. 1985) k tomuto tématu, která však, alespoň podle doposud zjištěných údajů, nevyšla. Roman Jakobson se problematice staročeských glos v hebrejských textech věnoval před druhou světovou válkou za svého pobytu v Brně a pokračoval pak i v emigraci v New Yorku (Jakobson 1978, reed. 1985). Jakobson si je zcela jist, že ztotožnění kenaanského jazyka s češtinou a kenaanské země s českým územím je alespoň v *Arugat ha-bosem* a v *Or zarua* oprávněné a podložené; staví se zásadně proti tvrzením, že glosy zachycené hebrejským písmem jsou nespolehlivé a zkomolené (Jakobson 1978, reed. 1985). Poukazuje na ohromný význam glos a v obsáhlé studii, na které spolupracoval s M. Hallem (Jakobson - Halle 1964, reed. 1985) slibuje monografii *Czech in Medieval Hebrew Sources*.<sup>6</sup>

Problematice se rovněž věnovaly dvě práce z univerzitního prostředí: ještě před druhou světovou válkou publikoval svou disertační práci I. Kahan (Kahan 1938; práce byla obhájena roku 1932) a z doby poválečné najdeme v knihovně Židovského muzea v Praze kopii diplomové práce o Jicchaku ben Moše (J. Glanzberg 1950). Z pera českých hebraistů je to pak studie o Chebské bibli V. Sadka a J. Heřmana (Sadek - Heřman 1962). Zájem o staročeské glosy v hebrejských spisech, zejména u Avrahama ben Azriela a Jicchaka ben Moše, projevil vídeňský slavista Johannes Reinhart (Reinhart 2000).

Největší pozornost česko-hebrejské literatuře a staročeským glosám v ní obsaženým věnovala a věnuje J. Šedinová (Šedinová 1981, 1991, 1996, 2005 aj.). Po O. Munelesovi převzala lístkový katalog s výpisky glos a vytvořila vlastní soubor výpisků, v němž každý lístek obsahuje glosu v kontextu (výrazně širším než např. v polské monografii), odkazy k souvisejícím pramenům včetně liturgické poezie (*pijutim*) u Avrahama ben Azriela a množství dokladů staročeských slov z dalších, nehebrejských literárních památek. Tento materiál autorka shrnula a lingvisticky analyzovala nejpodrobněji ve studii otištěné v *Judaica Bohemiae* r. 1981.

<sup>6</sup> Autorka této práce chce dál pátrat po Jakobsonových studiích na dané téma, stejně jako po dalších textech jiných autorů, a získané informace zhodnotit v své další práci.

### 3. Spisy *Or zarua* a *Arugat ha-bosem* v kontextu rabínské literatury

Jak jsem se pokusila ukázat v předchozí kapitole, zájem o téměř sedm set let staré glosy trvá už bezmála dvě stě let; za tuto dobu se počet objevených glos značně rozrostl. Jinojazyčné glosy totiž můžeme hledat ve všech tradičních žánrech hebrejské literatury, výsadní postavení však stále zaujímá literatura rabínská.

#### 3.1 Rabínská halachická literatura

3.1.1 Spisy, které tvořili a dále tvoří rabíni v různých dobách a na různých místech, představují obrovské množství písemného materiálu, doposud využívaného především judaisty; jejich charakter je však výzvou i pro historiky, sociology, lingvisty i literární vědce. Řada rabínských institucí a ješiv se již mnoho desítek let věnuje sbírání a vydávání starých rabínských spisů, jejichž rukopisy se nacházejí po celém světě; od poloviny 20. století se objevují kritické edice těchto spisů. Nověji se hovoří o „renesanci středověkých rabínských textů“, kterou zažíváme právě v dnešní době (Ta-Shma 2002, s. 221).

Rabínské spisy byly a jsou podstatným faktorem pro zabezpečení kontinuity a autonomie Židů a židovských obcí v průběhu staletí. Židovské náboženství je založeno na víře a na zákonu, takže normami, které pocházejí jak z posvátných textů, tak i od rabínských autorit, byl život tradičních židovských obcí vždy velmi výrazně usměrňován.

3.1.2 Obsáhlý korpus rabínské literatury můžeme dělit podle kritérií geografických, chronologických, obsahových či žánrových (Ta-Shma 2002, s. 221). Při klasifikaci podle obsahu se vyčleňuje jako největší skupina literatura označovaná jako halachická<sup>7</sup>.

Halachická literatura zahrnuje talmudické komentáře, knihy právních rozhodnutí, sbírky respons, texty zabývající se modlitbami, liturgií, svátky a zvyky apod. (Ta-Shma 2002, s. 218).

Po uzavření Talmudu (5. století po Kr.) už neměly vznikat žádné nové normy, ale protože každodenní život přinášel doposud neřešené problémy, bylo třeba na ně reagovat (srov. Suler 1936, s. 28-29). Nové normy však mohli vytvářet jen nejvýznamnější odborníci z řad talmudisticky vzdělaných rabínů. Ostatní rabíni se při řešení konkrétního problému v obci nejdřív pokoušeli najít odpověď na nově vzniklé otázky v dostupných písemných pramenech, a pokud je nenašli, obrátili se na talmudické autority své doby: poslali jim dotaz, hebr. *šeela*, pl. *šeelot*. Takovéto dotazy mohli těmto odborníkům posílat všichni Židé. Dotázaný rabín pak vypracoval potřebnou odpověď, hebr. *tešuva*, pl. *tešuvot*, v hebraistické literatuře obvykle zvané responsum. Z takovýchto respons pak vznikaly soubory, hebrejským akronymem někdy nazývané *šut* (*šeelot u-tešuvot*).

Forma respons se objevuje už v Talmudu, ale její rozkvět nastává až od tzv. gaonského období, v 7. až pol. 11. století a dále přes celý středověk. Autory středověkých respons dělíme na dřívější (hebr. *rišonim*) a pozdější (hebr. *acharonim*); mezníkem je 14. století, tedy doba ztřeštěného pronásledování Židů v zemích západní Evropy, zejména v Německu po vypuknutí epidemie „černé smrti“ (Suler, 1936, s. 31-34).

Všechna responsa nesou otisk doby a místa, na kterém vznikla, a jsou tak zdrojem informací nejrůznějšího druhu. Jedním z charakteristických rysů textů, které řeší aktuální problémy a srozumitelnou formou je předkládají čtenářům, je využití běžného komunikačního jazyka, v našem případě staročeských glos v hebrejském textu, tam, kde výrazy jazyka svatého nestačily nebo byly málo sdělné.

<sup>7</sup> *Halacha*, od hebr. slovesa *halach*, jít, zahrnuje vše, co se týká židovských zákonů a právního systému židovských obcí.

Podobně je tomu i u další halachické literatury, tj. talmudických a liturgických komentářů, rozborů modliteb, místních zvyků apod. Proto mohou tyto texty být pramenem pro výzkumy dalších současných věd, nejen hebraistiky a judaistiky.

Významnými autory středověkých hebrejských spisů s nejrozsáhlejšími soubory původních staročeských glos jsou Avraham ben Azriel a Jicchak ben Moše.

### 3.2 Avraham ben Azriel

3.2.1 Avraham ben Azriel se řadí k tzv. „starcům“ či „starším z Čech“ ve 13. století. Podle některých je totožný s Avrahamem Chládkem<sup>8</sup>, podle jiných jde o různé postavy. O jeho životě mnoho nevíme. Vzdělání získal u německých tosafistů v Řezně a ve Wormsu, jeho učiteli byli zejména Jehuda ben Šmuel he-Chasid, Eleazar ben Jehuda z Wormsu, zvaný podle svého spisu Rokeach, a Baruch ben Jicchak z Řezna. Avraham ben Azriel vyučoval v pražské židovské škole, kde mezi jeho žáky patřil i Jicchak ben Moše, a stal se významným liturgickým komentátorem.

3.2.2 Kolem roku 1234 dokončil Avraham ben Azriel svůj komentář k liturgickým písním nazvaný *Arugat ha-bosem*, Záhon balzámu; název si autor našel v Písni písní<sup>9</sup>. Liturgické písně, hebr. *pijutim*, interpretoval Avraham ben Azriel velmi důkladně a detailně. Jeho výklad pro svou obšírnost nebyl mezi Židy příliš rozšířen, jsou však dochovány některé citace z tohoto díla (srov. EJ).

Část rukopisu *Arugat ha-bosem* objevil roku 1874 ve Vatikánské knihovně Avraham Berliner, vědec patřící k hnutí *Wissenschaft des Judentums*. Jinou, komplementární část našel za tři roky poté D. Kaufmann v Mnichově a J. Perles ji správně identifikoval (srov. Kaufmann 1882, s. 316). V letech 1939-41 pak vyšel tento spis v kritickém vydání<sup>10</sup> ve zpracování E. E. Urbacha<sup>11</sup>.

K *Arugat ha-bosem* připojují Kupfer a Lewicki (1956) též tzv. *Machzor norimberský*, kompilaci pocházející z let 1250-1330. Tomuto spisu se věnoval zejména B. Ziemlich a autorství některých pasáží připsal na základě konfrontace s oběma částmi rukopisu *Arugat ha-bosem* rovněž Avrahamu ben Azrielovi.

### 3.3 Jicchak ben Moše

3.3.1 Většího věhlasu než Avraham ben Azriel dosáhl ve středověké Evropě jeho žák Jicchak ben Moše. V literatuře jej najdeme pod různými jmény: Izák syn Mojžíšův, Izák z Vídně, Izák z Prahy nebo také pod akronymem Riaz ר"א"ר, Rabbi Jicchak Or zarua, ale nejčastěji ve spojení s názvem jeho díla, tedy Jicchak ben Moše Or zarua.

<sup>8</sup> Srov. Pěkný 2001, s. 429; Jakobson 1957, s. 2. Jinde se vyskytuje podoba toto jméno v podobě *Hladik* (např. Glanzberg, 1950, s. 2).

<sup>9</sup> Popisuje se krása milého: „Jeho líce jsou jak balzámový záhon, / schránky kořených vůní... (PP 5:13)“. Ze stejné biblické knihy pochází i příjmení Chládek: „Jako jablonoň mezi lesními stromy, / tak můj milý mezi syny. / Usedla jsem žádostivě v jeho stínu, / jeho ovoce mi sládně na rtech (PP 2:3)“.

<sup>10</sup> „Je to zatím jediné vědecké vydání středověkého textu českožidovského, i když redaktorovi scházejí, bohužel, znalosti bohemistické“ (Jakobson 1957, s. 2).

<sup>11</sup> E. E. Urbach vydal roku 1961 úvodní díl k vydání *Arugat ha-bosem* ve formě samostatného svazku, ve kterém rozebírá historii *pijutu*, židovské náboženské poezie, a věnuje se významným rabínským osobnostem aškenázských zemí 12. a 13. století (viz Ta-Shma 2002, s. 222)

Žil pravděpodobně mezi léty 1180-1250, narodil se snad v Čechách a zde strávil i dětství a část mládí.<sup>12</sup> V pražské židovské škole se setkal s Avrahamelem ben Azrielem a studoval i u Jicchaka ha-Lavana, jednoho z nejznámějších pražských talmudistů.

Studoval se věnoval i v Německu a v Paříži. V Řezně studoval u Jehudy ben Šmuela he-Chasida a Avrahama ben Mošeho. Mezi jeho další učitele patří Simcha ben Šmuel ze Špýru, Eliezer ben Joel ha-Levi, zvaný též Ravija, a Jehuda ben Jicchak Sir Leon z Paříže. Jicchak ben Moše si svých učitelů velmi vážil a jejich výroky a rozhodnutí ve svém díle často cituje.

Po studiích se na čas usadil ve Würzburgu a v Řezně, kde působil jako rabín a učitel v talmudické škole. Věnoval se především studiu, na organizaci německých židovských obcí se významněji nepodílel (srov. Finkelstein 1924, s. 62-3). Ze svého porýnského působiště se na čas vrátil do Prahy, kde asi stál v čele židovské školy; navštívil i Uhry a závěr života strávil ve Vídni.

Jeho nejvýznamnějším žákem je Meir ben Baruch z Rothenburgu, významná halachická autorita v německých zemích ve 13. století. Meir z Rothenburgu často přejímá a cituje z díla svého učitele jeho výklady, a to včetně staročeských glos.

Přestože ve středověku nebylo cestování pro studenty a učence ničím výjimečným, život Jicchaka ben Moše byl přece jen dost rušný. Jako „naši zem“ označuje ve svém díle různé části Evropy, nejčastěji však jsou to Čechy, tedy Kenaan, jak se v hebrejštině tato země někdy nazývala<sup>13</sup>.

3.3.2 Svůj nejvýznamnější spis nazval Jicchak ben Moše *Or zarua*, Světlo zaseté<sup>14</sup>. Je to právní a rituální kodex, do něhož autor zahrnul poznámky, které shromažďoval během svého života. Jicchak ben Moše se opírá často o jiné rabínské autority, zejména o své učitele. Dílo je nejen významnou sbírkou halachických nařízení německých a francouzských učenců, ale i pramenem pro poznání historie židovských komunit ve středověké Evropě.

*Or zarua* se řadí k těm halachickým spisům, které se pro svůj velký rozsah příliš často neopisovaly, což poznamenalo jeho rozšíření. Z díla bylo vytvořeno několik zkrácených verzí, nejznámější je podoba, kterou sepsal autorův syn Chajim ben Jicchak *Or zarua*<sup>15</sup> a která nese

<sup>12</sup> O době i místech, v nichž žil, se vedly zejména na stránkách MGWJ spory. Podle odkazů v jeho díle a s využitím znalostí životopisných údajů jeho učitelů se nakonec ustálila zde uvedená verze jeho pravděpodobného životopisu. Jedním z hlavních argumentů pro tvrzení, že zejména pobyt v Čechách byl pro autora *Or zarua* určující, jsou právě staročeské glosy v jeho díle.

<sup>13</sup> Označení *Kenaan* se v hebrejských textech používá ve dvojím smyslu; šíře označuje všechny slovanské země, uže právě Čechy, pro které však Židé někdy užívají i názvu *Behem* či *Bihem*.

V užším významu najdeme název *Kenaan* u Eliezera ben Natana z Mohuče (2. polovina 11. století), Efraima ben Jicchaka ben Avrahama z Řezna (12. století), Jicchaka ben Mordechaje z Čech (12. století), Avrahama ben Azriela (1. polovina 13. století), Meira ben Barucha z Rothenburgu (13. století) a u Jicchaka ben Moše *Or zarua* (asi 1180-1260) (cit. podle Glanzgerg 1950, s. 9).

Kenaan je podle Gen 9:25 spjat s představou otroctví („Proklet buď Kenaan, / ať je nejbídnějším otrokem svých bratří!“). Ve slovanských zemích se podle Bejnamina z Tudely s otroky obchodovalo, na základě této podobnosti se pojmenováním Kenaan označovaly slovanské země. Tuto teorii údajně podporuje i němčina, v níž výraz *Slave*, Slovan, konotuje *Sklave*, otrok (Kahan 1938, s. 48).

<sup>14</sup> „Pro spravedlivého je zaseto světlo, / radost pro ty, kteří mají přímé srdce“ (Ž 97:11).

<sup>15</sup> Chajim Eliezer ben Jicchak *Or zarua*, syn Jicchaka ben Moše, žil ve 2. polovině 13. století. Už v dětství osiřel. Jeho hlavním učitelem byl Meir ben Baruch z Rothenburgu, dále studoval u Ašera ben Jechiela a Chajima ben Mošeho z Vídeňského Nového Města (Wiener-Neustadt). Žil ponejvíc v Řezně, Neustadtu a Kolíně nad Rýnem, ale pobýval snad i ve Francii.

Je autorem respons, která byla vydána roku 1865 v Lipsku a v reprintu roku 1960 v Jeruzalémě. Jeho responsa jsou z dnešního pohledu dalším významným historickým pramenem. Zmiňuje v nich např. synodu v Míšní pořádanou roku 1288, jíž se účastnil a na níž se diskutovalo mj. o daních, které Židům uložil císař

název *Kicur Or zarua* (Zkrácený *Or zarua*), *Or zarua ha-katan* (Malý *Or zarua*) nebo *Simanej Or zarua* (Znamení *Or zarua*). Zachovává rozvržení jednotlivých dílů původního spisu, vynechává právní diskuse a připojuje další názory, jak z pera Chajima ben Jicchaka, tak od dalších učenců.

Zkrácená verze díla *Or zarua* se do oběhu dostala snáze, je známo několik odkazů na *Kicur Or zarua* v německé rabínské literatuře 14. a 15. století. U pozdějších učenců bývá Jicchak ben Moše citován rovněž často ze sekundárních pramenů. Jicchak ben Moše byl už ve své době považován za halachickou autoritu v německých zemích a Francii, ohlas našel i v Itálii a v Polsku.

První dva díly spisu *Or zarua* byly roku 1862 vytištěny v Žitomiru podle rukopisu z vlastnictví Akivy Lehrena z Amsterdamu. Tyto první dva díly se věnují z velké části zákonům spojeným s uzavíráním sňatku, na konci prvního dílu je rozsáhlejší pasáž s responsy; na začátku prvního dílu najdeme pět odstavců zabývajících se mystickým významem písmen hebrejské abecedy (Kahan 1938, s. 49).

Další dva díly byly publikovány později (1887-90) v Jeruzalémě na základě rukopisů z Britského muzea. Vztahují se k talmudickým traktátům *Bava Kama*, *Bava Mecia*, *Bava Batra*, *Sanhedrin* a *Avoda Zara*. Dodatek k těmto pasážím, rozhodnutí založená na traktátu *Ševuot*, byl publikován A. Freimannem<sup>16</sup>.

Autoři této edice se nezabývali ani zkrácenou verzí *Or zarua*, ale ani dalšími rukopisy, např. tzv. oxfordským. Tomu se věnoval a z něj čerpal ve své disertační práci I. Kahan (Kahan 1938).

3.3.3 V současnosti se podle mých informací na území České republiky nevyskytuje žádný originál nebo přepis rukopisu *Or zarua* nebo *Arugat ha-bosem*. V Židovském muzeu v Praze se nacházejí výše zmíněné edice obou spisů, *Or zarua* v několika exemplářích, *Arugat ha-bosem* v jednom.

### 3.4. Pešat

Oba zmiňovaní autoři, stejně jako celá pražská exegetická škola 12. a 13. století, jsou úzce spjata se severofrancouzskou školou *pešat*. Ve svých dílech používali jak Avraham ben Azriel, tak Jicchak ben Moše metod této školy, metod, které významným způsobem ovlivňují podobu jejich děl.

3.4.1 Hebrejská náboženská literatura je založena na výkladech, na komentářích. Výchozím textem je Tóra, psaný Zákon. Komentář k Tóře je první část Talmudu, Mišna. Druhá část Talmudu, Gemara, je komentářem k Mišně; Gemaru komentují další spisy. Podle rabínské tradice mají však všechny tyto komentáře platnost zákona, protože Mojžíš neobdržel na Sinaji pouze psaný Zákon, ale i Zákon ústní a úplné výklady všeho, co je v Tóře skryto. Ústní Tóra je s psanou spjata, představuje kontinuální proces vykládání Písma, díky němuž jsou v každé době ožívovány pravdy psané Tóry (srov. EJ).

---

Rudolf I. Některá responsa se zabývají křesťansko-židovskými vztahy v příslušné době. Většina těchto respons vychází z německých a francouzských autorit a obzvláště ze spisů Chajimova otce.

Kromě knihy respons napsal Chajim Or zarua ještě soubor kázání (*derašot*) vydaných pod titulem *Derašot MHRH, Halachická rozhodnutí Rabbi Chajima Or zarua*, ed. Jicchak Šimšon Lange, Jerusalem 1973. Z obou jeho děl se dá čerpat významný materiál k dějinám aškenázských židů, k postavení jejich obcí ve středověké Evropě, jejich samosprávě a fungování, práv a povinností apod. (EJ). Pro dílo Chajima ben Jicchaka Or zarua je podstatná i čilá korespondence, kterou vedl se svými učenými současníky, např. Šlome ben Avrahamem Adretem ze Španělska.

<sup>16</sup> In: Festschrift zu I. Lewy, 1911, heb., s. 10-32.

V židovské tradici se rozvinulo několik interpretačních metod. Nejobvyklejšími metodami výkladu textu jsou *pešat*, doslovný výklad či překlad, *remez*, výklad implicitního významu, *deraš*, homiletický výklad, a *sod*, mystický, alegorický výklad.

Nejrozšířenější z těchto jsou *pešat* a *deraš*; první představuje metodu objektivní, druhý subjektivní. Obě tyto metody se rozvíjely dále i v židovské diaspoře v období středověku. Zejména homiletické komentáře byly v diaspoře velmi oblíbené, umožňovaly totiž zohlednit různé kulturní požadavky dané různým prostředím, ve kterém se Židé ocitli.

3.4.2 Metodu *pešat* rozvinuli severofrancouzští tosafisté, Raši<sup>17</sup> a jeho žáci, zejména Josef Kara, Šmuel ben Meir ad.

Metoda *pešat* vychází z doslovného znění textu a jeho základem je důkladný gramatický rozbor. Slovo *pešat* znamená jednoduchost, cílem této metody je totiž postihnout smysl textu prostřednictvím jednoduchých slovních významů. Z tohoto přístupu pak vyplynul filologicky relevantní úzus: např. Raši používal často domácí francouzská slova pro vysvětlení obtížných slov či frází; ve svém komentáři k Bibli má takovýchto starofrancouzských slov asi 1300, v komentáři k Talmudu pak asi 3500 (srov. EJ). V opisech jeho díla najdeme i několik slov staroněmeckých a slovanských, které však pocházejí od pozdějších učenců.

Cizí slova zapsaná hebrejským písmem se hebrejsky nazývají *laaz*, resp. *loaz*, pl. *leazim*<sup>18</sup>. Tento výraz označuje původně cizí jazyk, do kterého byl překládán hebrejský text, většinou posvátný. Výraz se vztahoval nejdříve k latině, později ke všem románským jazykům<sup>19</sup>. *Leazim* slouží k potvrzení argumentu nebo specifikaci určitého popisovaného předmětu a bývají uvozena spojením *be-loaz*, tj. v románském jazyce. Takovéto glosy se objevují téměř ve všech středověkých rabínských textech (srov. EJ).

## 4. Glosy ve starých česko-hebrejských spisech a otázka židovských jazyků

### 4.1 Glosy „v jazyku kenaanském“

Po vzoru svých francouzských učitelů Avraham ben Azriel<sup>20</sup> i Jicchak ben Moše používají ve svých spisech pro vysvětlení obtížných pojmů slova z jiných jazyků. Najdeme zde glosy francouzské, německé<sup>21</sup> a nepočetněji zastoupení glosy staročeské.

Glosy bývají v hebrejském textu uvozeny spojením *bi-lešon kenaan*, tj. zde v jazyku českém (viz pozn. 13). Podobně jsou glosy francouzské označeny spojením *bi-lešon loaz* (viz výše) a glosy německé *bi-lešon aškenaz*. Všechny glosy byly zapsány hebrejským písmem ve

<sup>17</sup> Rabi Šlomo Jicchaki (1040-1105), známější pod akronymem Raši, se narodil ve francouzském Troyes, studoval v Míšni a ve Wormsu. Asi v 25 letech se vrátil do Troyes a kolem roku 1070 zde založil významnou školu. Jeho tři dcery se provdaly za významné vzdělance a rovněž Rašiho vnuci patřili mezi vlivné učence, obzvláště Jaakov ben Meir, zvaný Rabenu Tam; všichni jsou představiteli severofrancouzské školy *pešat*.

<sup>18</sup> Známe i celé překlady Bible (hebr. *loaz ha-am* nebo *loaz ha-olam*) ve španělštině a v italštině a existují i doklady o existenci francouzských a provensálských překladů, a to v podobě dochovaných rozsáhlých glosářů a rovněž abecedně řazených slovníků.

<sup>19</sup> Můžeme se setkat i s použitím výrazu *loaz* i ve spojitosti s nerománskými glosami (srov. Sadek, 1962). To však může souviset s odlišnou interpretací slova *loaz*, které lze chápat i jako zkratku pro *lešon am zar*, jazyk cizího národa (srov. EJ).

<sup>20</sup> „Abraham Chládek nebyl prvním českožidovským autorem, jenž si oblíbil glosy „v jazyku kanánském“. Přímou se dovolává svého jinak neznámého předchůdce, jakéhosi staršího vykladače hebrejských svátečních liturgických skladeb, který je glosoval česky nebo možná dokonce i překládal do češtiny“ (Jakobson 1957, s. 4).

<sup>21</sup> Francouzské glosy i většina německých glos v *Or Zarua* však nejspíš pochází od rabinů, jež autor spisu cituje (srov. Tykocinski 1911, s. 390).

fonetické podobě, což je významné pro zjišťování výslovnosti daných výrazů, zejména výslovnosti souhlásek. Problémem jsou samohlásky, které hebrejštiny pouze naznačuje pomocí tzv. *matres lectionis*, tedy pomocnými konsonanty, které usnadňují čtení, protože naznačují, jaká samohláska jim předchází. České glosy se uvádějí za hebrejským slovem, které mají objasnit, a někdy jsou doprovázeny i glosou německou či francouzskou.

Již R. Jakobson upozornil na různý charakter glos u obou prezentovaných autorů a především na vědecký zájem Avrahama ben Azriela o českou gramatiku, který se v jeho textu ukazuje v podobě gramatických výkladů.<sup>22</sup> Reinhart uvádí, že autor *Arugat ha-bosem* rozlišuje např. různá zakončení singulárních tvarů feminin: koncovku *-ě* naznačuje hebrejským písmenem *jod*, zatímco koncovku *-a* hebrejskými písmeny *alef* nebo *chet* (Reinhart 2000, s. 170; podotýkám však, že se zde nejedná se o písmeno *chet*, nýbrž *he*.)

## 4.2 Jazyková situace Židů v Čechách ve 13. století

4.2.1 Existence glos v hebrejských textech se pokládá za možné východisko k popisu jazykové situace Židů na území Čech ve 13. století. Středověká hebrejštiny „v mnohém připomíná postavení středověké latiny. I hebrejštiny byla ve středověku především jazykem knižním, v kterém se rovněž vyučovalo na školách. Valná většina židovského obyvatelstva však mluvila jazyky okolního obyvatelstva (arabsky, francouzsky, španělsky, německy, jazyky slovanskými), z nichž se v některých případech vyvinuly zvláštní dialekty, užívající částečně i hebrejského slovního fondu a psané v hebrejském písmu“ (Sadek - Heřman 1962, s. 12).

V našich zemích tedy Židé, kteří sem přicházeli zřejmě z jihu, resp. jihovýchodu, mluvili staročesky. Někteří lingvisté (Jakobson, M. Weinreich) však tuto řeč označují často jako kanaanštinu; přebírají tak označení, které používali pro svůj jazyk samotní Židé. M. Weinreich (1956, s. 624) rozlišuje dokonce kanaanštinu západní (česko-lužickosrbsko-polabskou) a východní (ukrajinsko-běloruskou); západní kanaanština byla podle něj vlastně západoslovanský jazyk s hebrejskými a snad i judeo-řeckými prvky, který obsahoval i výpůjčky z jidiš (1956, s. 625n.). Z tohoto vymezení kanaanštiny pak pro autora vyplývá otázka po pronikání slovanských prvků do jidiš: byla jidiš ovlivňována slovanskými jazyky přímo, nebo prostřednictvím kanaanštiny? Odpověď na tuto otázku závisí na tom, zda akceptujeme existenci samostatného židovského slovanského jazyka, navíc se dvěma teritoriálními variantami. Toto pojetí, pokud je nám známo, nenašlo ve vědeckých kruzích odezvu.

4.2.2 Ústup používání slovanských jazyků mezi Židy je spojen se středověkými migracemi. Od konce 11. století totiž české země v důsledku křížových výprav zasáhl příliv uprchlíků ze západní Evropy; emigrační vlny se pak v průběhu dějin několikrát opakovaly a vyvrcholily ve 14. století. Židovští uprchlíci zejména z německých zemí začali na slovanských územích početně převažovat nad původním židovským obyvatelstvem, které přijalo nakonec jak jejich kulturní specifika včetně západní vzdělanosti, tak jejich jazyk. Tento jazyk se někdy označuje jako *Kauderwelsch* (srov. např. Spitzer 1880, s. 18), jindy se hovoří o jidiš, resp. židovské němčině, tzv. *Judendeutsch*. Tento germánský jazyk se mezi Židy rozšířil a nahradil původní

<sup>22</sup> „Pozornost Chládkova je upjata k slovu, kdežto Izák Ór Zárúa je zaměřen na obsah, na věc. Slovní, gramatické problémy převládají v díle Abrahamově; užívá českých příkladů především jako ilustrací k učeným výkladům o slovních druzích, o gramatickém rodu, o slovesných způsobech, rodech a časech, o bezpodmítných vazbách, o složených tvarech časovacích a o podstatných jménech slovesných atd.; zkrátka toto dílo je nejstarším příspěvkem k rozboru češtiny, o století předcházející prvotiny české mluvnické literatury. Glosy Izákovy jsou naopak souborem českých názvů pro nejrozmanitější předměty materiální kultury, neboť hmotný svět a lidský postoj k němu tvoří základní obsah této jedinečné encyklopedie židovského, zejména českožidovského života v první polovině 13. století“ (Jakobson 1957, s. 5).

běžně dorozumívací slovanskou řeč. Teprve v 19. století v podmínkách všeobecné sekularizace, asimilace a zároveň i pod nacionalizačními tlaky si část českých Židů zvolila za svůj jazyk češtinu.

#### 4.3 Hebrejské texty - nevyužitý pramen bohemistických studií

V zatím posledním článku s problematikou českých glos (Reinhart 2000) autor zdůrazňuje znovu potřebu zabývat se tímto jazykovým materiálem, a to speciálně v *Or zarua* a v *Arugat ha-bosem*; u glos z těchto dvou děl je totiž podle Reinharta jejich staročeský původ vcelku jistý, na rozdíl od slovanských glos např. u francouzských či německých autorů. Reinhart dále upozorňuje na podstatnou výhodu staročeských glos v hebrejských textech v porovnání s glosami v textech církevněslovanských: otázka ovlivnění staré češtiny církevní slovanštinou zde nepřichází v úvahu. Naopak k nevýhodám těchto glos patří kromě nedostatečné vokalizace rovněž možné písařské omyly a chyby vzniklé při přepisování rabínských děl; spisy se šířily i v neslovanských zemích a jejich opisovači zde pravděpodobně nerozuměli slovanským glosám a mohli je přepsat nepřesně (Reinhart 2000, s. 169).

Staročeské glosy ve spisech středověkých hebrejských autorů tedy doposud čekají na zájem české bohemistické obce. Dá se předpokládat, že mnoho z nich se nachází v dosud nezpracovaných hebrejských rukopisech, ale ani glosy z vydaných spisů nejsou ještě definitivně zpracovány<sup>23</sup>.

#### 5. Orientační tabulka staročeských glos

V této tabulce má své číslo každý plnovýznamový výraz, který se objevil ve staročeských glosách v AB a OZ. Při transliteraci není brán zřetel na punktaci v hebrejském zápise glosy, případné opravy jsou naznačeny šipkou a zdůrazněny tučným písmem. Význam je uveden pouze tehdy, není-li zřejmý. Podrobná hesla k jednotlivým glosám viz kapitola 6. (Pokus o komplexní lingvistickou interpretaci zkoumaného souboru glos).

č.	návrh transkripce	transliterace	význam	pramen	hebr. glosa
1	<b>bamv<sup>l</sup>lna,</b> <b>bamv<sup>o</sup>lna</b>	bmwjln'	bavlna	OZ II, 18a	במורילנא
2	<b>baňky</b>	bnqj	nádoby a nástroje pro pouštění krve	OZ IV, 41b	בנקי
3	<b>běльмо,</b> <b>bielmo</b>	bjjlmw	glaukom, oční choroba	OZ III, 71b	ביילמו

<sup>23</sup> Např. francouzská jazykoveda je na tom v tomto ohledu výrazně lépe vzhledem k existenci publikace D. Blondheima: *Les glosses françaises dans les commentaires talmudiques de Raschi* (1929), v níž jsou starofrancouzské glosy v Rašiho talmudických komentářích zpracovány i na základě kolací s pozdějšími rukopisy. Blondheim vypsal z Rašiho 1102 starofrancouzských glos, v posmrtně vydaném druhém díle najdeme ještě 125 dalších. Ve svém celoživotním díle Blondheim používal velmi propracovanou metodu: nejprve zjistil nejstarší výskyt slova, poté zmapoval další výskyty v dalších francouzsko-židovských spisech od jiných autorů, následně zpracoval historii daného slova ve středověkých francouzských literárních památkách nežidovských autorů a nakonec se zabýval etymologií slova a zkoumal jeho pozůstatky v moderních francouzských dialektech (Blondheim 1937).



4	<b>b'lcha, b'elcha</b>	bjlh'	blecha	OZ II, 15a (2x) OZ II, 15a	בילחא
5	<b>b'lchy, b'elchy</b>	bjlhj	blechy	OZ II, 15a	בילחיי
6	<b>črěp</b>	crjp	svícen	OZ II, 16a OZ II, 152a	צריף
7	<b>čtv'rt</b>	ctvrjt		OZ II, 149b (2x)	צטוירט
8	<b>dalek</b>	dlwq → dljq		AB I, 84-85	דלוק
9	<b>daleko</b>	dlwqw → dljqw		AB I, 84-85	דלוקו
10	<b>bude dán</b>	bwdjdn		AB II, 72	בודידן
11	<b>bude dáno/danú</b>	bwdjdnw		AB II, 72	בודידנו
12	<b>dnem sedmým</b>	dnjs swdmjs → dnjm sjdmjm		AB II, 207	דניס סודמיס
13	<b>glavaticě</b>	glwwtjcj	hlávkové zelí	OZ IV, 53a	גלווטצי
14	<b>glezno</b>	gljzt → gljzwnw	hlezno, kotník	OZ I, 185a (2x)	גליזט
15	<b>gnój</b>	gnwj	hnis	OZ I, 121a	גנוי
16	<b>grebe sa</b>	grjbws' → grjbjs'	noří se/je objat	AB I, 112- 113	גריבוסא
17	<b>grúdy, grúdie</b>	grwrj → grwdj	hroudy, hroudoví	MN 174/37	גרורי
18	<b>gubicě</b>	gwbjcj	houbičky	OZ I, 232a OZ IV, 49b OZ IV, 51b OZ IV, 75b	גוביצי
19	<b>jagody</b>	jgwdj		OZ I, 56a	יגודי
20	<b>jelito, jělito</b>	jjljtw	střevo, zvl. konečník	OZ I, 122b	ייליטו
21	<b>konopie</b>	qnwpj	konopí	OZ I, 75a	קנופי
22	<b>kláda</b>	kld'	mučicí nástroj	OZ IV, 38a	כלדא
23	<b>kněžstvo</b>	knzstbw kndstbw → knzstbw	knížectví	AB II, 241 AB, 55b	קנוסטבו קנדקטבו
24	<b>konvicě</b>  <b>koficě (kopicě) konficě kovicě (kobicě)</b>	qwnbjcj  qwpjcj qwnpjcj qwbjcj	nádoba na vino	OZ IV, 47a (5x) (3x)  (3x) (1x)	קונביצי  קופיצי קונפיצי קוביצי
25	<b>kopyto</b>	qwpjtw	dřevák	OZ II, 31b	קופיטו
26	<b>vs kost<sup>(a)</sup></b>	'wskwst'	až na kost	AB I, 110	אוסקוסטא
27	<b>kraboška</b>	qrbwšq'	škraboška	OZ II, 42a	קרבושקא

28	<b>kruchy</b>	qrwkj	?	OZ II, 26a	קרובי
29	<b>kuklíky</b>	qwqljqj	druh pečiva	OZ I, 51a	קוקליקי
30	<b>(polu) kvarti</b>	pwlw qbrtj	půl čtvrtky (váhová jednotka)	OZ II, 149b	פולו קברטי
31	<b>květný viz: (květný) věnec</b>	qwjtjn			קויטני (ויצ'ן)
32	<b>lana</b>	ln'	ozdoba?	MN 166/14	לנא
33	<b>led</b>	lwd → ljd	led, kroupy	OZ II, 30a	לוד
34	<b>ledvina</b>	ldwjjn' → ljdwjn'		OZ I, 127a	לדווינא
35	<b>lep, lepa</b>	ljp'	lepidlo, lep	OZ II, 121a	ליפא
36	<b>loket</b>	lwqt lwqwt → lwqjt		AB II, 40 OZI 155b- 156a (4x)	לוקט לוקוט
	<b>lokte</b>	lwqtj			לוקטי
37	<b>lopata</b>	lwpt'		AB II, 151- 152 OZ II, 92b	לופטא
38	<b>makovica</b>	mqwbjch		OZ I, 56b	מקוביצה
39	<b>mast</b>	msnw → mst		AB, 53b AB II, 222	מסנו
40	<b>mém, viz (po mém) obznamenání sa</b>	mjm			פומים (אובזנמיניסא)
41	<b>merk, mirk</b>	mjrj	miřík, celer	MN 166/14	מירק
42	<b>mešperní viz: (mešperní) vichry</b>	hšpjr... → mšpjrj			השפיר' (וויכרי)
43	<b>metla</b>	mjtl'		OZ IV, 65	מיטלא
44	?	mšjtqjn	druh pečiva	OZ I, 51a	משיטקין
45	<b>množá sa</b>	mnwzs'		AB I, 233	מנוזסא
46	<b>motovúz</b>	mwtwbwz	provázek	OZ II, 37b	מוטובוז
47	<b>motyka</b>	mwtjq'		OZ II, 92b	מוטיקא
48	<b>mrieža</b>	mrjš'		AB, 56a AB II, 245	מרישא
49	<b>myška</b>	mjšk'	sval, ?u lokte	OZ I, 155a OZ I, 156b	מישקא
50	<b>ež nepění</b>	'jšnpnj		OZ III, 48a	אישנפני
51	<b>nogavicě</b>	nwgbjčj		OZ I, 127a	נוגביצ'י
52	<b>(tobú) budu objat</b>	twbw bwdw 'wbjt		AB I, 113	טובו בודו אוביט
53	<b>obmeškánie sa</b>	wbmjšknjs' → wbmjšknjs'		AB, 22a	ובמישכניסא
	<b>omežkánie sa</b>	wmjzšknjs'		AB II, 18	ומיזשכניסא

54	<b>obznamenaj sa</b>	'wbznmjnjs'	uvědom si	AB, 47a AB II, 139-140	אָבְזַנְמִינְיִסָּא
55	<b>(po mém) obznamenání sa</b>	pwmjnm 'wbznmjnnjs'  ... 'wbwnmjnnjs' → 'wbznmjnnjs'  pwmjns → pwmjnm	poté, co jsem si uvědomil	AB, 47a    AB II, 139-140	פּוּמִים אָבְזַנְמִינְיִסָּא  פּוּמִים אָבְזַנְמִינְיִסָּא  פּוּמִים אָבְזַנְמִינְיִסָּא
56	<b>ogněncě, ogeňcě</b>	'wgncj (→ 'wgjncj)	plameny	MN 166/14	אָוּגַנְצִי
57	<b>okol</b>	'wqwl	kolo, kruh, něco okrouhlého	MN 166/14	אָוּקוּל
58	<b>okostil</b>	'wkwtjl	ohryzal na kost	AB I, 110	אָוּקוּסְטִיל
59	<b>omdlenie, omdleni, omdlení</b>	'wmdlnj		MN 168	אָוּמְדִלְנִי
60	<b>oružie</b>	'wrwzj	zbraň	AB I, 57	אָוּרוּזִי
61	<b>oslabil sa</b>	'wsl'bjls'	zoslábnul, ochabnul	MN 175/41	אָוּסְלַאבִילִסָּא
62	<b>oslabu sa</b>	'wslbws'	zoslábnu	AB I, 71	אָוּסְלַאבִוּסָּא
63	<b>osvětit(i) sa (tobú)</b>	'wsbjtj tjs' twbw	posvětit se tebou, stát se svatým	AB 88a	אָוּסְבִיטִי טִיסָּא טוּבוּ
64	<b>osvietit(i) sa</b>	'wsbjtjth'	osvítit se	AB, 96b	אָוּסְבִיטִיטְהָא
65	<b>ožeg</b>	'wšg	nástroj do ohniště, pohrabáč	OZ II, 152a	אָוּשֶׁג
66	<b>pata</b>	pt'		OZ I, 185a	פֶּטָא
67	<b>pazucha, pazducha</b>	pdwḥ' → pzwḥ', pzdwḥ'	podpaží	OZ I, 156a (2x)	פּוּדוּחָא
68	<b>pěny</b>	pjnj		OZ IV, 64b	פִּינִי
69	<b>pijavicě, pijovicě</b>	pjwcj		OZ II, 37a	פִּיּוּצִי
70	<b>p'lt, p'lt</b>	pjlt	plt'	OZ I, 27b	פִּילְט
71	<b>pochodňa</b>	pwhwdn'		MN 166/14	פּוּחּוּדְנָא
72	<b>pokapala</b>	pqpl'		MN 166/14	פּוּקַפְלָא
73	<b>polu, viz: (polu) kvarti</b>	pwlw			פּוּלוּ (קַבְרִטִי)
74	<b>pometlo</b>	pwmjtl'n → pwmjtlw		OZ II, 234a	פּוּמִיטְלוּ
75	<b>potmněla,</b>	pwtmnl'		AB 26a	פּוּטְמְנִילָא

	<b>potemněla</b>				
76	<b>povědán</b>	pwbjdn		MN 166/14	פּוֹבֵידָן
77	<b>povědáno</b>	pwbjdnw		MN 166/14	פּוֹבֵידָנוּ
78	<b>povymeten</b>	pwbmjtn		AB I, 3	פּוֹבַמֵיטֵין
79	<b>pris(k)nů?</b>	prjšnw → prjs(q)nw	frknou	AB, 4a	פּרִישְנוּ
80	<b>prut</b>	prwt		AB I, 64	פּרוּט
81	<b>prýšče?</b>	prjšqej → prjšcej	frká	AB, 4a	פּרִישְקֵצִי
82	<b>púč</b>	pwc	pěšinka ve vlasech	AB, 77a	פּוּץ
83	<b>pútec</b>	pwtc	pěšinka ve vlasech	OZ II, 33a (2x) O ZII, 40a, (2x)	פּוּטֵץ
84	<b>roskochal(a) sa, roskýchal(a) sa</b>	rwsqw hls', rwtqwhls' → rwsqj hls'		AB I, 53a AB II, 219	רוּסְקוּ חֵלְסָא רוּתְקוּחָלָא
85	<b>róžky</b>	rwšqj	nástroje na vypouštění krve	OZ IV, 41b	רוּשְקִי
86	<b>sedmým viz dnem (sedmým)</b>	swdmjs → swdmjm			(דְנִים) סוּדְמִים
87	<b>skapala</b>	sqpl'		AB I, 102	סְקַפְלָא
88	<b>syrovadka</b>	srwbdq'		OZ IV, 71b	סְרוּבְדָקָא
89	<b>(<sup>a</sup>)škrovada</b>	'šqrwbd'	pečicí poklop	OZ IV, 76a	אֶשְקְרוּבְדָא
90	<b>štět</b>	štjt	drhlen, kartáč	OZ I, 77a	שְטֵיט
91	<b>štolcě</b>	štwlcj	berle, dřevěné podpěry	OZ II, 42a (2x)	שְטוּלְצִי
92	<b>temná</b>	tjmn'		AB, 26a	טֵימְנָא
93	<b>tobú viz (tobú) budu objat, osvětiti sa (tobú)</b>	twbw			טוּבוּ (בוּדוּ אוּבֵיט), (אוּסְבֵיטֵי טֵיסָא) טוּבוּ
94	<b>(květný) věnec</b>	qwjtnej wjec → wjnc, resp. wjnjc	květinový věnec na hlavu	OZ II, 18b	קוּיטְנֵי וַיְצֵץ
95	<b>vesla</b>	vjsl' ljsl'		MN 166/14 AB I, 79	וּיסְלָא לִיסְלָא
96	<b>veš</b>	wjš		OZ II, 15a (4x)	וּיֶש
97	<b>vidla</b>	wjdl'		AB II, 151- 152	וּיְדְלָא

98	<b>vidlě</b>	wjdlj		AB, 48b	וידלי
99	<b>(mešperní) vichry</b>	hšpjr wwjkrj	jižní vichry, větrné bouře	AB, 92b	השפיר' וויכרי
100	<b>ot výbora</b>	'wtbjbwr'	z výběru	AB, 55b AB II, 241	אוטביבורא
101	<b>zákova</b>	zqjbjh → zqwjbh	spona na opasek	OZ II, 31a	זקיבה
102	<b>zápona</b>	zpwn'	ozdobná spona	OZ II, 39a	זפונא
103	<b>(v)znak</b>	wnq → znq, wznq	na znak	MN 166/14	זנק

## 6. Pokus o komplexní lingvistickou interpretaci zkoumaného souboru glos

Komentář ke glosám vychází z komentáře K-L a z lístkového katalogu J. Šedinové. Z něj jsem vybrala glosy excerpované z AB, OZ a MN, ostatní glosy budou využity pro další práci. Lístky obsahují kromě glosy uvedené v širším kontextu než u K-L odkazy na literaturu, které jsem přejala a částečně doplnila. J. Šedinová čerpala z lístkového katalogu O. Munelese a ve svých výpiscích jej místy cituje; tyto citace využívám zejména v případě nejasných glos.

Glosy jsem analyzovala konfrontací se Staročeským slovníkem (StčSl), Malým staročeským slovníkem (MSS) a Etymologickým slovníkem jazyka českého (ESJČ). Při řešení gramatických otázek jsem používala různé verze historické mluvnice češtiny, srov. Gebauer 1958, 1960, 1963, reed., HMČ, Komárek 1962, Vážný 1964, Dostál 1967. Možnosti čerpání údajů ze slovníků podléhají jistým omezením: MSS je koncipován jako diferenční slovník, proto v něm všechny výrazy nenajdeme; vydávání StčSl zatím není dokončeno, posledním zpracovaným heslem je *přěpuščený*, velikou pomocí proto byl ESJČ, který navíc upozorňuje na vývoj tvarů a významů slov v jiných slovanských i neslovanských jazycích.

Výjimečně jsem hledala doklady v Jungmannově Slovníku česko-německém (Jungmann 1990, reed.)

Komentář ke glose má tyto části:

- pořadové číslo - odkazuje na číslo glosy v orientační tabulce;
- hebrejský přepis glosy v kontextu, glosa zvýrazněna (podle lístkového katalogu J. Šedinové);
- u AB uveden kontext jak podle Perlese (1877), tak podle Urbachovy edice (AB 1939, 1947);
- pokud text vykládá určité konkrétní místo v komentovaném *pijutu*, je to naznačeno podtržením na začátku hebrejského textu (AB 1939, 1947), resp. uvozovkami (Perles 1877, vše podle lístkového katalogu J. Šedinové);
- významový překlad;
- stručné vysvětlení jinojazyčné nečeské glosy (podle J. Šedinové a K-L);
- odkaz na *pijut* (podle lístkového katalogu J. Šedinové);
- prameny a odkazy na literaturu;
- transliterace s návrhem případných konjunktur;
- transkripce;
- gramatické určení glosy;
- fonetická, fonologická, morfologická a významová specifika glosy, s využitím komentářů z literatury.

1.

## bamv<sup>l</sup>na, bamv<sup>o</sup>lna

במילנא

... אמאי סמכינן דעבדינן פתילות לשבת מצמר גפן שקורין קוטון בע"ז ובלשוננו בלשון כנען במילנא ...

- překlad: ... knoty sobotních svící se vytvářejí z bavlny, která se nazývá קותון v loaz a v našem jazyce, v jazyce kenaanském, *bamv<sup>l</sup>na* ...

- stfr. קוטון /koton/, fr. *coton*, bavlna

- OZ II,18a; Wellesz 1904, s. 710, Markon 1905, reed. 1906, s. 4/6, K-L 1956, s. 216, 232, Jakobson - Halle 1964, reed. 1985, s. 882, Šedinová 1981, s. 81, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: bmwjln<sup>o</sup>

- navrhovaná transkripce: bamv<sup>l</sup>na, bamv<sup>o</sup>lna

- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen

Podle K-L tato glosa jednoznačně dokazuje český původ Jicchaka ben Moše, jde totiž o západoslovanskou přejímku z něm. *Baumwolle*. ESJČ předpokládá původ stč. *bavlna* z ital. *bavella*, podobu *bamvlna* nezná. Rovněž v StčSl najdeme pouze tvar *bavlna*. V tomto dokladu je souvislost s něm. *Baumwolle* zřetelná, paralelně existující formu *bavlna* však nemůžeme vyloučit.

Sonantnost, resp. slabikotvornost likvidy *l* je podle K-L naznačena ML *jod* před grafémem *lamed*. Ve staré češtině se slabikotvorné hlásky *r* a *l* chovaly různě, místo tvrdého slabikotvorného *l* se ustaluje slabika *lu*, pro ostatní případy máme doklady na pobočné vokály v prepozici i v postpozici, přičemž nejčastějším pobočným vokálem bylo *i* (HMČ, s. 76). ML *jod* však může indikovat jak *i*, tak *e*, proto uvádím obě podoby.

2.

## baňky

85.

## róžky

רושקי

בנקי

מתרפאין מהם ריפוי ממון (ע"ז דף כ"ז ע"א) ... והאמר רב יהודה אפי' ריבדא דקוסילתא לא מיתסינן מינייהו

פירש"י זצ"ל ריבדא דקוסילתא כלי אומן המקיז בכתיפים ובלשון כנען רושקי או בנקי

- překlad: ...r. Jehuda říká: ריבדא דקוסילתא - přes ně se nefiltruje; výklad Rašiho ZCL: ריבדא דקוסילתא je nástroj mistra, který vypouští krev z ramen, v jazyku kenaanském *róžky* nebo *baňky* ...

- ריבדא דקוסילתא - aram., nástroj na vypouštění krve

- OZ IV, 41b; Wellesz 1904, s. 711, Markon 1905, reed. 1906, s. 4/7, 15/49, K-L 1956, s. 216, 233, Jakobson 1957, s. 5, Šedinová 1981, s. 81, 84

- transliterace: rwškj

- navrhovaná transkripce: róžky

- gram. kat.: Nom pl masc, o-kmen, formální deminutivum

- transliterace: bnkj

- navrhovaná transkripce: baňky

- gram. kat.: Nom pl fem, a-kmen, formální deminutivum

Róžky i baňky jsou nástroje a nádoby k vypouštění krve, *róžky* se však na rozdíl od *baněk* ve slovnících nevyskytují. Podle K-L má výraz nejbližší k stol. *rožky*, dá se však předpokládat, že tento výraz se stejným významem existoval i ve staré češtině. Po pozdějším provedení přehlásky *ó*→*uo*→*û* vznikl z *róžek* → *růžek*; tento výraz se zachoval i v nové češtině a podporuje Jakobsonův předpoklad, že i ve staročeské glose byl grafémem *šin* zaznačen foném *ž* (Jakobson, 1978, reed. 1985).

Tupá znělá sibilanta *ž* zaznamenána grafémem *šin*.

Dlouhé *ó* zde má ML *vav*.

3.

### běльмо, bielmo

ביילמו

מאי הבריקה הכא תרגימו (ב"מ דף ע"ח ע"ב) נהוריתא. מיילא בלע"ז היוצאה בשחור העין ובלשון כנען ביילמו.  
- překlad: ... נהוריתא, מיילא v *loaz*, co se objevuje na zřítelnici oka, a jazyce kenaanském **běльмо** ...

- stfr. מיילא /majle/, fr. *maille*, běльмо

- OZ III, 71b; Markon 1905, reed. 1906, s. 3/4, K-L 1956, s. 215, 231-232, Šedinová 1981, s. 80, 87

- transliterace: bjilmw

- navrhovaná transkripce: běльмо, bielmo

- gram. kat.: Nom sg neutr, o-kmen

StčSl uvádí *běльмо* ve významu *glaucoma*, tedy glaukom, oční nemoc. Výraz zde najdeme ve dvou grafických podobách *běльмо*, *bielmo*, naznačujících dvojí možnou délku diftongu, který je v hebrejsky psané glose zaznačen jako dvě *jod*. Zdvojené *jod* může mít buď funkci odlišení konzonantního *j* od ML nebo je můžeme chápat rozděleně: první *jod* je konzonantické *j* a druhé *jod* je ML naznačující *ě* nebo *ie*.

4.

### b'ľcha, b'ľcha

5.

### b'ľchy, b'ľchy

(veš viz 96.)

בילחא

פרעוש מה שקורין בלשון כנען בילחא ובלשון לע"ז פוצא  
- překlad: ... blecha (פרעוש), která se nazývá v jazyku kenaanském **b'ľcha** a v *loaz* פוצא

וכבר היה מפרש ה"ר יוסף דאורליזוש זצ"ל דכינה היינו שקורין בילחא ובלע"ז פוצא"א ... והושיב לו ר"ת זצ"ל  
דבבר זה אסרת את המותר התרת את האסור דע"כ כנים דקרא היינו אותם לבנים שקורין ר"ש ובלעז פרול"א  
- překlad: výklad podal už r. Josef de Orliuzus (?) ZCL: veš (כינה), to jest to, co se nazývá **bilcha** a v *loaz* פוצא... a k tomu připojuje r. Tam ZCL: zakázal jsi povolené, povolil jsi zakázané, פרול"א דע"כ, כ, kterým se říká לבנים, kterým se říká **veš** a v *loaz* פרול"א

ר"ש אמר אדם רימה בחייו תולע במותו. ואיזה רימה בחייו אלו כנים שבראש דהיינו ייש שאין דרכו של בילחי להיות בראש

- překlad: ... R. Š. řekl: člověk, který podvádí v životě, bude jako červ ve své smrti. Ti, kteří podvádějí ve svém životě, jsou vši (כנים) v hlavě, jako je *veš*, a není obyčejem *b'lchy* být v hlavě ...

- stfr. פוצא *puce*, blecha, פרוול"א *pedule* (opraveno *r→d*), veš  
- OZ II,15a; Harkavy 1867, s. 58/31, Grünwald 1893, s. 349/71, Wellesz 1904, s. 710, Markon 1905, reed. 1906, s. 3-4/5, K-L 1956, s. 215, 232, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: bjłḥ'
- navrhovaná transkripce: b'lcha, b'łcha
- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen
  
- transliterace: bjłḥ'
- navrhovaná transkripce: b'lchy, b'łchy
- gram. kat.: Gen sg (Nom pl) fem, a-kmen

K slabikotvornému *l* viz 1. *bamv'lna*, *bamv<sup>e</sup>lna*. Jednoslabičnou výslovnost *blcha*, jak ji zaznamenal StčSl, můžeme vyloučit.

## 6. čřep

ת"ר נר שע"ג טבלא מנער את הטבלא והיא נופלת ואם כתתה (שבת דף ק"כ ע"ב) ומוקי לה דוקא בשכח אבל במניה נעשה בסיס לדבר האסור פירשי נר קרושיל והוא מה שאנו קורין בלשון כנען צריף

- překlad: ... naši rabíni učili: svíčka, která je na podložce - (někdo) rozkývá podložku a ona spadne, a když zhasne, prskne na ni, ale pokud ji nechá jen tak, je učiněna zakázaná věc; překlady (slova) svíčka: קרושיל a to je to, co se nazývá v jazyce kenaanském *čřep* ...

אין פוחתין את הנר (ביצה דף ל"ב ע"א) ליטול אחד מן הבצים של יוצר ולתחוב אגרופו לתוכו לחקוק נר מפני שהוא עושה כלי נר קרוי קרושיל"ל ובלשון כנען צריף

- překlad: ... nezmenšuje se světlo, když se vezme (trocha) hrnčířské hlíny, vloží se do ní pěst, aby se vydlabal (otvor pro) svíčku, protože dělá svícen (כלי נר), nazvaný קרושיל"ל a v jazyce kenaanském *čřep* ...

- stfr. קרושיל, fr. *creux*, vyhloubený, *creusel*, nádobka
- OZ II, 16a, OZ II,152a; Harkavy 1867, s. 61/43, Grünwald 1893, s. 349/82, Wellesz 1904, s. 710, Markon 1905, reed. 1906, s. 12-13/41, K-L 1956, s. 221, 252, Šedinová 1981, s. 80, 88
  
- transliterace: crjp
- navrhovaná transkripce: čřep, čřep, čřep?
- gram. kat.: Nom sg masc, o-kmen

K-L se přiklání k jinému než českému původu glosy a čtou ji *cerp* nebo *cerep*. Předpokládáné praslovanské *čer-* se v češtině vyvinulo v *střě-*, přes metatezi *čer-* → *čřě-*. Následně zanikla sykavková část *č*, a to distantní disimilací (*čř-* → *tř-*) (srov. Komárek 1962, s. 140); tato změna však proběhla až po vzniku *ř* (*ř*, resp. *rj* → *ř*). StčSl odkazuje všechny tvary začínající *čřě-* k heslům na *střě-*. ESJČ uvádí dvě podoby, *třěp* a *střěp*, a význam lebka; ta snad souvisí s *lub*, původním označením pro nádobu z kůry. Jungmann dokládá *střěp* jako hrnčířskou nádobu. I v naší glose znamená *čřep* nádobku na svíčku, svícen.



Podobu *čřěp* nelze zcela vyloučit, a to i přesto, že ani Jakobson, ani Reinhart ve svých člancích nepřepisují vybrané glosy se ř. Jakobson píše prosté *r*, Reinhart měkké *ř*. Srov. 48. *mrieža*.

7.

čtv<sup>i</sup>rt viz 29. (polu) kvarty

8.

**dalek**

9.

**daleko**

(povědán viz 76., povědáno - viz 77.)

**דלוקו**

גברה עלי גלות. גלות לשו' נקבה שנ' בעמוס [1,9] על הסגירם גלות שלמה, וכן מן חזה, חזות קשה הוגד לו דישע' [21,2], ואין לומ' לשו' הוגד מוכיח, כי הוא גם לשו' זכר, כי פירוש הוגד בלשו' כנען **פובידנו**, ואין פל' **פובידן**, וכן רחוק מרשעים ישועה דתהילות [119,155] בלשון כנען **דלוקו** ואין פל' **דלוק** ברחוק מרשעים ישועה...  
- překlad: ... přemohlo mě vyhnanství. Vyhnanství je femininum, „nevyháněj je zcela do vyhnanství“, tak (je to) z vidění, „tíživé vidění mu bylo oznámeno“, ale „bylo oznámeno“ (הוגד) nic nedokazuje, protože je to také maskulinum, protože výklad „bylo oznámeno“ (הוגד) je v jazyce kenaanském *povědáno* a ne *povědán*, a stejně tak „vzdálena (רחוק) je hříšníkům spása“ je v jazyce kenaanském *daleko* a není (to) *dalek*, daleko od hříšníků je spása ...

- k pijutu אל חי ארנן

- AB I, 84-85 (Urbach pozn. 30-33/84 a 1/85); K-L 1956, s. 181, 187, Jakobson - Halle 1964, reed. 1985, s. 884, Šedinová 1981, s. 84

- transliterace: dlwqw, oprava: dljqw

- navrhovaná transkripce: daleko

- gram. kat.: Nom sg neutr, o-kmen, jmenný tvar adj.

- transliterace: dlwq, oprava: dljq

- navrhovaná transkripce: dalek

- gram. kat.: Nom sg masc, o-kmen, jmenný tvar adj.

Vzhedem k explicitní paralele výrazů *dalek* a *daleko* s výrazy *povědán* a *povědáno* můžeme glosu *daleko* identifikovat jako jmenný tvar adjektiva (snad kongruentní s předpokládaným subjektem *spasenie*) a nikoli jako adverbium; přechod těchto tvarů k adverbiím je pravděpodobně pozdější. Rovněž StčSl určuje *daleko* jako adjektivum, v některých případech ve významu adverbia.

10.

**bude danú/dáno**

11.

**bude dán**

**בודידנו**

**בודידו**

ואל יורד, ויש מי שאומ' ואל תורד בת' כי תפיל' לשון נקיבה כדתנ' תפילה של יד אינה מעכבת את של ראש [מנחות לח א] והבל הוא, כי נאמ' יותן נא אבישג לאדוניהו, יותן את הארץ, כי פל' יותן בלשו' כנע' **בודידנו** ואין פל' **בודידן** כי אז היה בלשון זכר, כן יהיה פל' יורד.

- překlad: At' není sňat! A jsou tací, kteří říkají: „at' není sňata“, protože modlitba (jedna část modlitebních řemínků) je femininum, podle tanaitů „modlitba ruky nezdržuje modlitbu hlavy“. A zbytečné je, když říkají: „at' je dána Avišag Adoniášovi“, „at' je vydána země“, protože překlad „at' je dán“ znamená v jazyce kenaanském **bude danú** a ne **bude dán**, protože to by bylo v maskulinu, a stejně tak je to s významem „bude sňat“...

- k pijutu ידִיד עליין

- AB 32b, AB II, 72 (Urbach pozn. 9-11); Perles 1877, s. 372/4, Grünwald 1893, s. 347/27, 28, K-L 1956, s. 182, 188

- transliterace: bwdjdnw

- navrhovaná transkripce: bude/budi dáno/danú

- gram. kat.: spona a adjektivizované n-ové particip., Instr sg fem, a-kmen/ Nom sg neutr, o-kmen

- transliterace: bwdjdn

- navrhovaná transkripce: bude/budi dán

- gram. kat.: složený přísudek: spona a adjektivizované n-ové particip., Nom sg masc, o-kmen

V této glose řeší Avraham ben Azriel otázku slovesného rodu a jeho kongruenci s příslušným jménem. Podle punktace navrhují K-L číst glosy *budi dáno* a *bude dán*, ale pokud nepředpokládáme, že se autor glosy zmýlil v použití neutra místo feminina, je vhodnější číst první spojení jako *bude danú*. O nepřesnosti punktace svědčí i fakt, že by spojení *bude dán* vyjadřovalo futurum, kdežto *budi dáno* imperativ; na druhé straně hebrejské imperfektum nemá pouze význam futura, ale vyjadřuje i některé jeho mody, a mohlo by tedy vyjadřovat snad i imperativ ve větě práci.

*Bude danú* je problematický tvar: n-ové participium, resp. jmenný tvar adjektiva, se sice ve staré češtině skloňovalo podle příslušné jmenné deklinace, jako součást přísudku se však vyskytovalo pouze v několika málo pádech. Nenašla jsem žádný doklad na tvar feminina v instrumentálu. Obzvlášť v porovnání s jednoznačným nominativním spojením *bude dán* vzbuzuje první glosa pochybnosti.

Další problém je opisné pasivum obecně: to vniklo do staré češtiny až pod vlivem pasiva latinského. Navíc tvary typu *bude súzen* plnily funkci přítentu, tedy *je souzen* (srov. HMČ, s. 198-9).

12.

**dnem (sedmým)**

86.

**sedmým**

דְּנִים סוּדְמִים

שלם, פעלו שבת בזבולו ... בלשון כנען ביום השביעי דְּנִים סוּדְמִים

- překlad: práce doma o šabatu ... v jazyce kenaanském v sedmý den (ביום השביעי): **dnem sedmým ...**

- k pijutu אל נשא

- AB II, 207; K-L 1956, s. 183, 190

- transliterace: dnjs (swdmjs), oprava: dnjm (sjdmjm)

- navrhovaná transkripce: dnem
- gram. kat.: Instr sg masc, n-kmen
- transliterace: (dnjs) swdmjs, oprava: (dnjm) sjdmjm
- navrhovaná transkripce: sedmým
- gram. kat.: Instr sg masc, složený tvar adj.

Opravou grafému *samech* na koncové *mem* a *vav* na *jod* získáme správný tvar (podle K-L).

Příklad použití instrumentálu ve funkci adverbiale temporis.

13.

### glavaticě

גלוטצי

... ויש ללמוד מדבריו ולהתיר קומפושט של גוים כגון אותם גלוטצי שידוע שאין נותנים בהן יין וחומץ כמו בזה המלכות שמבשלין אותן ומביאין אותם בעגלות למכור

- překlad: ... a máme se poučit z jeho slov a povolit nežidovský קומפושט, totéž jako jsou **glavaticě**, do kterých se, jak známo, nedává víno ani ocet, jako v tomto království, kde je vaří a pak je přepravují na vozech k prodeji ...

- stfr. קומפושט /kompost/, fr. *compote*, lat. *composita* - různé druhy zpracovaného ovoce a zeleniny
- OZ IV, 53a; Wellesz 1904, s. 711, Markon 1905, reed. 1906, s. 5/9, Mazon 1927, s. 263, K-L 1956, s. 216, 234-235, Šedinová 1981, s. 79, 80, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: glwwtjcej
- navrhovaná transkripce: glavaticě
- gram. kat.: Nom pl fem, ja-kmen

Podle StěSl i ESJČ staročeský výraz *hlavaticě* označoval hlávkové zelí, je však možné, že tato glosa odkazuje na specifický druh přípravy pokrmu ze zeleniny, resp. konkrétně z hlávkového zelí, a to metodou vaření, a nikoli kvašení. Wellesz předpokládá, že jde o nápoj, Muneles opatrněji vykládá jako pokrm rostlinného původu.

K-L poukazují na to, že zmiňované „království“ může být jediné České království.

Tato glosa není glosou v pravém smyslu slova - nepřekládá žádný hebrejský či aramejský pojem, vztah mezi románským a slovanským výrazem navíc zřejmě není zcela ekvivalentní. Pro název specifického pokrmu je však na místě použití bohemika, tedy českého výrazu v cizojazyčném textu bez ekvivalentu.

Jelikož ve zkoumaném vzorku staročeských glos nebyla provedena přehláska 'a→ě, nemůže se jednat o singulár, který by musel mít tvar *glavatica*(→*glavaticě*).

Foném *v* je zaznamenán dvojitým grafémem *vav*, tedy obvyklým způsobem pro vyloučení možnosti považovat *vav* za ML.

14.

### glezt, glezen, glezno

גליזט

... והמנעל צריך שיהיה גבוה עד שיכסה את אסתוירא מה שקורין בלשון כנען גליזט

- překlad: ... a střevis má být tak vysoký, aby pokryl kost (אסתוירא), která se v jazyce kenaanském nazývá **glezno** ...

והרגל קרוי למעלה עד אסתוירא היינו מה שקורין גליזט

- překlad: ... noha se nazývá nahoru až ke kosti (אסתוירא), to je to, čemu se říká **glezno**

- OZ I, 185a; Markon 1905, reed. 1906, s. 5/10, Mazon 1927, s. 263, K-L 1956, s.216, 235-236, Šedinová 1981, s. 84, 87

- transliterace: gljzt, oprava: gljzn, gljznw, gljzjn

- navrhovaná transkripce: glezt, glezen, glezno

- gram. kat.: Nom sg neutr/masc, o-kmen (t-kmen)

Už Markon považuje glosu za porušenou a opravuje ji na *gljzn*, k čemuž se přiklání i K-L; vysvětlují, že v Raši písmu jsou si grafémy *nun* a *tet* velmi podobné. Pokud nedoplníme žádný další grafém jako ML, je třeba číst glosu *glezen*. Oprava glosy však může zahrnout i ML, a to buď *gljznw* nebo *gljzjn*, tedy *glezen* nebo *glezno*. Obě tyto podoby uvádějí MSS, StčSI i ESJČ jako *hlezen* (starší) a *hlezo* (kotník).

Mazon glosu neopravuje, čte *glezt*, a nedoložený suffix *-t* interpretuje jako možnou analogii podle *loket*, *nehet*.

15.

### gnój

גנוי

... וצוה וגרדו בסכין בפנים וגרדו הרבה וחי' מתגרד כמו מוגלא מה שקורין בלשון כנען גנוי

- překlad: ... přikázal: škrábej jej na obličejí nožem, velmi jej škrábej; škrábe se jako hnis, což se nazývá v jazyce kenaanském **gnój** ...

- OZ I,121a; Harkavy 1867, s. 56/23, Grünwald 1893, s. 349/64, Markon 1905, reed. 1906, s. 5-6/11, Mazon 1927, s. 264, K-L 1956, s. 216, Šedinová 1981, s. 79, 84

- transliterace: gnwj

- navrhovaná transkripce: gnój

- gram. kat.: Nom sg masc, jo-kmen

Podle MSS, StčSI i ESJČ má staročeský *hnój* dva významy: *hnůj* a *hnis*.

16.

### grebe sa

גריבוסא

אלהי בך אחבק כטובע לנמל יאבק, נמל הוא שפת הים מקום אסיפת ספינות סמוך למקו' [...] ופ'י כטובע אשר

יאבק לקרב לנמל, ובלשו' כנען יאבק גריבוסא

- překlad: Můj Bože, tebou budu objat, jako bude nořící se do přístavu objat, přístav je na pobřeží moře, místo, kde se shromažďují lodě. Výklad: jako je nořící se (טובע), který je objat přístavem, a v jazyku kenaanském je objat (יאבק) **grebe sa**

- k pijutu אלהי כך אהבק  
- AB I, 112-113 (Urbach, s. 113, pozn. 1); K-L 1956, s. 181, 187

- transliterace: grjbw s', oprava: grjbj s'  
- navrhovaná transkripce: grebe sa  
- gram. kat.: 3. sg ind prez act, impftiv, I. třída

Podle K-L je třeba upravit glosu na *grjbj s'*, *grebe sa*, což by mělo souviset se stč. *hřésti*, *hřebu*. Význam definují jako přemáhat někoho. *Hřésti se* však se ve slovnících spojuje pouze s významem pohřbívat, pochovávat. Snad tedy souvisí s טרבע; טרבע vykládá Ben Jehuda jako potopit se, ponořit se; zde je souvislost se stč. *hřésti* zřetelnější. Muneles čte glosu *kriv sa*.

Jinou možností je vyjít ze souvislostí metonymických: celé skupině výše uvedených překladových synonym slovesa *hřésti* je mj. společný význam být něčím obklopován (vodou, zemí, náručí). Proto je možné přijmout autorův překlad *je objat* jako *je chován*, *chová se*, tedy (?) *grebe sa*.

Neprovedeme-li opravu opravu glos, čteme *gribu sa*, které můžeme vztáhnout k 1. osobě אהבק.

17.

### grúdy, grúdie

גרודי  
... רגבים בלשו' כנען גרודי

- překlad: ... hroudy, v jazyce kenaanském *grúdy*...

- MN: Ziemlich 1886, s. 174, pozn. 37; Grünwald 1893, s. 348/56, K-L 1956, s. 186, 195

- transliterace: grwrj, oprava: grwdj  
- navrhovaná transkripce: grúdy, grúdie  
- gram. kat.: *grúdy* - Nom pl fem, a-kmen, *grúdie* - Nom sg neutr, ɛjo-kmen, singulare tantum

K-L navrhuje upravit na *grwdj*; je zřejmé, že k omylu došlo záměnou podobných grafém *reš* a *dalet*.

K předpokládanému čtení *grúdy* doplňuji další možný tvar: *grúdie*, hroudoví, jak je doložen v MMS a StčSl (*hrúdie*).

18.

### gubicě

גוביעי  
דהא כמהין ופטריות שקורין בלשון כנען גוביעי מחמיצין את החלב

- překlad: ... hlízy (lanýže) a houby, které se nazývají v jazyku kenaanském *gubicě*, působí, aby mléko kyslo ...

דהא כמהין ופטריות שקורין בלשון כנען גוביעי מחמיצין את החלב ושרו בפסח משום חמץ בפסח  
- překlad: ... hlízy (lanýže) a houby, které se nazývají v jazyku kenaanském *gubicě*, působí, aby mléko kyslo, odstraňují se na Pesach, kvůli *chamecu* na Pesach ...

ובארץ נרבונו אוכלין גבינות הגיום מפני שמעמיד אותן בכמהין שקורין בלשון כנען **גוביצ** ולחלב טמא ליכא למי חש דלא קאי

- překlad: ... v zemi Narbona se jedí sýry ne-Židů, je to dáno houbami, které se v jazyce kenaanském nazývají **gubicě**; znečišťují mléko, aby ten, komu je špatně, nezvracel ...

... בשלמא לשמאול ספק האמידוה בעור קיבת נבילה ספק העמידוה במילי אחריני שאין בהם איסורא כגון כמהין ופיטריות שקורין בלשון כנען **גוביצ** כי לחומץ ושכף אין לחוש שאין דרכם בכך

- překlad: ... není na ně zákaz jako na hlízy a houby, které se nazývají v jazyce kenaanském **gubicě** ...

- OZ I, 232a, OZ IV, 49b, OZ IV, 51b, OZ IV, 75b; Harkavy 1867, s. 57/29, Grünwald 1893, s. 349/69, Wellesz 1904, s. 711, Markon 1905, reed. 1906, s. 4/8, Mazon 1927, s. 263, K-L 1956, s. 216, 233-234, Šedinová 1981, s. 79, 80, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: gwbjcj
- navrhovaná transkripce: gubicě
- gram. kat.: Nom pl fem, ja-kmen, formální deminutivum

Formální deminutivum k obecnému *húba*, v trojslabičném slově došlo ke zkrácení prvního vokálu. Jde o nějaký specifický druh hub, snad na způsob kvasinek (podle J. Šedinové); jejich vztah k Pesachu není zcela jasný.

Ke vztahu sg a pl ženských ja-kmenů viz 13. *glavaticě*.

## 19. jagody

**יגודי**  
... ואומר רבינו יצחק ב"ר שמואל זצ"ל דאותן פירות שקורין **יגודי** בלשון כנען ובצרפת קורין פריש"ש שמברכין עליהן בפה"ע

- překlad: ... a říká náš mistr Jicchak bar Šmu'el ZCL o těch plodech, které se nazývají **jagody** v jazyce kenaanském a ve Francii se nazývají פריש"ש ...

- stfr. פריש"ש /fraisjes/, fr. *fraises*, jahody
- OZ I, 56a; Harkavy 1867, s. 54/19, Grünwald 1893, s. 349/61, Wellesz 1904, s. 710, Markon 1905, reed. 1906, s. 7/16, K-L 1956, s. 217, 238, Šedinová 1981, s. 79, 80, 85, 87

- transliterace: jgwdj
- navrhovaná transkripce: jagody
- gram. kat.: Nom pl fem, a-kmen

Protože se výslovně zmiňují plody, glosu nepřepisují jako *jagodie*, které by jinak rovněž vyhovovalo grafické podobě glosy.

## 20. jelito, jělito

**ייליטו**  
... ההיא חילתא דאשתכח בה תרתי סני דיבי (חולין דף נ' ע"ב). פירוש פי' רבינו שלמה זצ"ל בודיל ובלשון כנען קורין לו **ייליטו**

- překlad: ... dělalo se z toho špatně, dvě סני דיבי; výklad našeho mistra Šeloma (ben Jicchakí, Raši) ZCL: בודיל a v jazyce kenaanském se nazývá **jelito** ...

- סני דיבי - aram. odporné (i) vlkům, označuje zvířecí střeva
- stfr. בודיל /bodel/, fr. bodel, vnitřnosti
- OZ I, 122b; Harkavy 1867, s. 56/24, Grünwald 1893, s. 349/65, Markon 1905, reed. 1906, s. 7/17, K-L 1956, s. 217, 238-239, Šedinová 1981, s. 80, 85

- transliterace: jljtw, K-L: jjljtw
- navrhovaná transkripce: jelito, jělito
- gram. kat.: Nom sg neutr, o-kmen

*Jelito* znamená ve staré češtině střevo, zvláště konečník (srov. StčSl, ESJČ).

21.

## kanopie

קנופי

... קנבוס דהיינו מה שקורין אנפא בלשון אשכנז ובלשון כנען קנופי

- překlad: ... konopí (קנבוס) je to, co se nazývá אנפא v jazyce aškenázském a v jazyce kenaanském *kanopie* ...

- jid. אנפא /anfa/, něm. *Hanf*, konopí
- OZ I, 75a; Harkavy 1867, s. 55/21, Grünwald 1893, s. 349/62, Wellesz 1904, s. 710, Markon 1905, reed. 1906, s. 14-15/46, K-L 1956, s. 223, 257, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: qnwpj
- navrhovaná transkripce: kanopie, konopie
- gram. kat.: Nom sg neutr, ʕjo-kmen, singulare tantum

Slovníky dokládají pro starou češtinu tři podoby substantiva konopí: *konopě*, *kanopě*, *konopie*. Hromadné jméno *konopie* je podle StčSl nejmladší; tvar *kanopě* dokládá StčSl pouze v jednom případě. Reinhart čte glosu jako *konopie*, a to kvůli neprovedené přehlásce 'a→ě(ke vztahu sg a pl ženských ja-kmenů viz 13. *glavaticě*.); poukazuje na to, že *konopie* i *konopě* se mohly vyskytovat ve staré češtině zároveň, protože jsou jako paralelní doloženy i v jiných slovanských jazycích. Nabízí se však ještě další možnost čtení: *kanopie*, tedy pravidelně dotvořený tvar k doložené trojici *kanopě*, *konopě*, *konopie*.

K-L se domnívají, že aškenázská glosa אנפא nepochází ani ze sthněm., ani ze střehněm., a to kvůli koncovému *alef*; jazyk aškenázský proto v tomto případě vykládají jako jidiš. Pokud však vezmeme v úvahu další doklady glos stfr. i stč. s koncovým *alef* (srov. 33. *led*, 26. *vs kost*<sup>(4)</sup>, 35. *lep/lepa*), bude třeba hledat vysvětlení ve zvláštním způsobu grafického zachycení souhláskové skupiny na konci slova.

22.

## kláda

קלדא

אין מוכרים להם לגוים זיין (ע"ז דף ט"ו ע"ב). פ'א סייף ולו כלי זיין פ'א בית יד לרומח ונדן לסייף. ואין משהזיין

להם את הזיין, ולא סדן לשים בו רגלי איש ובלשון אשכנז אשתוק ובלשון כנען קלדא

- překlad: ... neprodávají se jim, ne-Židům, zbraně. To znamená meč a ne zbraň [obecně], to znamená rukojeť kopí a pochva meče. A nebrousí jim zbraně, ani trám, do nějž se dávají nohy člověka, v jazyce aškenázském אשתוק a v jazyce kenaanském *kláda* ...

- sthněm., střhněm. אשתוק /aštok/, něm. *Stock*, kláda
- OZ IV, 38a; Wellesz 1904, s. 711, Markon 1906, s. 7/18, K-L 1956, s. 217, 239-240, Šedinová 1981, s. 82, 85

- transliterace: kld'
- navrhovaná transkripce: kláda
- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen

V této glose stč. *kláda* označuje mučidlo ze dvou trámů s otvory pro nohy (MSS, StčSl, ESJČ).

Předpokládané *-lá-* je výsledkem metateze likvid, není však naznačeno ML, na rozdíl od koncového *a*.

23.

### kňážstvo

קנזסטבו

קנזסטבו וְלֹא־יִפְרָכִי יָם הַנִּיסוּהוּ רִצּוֹא "לֹא־יִפְרָכִי זֶה הַלְשׁוֹן סְבָרָא רַבָּה וּפִי' הַמְפָּרֵשׁ בַּלְשׁוֹן כְּנַעַן קְנִזְסְטָבוּ"

וְלֹא־יִפְרָכִי יָם הַנִּיסוּהוּ רִצּוֹא לֹא־יִפְרָכִי, זֶה הַלְשׁוֹן בְּבֵרָא' רַבָּא וּפִי' הַמְפָּרֵשׁ בַּלְשׁוֹן כְּנַעַן קְנִזְסְטָבוּ  
- překlad: ... do přímořské provincie ho skryli, do provincie (לאיפרכי), to je סברא רבה, a podle výkladu v jazyce kenaanském *kňážstvo* ...

- k pijutu אודך כי כי עניתך
- AB, 55b, AB II, 241 (Urbach pozn. 16); Perles 1877, s. 373/9, Grünwald 1893, s. 347/33, K-L 1956, s. 183, 191, Šedinová 1981, s. 86

- transliterace: knzstbw, kndstbw, oprava: knzstbw
- navrhovaná transkripce: kňážstvo
- gram. kat.: Nom sg neutr, o-kmen

Až do 15. století *kněz* označoval vládce, od 13. století též církevní funkci (ESJČ, MSS, StčSl), *kněžstvie* nebo *kněžstvo* označuje tedy na jedné straně knížecí úřad a stav, knížecí rod, knížectví, a na straně druhé kněžský úřad a stav. Tento výraz byl zde použit ve významu knížectví, územní celek.

Je doložen dvojí zápis glosy: *kňadstvo/kňad'stvo* a *kňážstvo*. Jde pravděpodobně o písarskou chybu, ale mohlo by jít též o disimilaci způsobu tvoření (*žs*→*ds*, resp. *d's*).

K-L upozorňují na וּפִי' הַמְפָּרֵשׁ; podle nich může jít o odkaz k českému komentáři nebo k (nedochovanému) českému překladu hebrejského *machzoru*.



24.

**konvicě**  
**konficě**  
**koficě**  
**kovicě**

קונפיצי  
קונביצי  
קופיצי  
קוביצי

וחשתא בין לפירש"י זצ"ל בין לפר"ת זצ"ל היינו טעמא דנודות משום דזפת בלע בחר זימנא. מעתה יש לאסור אותם וישטיש וקנ"ש. ובלשון כנען **קונפיצי** ו**קונביצי** דקנינו מן הגוים אפי חדשים היכא שהם מאפפין

- překlad: ... od této doby je třeba je zakázat: **קנש** a **קנש** a v jazyce kenaanském **konficě** a **konvicě**, které jsme nakoupili od ne-Židů ...

... לפי זה יושטש וקנש ובלשון כנען **קונפיצי** ו**קונביצי** כולהו מותרין דהא חזינן דלאו מכניסו לקיום נינהו שאין מכניסין בהן יין להתקיים

- překlad: ... podle toho **קנש** a **קנש** i v jazyce kenaanském **konficě** a **konvicě**, to vše je povoleno ...

... ושוב חזר בו ר"ת זצ"ל ופי' דיושטש וקנש ובלשון כנען **קוביצי** ו**קונפיצי** שלנו מזופפין מותרין

- překlad: ... výklad r. Tama ZCL o **קנש** a **קנש** i v jazyce kenaanském **kovicě** a **konficě**, že tyto naše konvice, potřené smolou, jsou povolené

אבל ביושטש וקנש ובלשון כנען **קופיצי** ו**קונביצי** דליכא האי טעמ' שפיר דמי אפי' זפותין דזפת כי האי גונא לא בלע

וכלי גת דוקא בעי ניגוב דחמירי טפי משום שפיר יין דידהו אבל שאר כלים כגון כנש ויושטש ובלשון כנען **קופיצי** ו**קונביצי** ודכוותי' עפילו זפותין סגי בהדחה

- překlad: ... ale ostatní nádoby jako **קנש** a **קנש** i v jazyce kenaanském **koficě** a **konvicě** jsou dokonce potřené smolou....

מיהו להתחילה אין להתיר יושטש וקנש ובלשון כנען **קופיצי** ו**קונביצי** על ידי הדחה כשהן זפופות דפעמים שנפל הזפת בקומה ונסדק ונכנס שם יין וכו'

- překlad: ... nečistí **קנש** a **קנש** i v jazyce kenaanském **koficě** a **konvicě** oplachováním, neboť jsou zasmolené, a když někdy spadla (zasmolená nádoba) z výšky, praskla a vniklo tam víno ...

- **קנש**, případně **קנש**, je nejasné; stfr. **קנש** /kanes/, fr. \***cannes/canes, canettes**, konvičky  
- OZIV, 47a; Wellesz 1904, s. 711, Markon 1905, reed. 1906, s. 13-14/43, K-L 1956 s. 221-222, 254-255, Jakobson 1978, reed. 1985, s. 856, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: qwnbjcj  
- navrhovaná transkripce: konvicě  
- gram. kat.: Nom pl fem, ja-kmen

- transliterace: qwnpjcj  
- navrhovaná transkripce: konficě  
- gram. kat.: Nom pl fem, ja-kmen

- transliterace: qwbjcyj  
- navrhovaná transkripce: kovicě (kobicě)

- gram. kat.: Nom pl fem, ja-kmen

- transliterace: qwpjčj

- navrhovaná transkripce: koficě, kopicě

- gram. kat.: Nom pl fem, ja-kmen

Glosa se na stránce vyskytuje ve dvanácti dokladech, vždy vedle sebe ve dvou variantách, z toho pětkrát jako *konvicě*, jednou jako *kovicě*, třikrát jako *konficě*, třikrát jako *koficě*; podle K-L je *kovicě* omyl, ostatní tvary však nevysvětlují. V poměru osmi ku čtyřem tedy převažuje grafická podoba se zachovaným *n*, pozoruhodné však je, že glosy se objevují ve dvojicích a alespoň jeden člen dvojice vždy obsahuje *n*: dvakrát *konficě* a *konvicě*, jednou *kovicě* a *konficě*, třikrát *kopicě* a *konvicě*.

Takové množství různých se dokladů jistě není náhodné. Je možné, že jde o různou motivaci označení nádoby na víno: *konvicě* a *konficě* nejspíš souvisí se sthn. *channa*, nyní *Kanne* (ESJČ) a *kopicě* či *koficě* a snad i *kovicě* ze střh. l-ové zdobněliny od *kopf*, pohár, to ze střlat. *cuppa*, pohár, což je varianta *cupa*, bečka (ESJČ). Element *pf* mohl do češtiny přejít jak ve zjednodušené podobě *p* (nebo i znělé *b*), tak i *f*; není tedy možné bezpečně rozhodnout, zda se *pe* v hebrejském zápise glosy má číst explozivně nebo spirantně - musíme proto uvažovat o dvou variantách výrazu, a to *kopicě* a *koficě*. *F* se ve staré češtině sice neobjevuje často, ale zejména u přejatých slov není výjimečné a objevuje se i ve slovech domácích, v nichž však může mít původní podobu bilabiálního  $\varphi$  (HMC, s. 97, Komárek 1962, s. 71).

Nemůžeme však vyloučit ani druhou možnost, totiž že šlo pouze o artikulační asimilaci výslovnosti /n/, tak jak ji známe z nové češtiny. Setkáme se jak s výslovností /konvice/, tak i /ko<sup>m</sup>vice/, tedy s oslabeným nosovým elementem jakožto poziční variantou *n*, které nebyl přiřazen žádný grafém. Roli mohla v tomto případě sehrát i jazyková interference: v hebrejštině je asimilace *n* běžná.

Poněkud stranou stojí grafická podoba *kovicě*, kvůli svému ojedinělému výskytu považovaná za porušený zápis *konvicě*. Glosu však můžeme přečíst jako *kobicě*; cizí *p* nebo *pf* nahrazovala čeština nejen jako *p*, ale i jako znělé *b*. Tato podoba by mohla být (v lidové etymologii?) vnímána jako derivát od *koba* s významem komůrka, cela (ESJČ), chladná místnost, snad i sklep, do kterého se ukládá víno (srov. možnou etymologii propria Kobylysy, tj. koby a lisy).

Ke vztahu sg a pl ženských ja-kmenů viz 13. *glavaticě*.

25.

**kopyto**

קופיטו

... פי' אימום (שבת דף קמ"א ע"ב) הוא דפוס של מנעל מה שקורין בלשון כנען קופיטו

- překlad: ... אימום, to je druh střevíce, který nazýváme v jazyce kenaanském **kopyto** ...

- OZ II, 31b; Harkavy 1867, s. 59/34, Grünwald 1893, s. 349/74, Wellesz 1904, s. 710, Markon, 1906, s. 14/44, K-L 1956, s. 222, 255-256

- transliterace: qwpjtw

- navrhovaná transkripce: kopyto

- gram. kat.: Nom sg neutr, o-kmen

Podle StčSl jde o dřevěný střevíc, resp. střevíc s dřevěným spodkem, tedy dřevák.

26.

vs kost<sup>(a)</sup>

אוסקוסטא

פי' ועורה בלשו' כנע' אוסקוסטא כלומ' לעמוד רק בשר בלי לבוש

- překlad: překlad: ... byl obnažen až na kůži v jazyce kenaanském vs kost<sup>(a)</sup>, to znamená stát jen tělo bez oděvu ...

- AB I, 110; K-L 1956, s.181, 187

- transliterace: 'wskwst'

- navrhovaná transkripce: vs kost<sup>(a)</sup>

- gram. kat.: Acc sg fem, i-kmen

K-L interpretují glosu, resp. bohemikum, jako *vs-kostb* → \**vskost*, tedy jako přísloslovecnou spřežku, vzniklou z prefixu *vsz(s)* a akuzativu slova *kost*. MSS však dokládá *vz* i jako předložku, proto lze tuto glosu číst jako spojení předložky a jména: *vs kost*, s významem (až) na kost. Kost je ve slovnících doložena, ve StčSl dokonce i jako masc. ve významu rostlina, lat. *costus*.

Předložka *vs* je uvozena pomocí *alef* pravděpodobně z toho důvodu, že *v* bylo ve staré češtině bilabiální (HMČ, s. 97), mělo proto fonetické vlastnosti vokálu.

*Alef* na konci glosy je problematické: nepůjde o ML *-a*, protože *-a* najdeme v i-kmenech jen v duálu, a ten zde není na místě. Pokud vyloučíme i smíšení o-kmenové a i-kmenové deklinace (viz dvojí význam *kost* ve StčSl), musíme konstatovat jinou funkci *alef*. Domnívám se, že by mohlo jít o pobočný vokál usnadňující výslovnost souhláskové skupiny *-st*, resp. spíše polosamohlásku /<sup>a</sup>/ nebo /<sup>ʰ</sup>/, podobně jako u iniciálové souhláskové skupiny, srov. 89. (<sup>a</sup>)*škrovada*.

Koncový *alef* se objevuje i u fr. a jid./stněm. glos, srov. hesla 33. *led*, 21. *kanopie*, rovněž srov. 35. *lep/lepa*.

27.

kraboška

קרבושקא

רבה פר"ה משמי דעולא אמר פרמי (שבת דף ס' ע"ב) פירש"י טלמיישא הנקשרת על הפרצוף להבעית את הבנים

קרבושקא קורין מה שאנו קורין קרבושקא

- překlad: ... פרמי, Rašihovo výklad: maska (טלמיישא), navěšená na tvář, aby se postrašily malé děti, a je to to, co nazýváme v jazyce kenaanském *kraboška* ...

- stfr. טלמיישא /talamejse/, it. *talamasca*, maska

- OZ II, 42a; Harkavy 1867, s. 60/39, Grünwald 1893, s. 349/78, Wellesz 1904, s. 711, K-L 1956, s. 223, 258, Markon 1905, reed. 1906, s. 15/47, Šedinová 1981, s. 86

- transliterace: qrbwšq'

- navrhovaná transkripce: kraboška

- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen

StčSl, MSS i ESJČ dokládají tvar *kraboška* s významem škraboška, maska na obličej.

28.

### kruchy

קרוכי

ושאר פירות כגון הנך דתני בברייתא (שבת דף קמ"ד ע"ב) פגעין כרישין פי' קרוכי בלשון כנען

- překlad: ... zbytek plodů (שאר פירות), jak se učí v Barajtě, napadají (?) כרישין (?), to znamená *kruchy* v jazyce kenaanském ...

- OZ II, 26a; Harkavy 1867, s. 58/32, Grünwald 1893, s. 349/72, 85, Wellesz 1904, s. 710, Markon 1905, reed. 1906, s. 15/48, K-L 1956, s. 223, 259

- transliterace: qrwkj

- navrhovaná transkripce: *kruchy*, *krochy* (?)

- gram. kat.: Nom pl masc (fem), o-kmen (a-kmen)

Slovníky dokládají výraz *kruch* ve významu kus, výraz *kroch*, *krochy* neznají. K-L chtějí glosu číst jako *grochy*, tedy *hrachy*. כרישין by mělo znamenat druh vikve (podle K-L), nebo snad česnek nebo pórek (podle Ben Jehudy). V češtině však dalo psl. *górchъ* metatezí likvid *grách* (→*hrách*), navíc žádný slovník nedokládá plurál *hrachy*, protože jde o kolektivum.

Grünwald čte *karoby*; pro existenci tohoto slova ve staré češtině jsem nenašla doklady. Muneles předpokládá význam boby. J. Šedinová uvažuje o angreštu.

Možná se dá hledat spojitost s krušinou olšovou, lat. *frangula alnus*, keřem, který se od starověku používal pro přípravu barviva a od středověku až dodnes pak jeho kůra slouží jako projímadlo; v lidovém léčitelství se používají i jeho plody, které se suší, nebo se z nich dělá zavařenina a používají se při zácpě. Je znám i její starší název *rhebarborum plebiorum*, dřive totiž nahrazovala velmi drahou revěň (srov. Rubcov - Beneš 1985, s. 125).

Jungmann dokládá deriváty od *kruch* s významem *chleba*, dále *kruchtice* – druh hrušky, ale též *kruchovec* – *latinga*, rostlina myrtovitá. Z tohoto slovníku je zřejmé, že *kruch*- bylo ve starším jazyce frekventovaným slovtvorným základem.

Jinou možností je vztáhnout *kruchy* k hebr. שאר, zbytek - ve smyslu drobnky, zbylé kousky.

29.

### kuklíky

44.

### mšjtqjn?

קוקליקי  
משיתקין

... פרוש"י פת הבאה בכסנין (ברכות דף מ"א ע"ב) לאחר אכילה ובהמ"ז היו רגילין להביא כסנין והן קלויות לפי

שהן יפין ללב כדאמרי' בעלמא (עירובין כ"ט ע"ב) הני כיסנא מעלו לליבא ומביאין פת עשויה בתבלין כגון אבליאשר שנו ... ע"כ רש"י. למדנו מכאן דכל היכא שמביאין לאחר ברהמ"ז פת המתובלת בתבלין כגון מה שקורין

בלשון כנען קוקליקי או מה שקורין בלשון כנען משיתקין

- překlad: ... chléb připravovaný z různého koření jako to, co se nazývá v jazyce kenaanském *kuklíky* nebo co se nazývá v jazyce kenaanském *mšjtqjn*? ...

- OZ I, 51a; Harkavy 1867, s. 54/18, Grünwald 1893, s. 349/59, 60, Markon 1905, reed. 1906, s. 10/29, 14/45, K-L 1956, s. 223, 256-257, Jakobson 1957, s. 5, Reinhart 2000, s. 170

- stfr. אבליאשר, fr. *oublies*, oplatkový kornoutek, trubička

- transliterace: qwqljqj

- navrhovaná transkripce: kuklíky

- gram. kat.: Nom pl masc, o-kmen

- transliterace: mšjtqjn

- navrhovaná transkripce: ?

- gram. kat.: ?

Nejasné glosy označují druh kořeněného pečiva. K-L vykládají *kuklík* jako přejímku z lat. *cucullus*, *cuculla*, kapuce; dále předpokládají významový posun: kapuce na hlavě → podlouhlý chleba, na obou stranách zašpičatělý. Takové pečivo pak nacházejí jen v zemích polských. Podle Reinharta však není vyloučeno, že tento výraz existoval i ve staré češtině.

České slovníky v tomto směru nepomohou: MSS a StčSI vykládají *kuklík* jednak jako *kuklu* a jednak jako člověka s kuklou, tedy *mnicha*. Podle ESJČ jde o rostlinu (*ascolonia*, *aschylonium*).

Ještě nejasnější je výklad zjevně porušené glosy *mšjtqjn*. K-L citují Markona, který považuje *mšjtqjn* za pečivo ve tvaru myšky; uvažují také o odvoznině od slovesa *mísit*. Především koncové *-kin* bude nejspíš omyl, předpokládáme-li, že jde o synonymum ke slovu *kuklíky*, opravíme koncovku na *-ky*. Derivaci z *miešeti* by mohl vzniknout např. výraz *\*miešetky*. Jiné východisko pro derivaci by mohlo být slovní pole *mníšě*, *mníšek*, *mníší*, *mníška*, resp. *mšíti*, sloužit mši svatou (StčSI)... Paralelou ke *kuklíkům*, které se mohly, třeba i sekundárně, spojovat s *mnichy*, by bylo totéž nebo podobné pečivo s podobně motivovaným označením, např. *\*m(n)išětky*.

Jungmann dokládá výraz *mištka*, ve významu *míšenina*, *das Gemisch*; po provedení opravy na *mšjtqj* bychom získali pl. *\*mištky*.

30.

(**polu**) kvarty

73.

**polu**

7.

čtv<sup>i</sup>rt

פולו  
קברטי  
צטוירט

הלוקח בשר מן הטבח ביו"ט לא יזכיר לו דמים כלום אלא אומר לו תן לי חציה או שלישה או רביעה. ואם אינו רוצה אלא בדינר או בשנים אומר לו תן לי חצי רביע דהיינו פולו קברטי או צטוירט או חצי צטוירט ולא ישקול אלא יחתוך כך בשוה ויתן לו

- překlad: Ten, kdo bere maso od řezníka ve sváteční den, nepřipomíná vůbec peníze, ale řekne mu: dej mi polovinu nebo třetinu nebo čtvrtinu. A když nechce víc než za dinár nebo dva, řekne: dej mi půl čtvrtky, to znamená **polu kvarty**, nebo **čtv<sup>i</sup>rt** nebo půl **čtv<sup>i</sup>rt**, a (on) to neváží, ale rozsekne na stejné (části) a dá mu je ...

- OZ II,149b; Harkavy 1867, s. 61/42, Grünwald 1893, s. 349/81, Wellesz 1904, s. 711, Markon 1905, reed. 1906, s. 11-12/36, 40, K-L 1956, s. 220, 250-251, Jakobson 1978, reed. 1985, s. 856, Šedinová 1981, s. 80, 85, 86

- transliterace: pwlw  
- navrhovaná transkripce: polu  
- gram. kat.: Gen (Acc) sg masc, pův. u-kmen

- transliterace: qbrtj  
- navrhovaná transkripce: kvarty  
- gram. kat.: Gen sg fem, a-kmen

- transliterace: ctwrjt  
- navrhovaná transkripce: čtv<sup>í</sup>rt, čtv<sup>ě</sup>rt  
- gram. kat.: Acc sg fem, i-kmen

*Pól* může být podle StčSl nesklonné nebo se může skloňovat, pravděpodobně jako u-kmen. U-kmeny se však v češtině neprojevují jako samostatná deklinace a už v nejstarší době splývají s o-kmeny (Vážný 1964, s. 70). Paradigma kvantitativu *pól* není ustálené: tvar *polu* je sice pravý u-kmenový genitiv, zde se však vyskytuje snad v pozici akuzativu. Zároveň je *pól* možno považovat za jmenný tvar adjektiva.

*Čtvrť* patří podle Vážného (1964, s. 72-75) k i-kmenům, zároveň však je to adjektivum ve jmenném tvaru, podobně jako *pól*.

*Kvarta* označuje měrovou jednotku. Ve StčSl najdeme doklad *cztwrt quarta*, což však znamená čtvrt, čili kvarta.

Celé toto spojení slov je součástí přímé řeči člověka nakupujícího maso u řezníka. Má makarónský charakter, jde o spojení glosy (*polu kvarty*) a bohemika bez hebrejského ekvivalentu (*čtv<sup>í</sup>rt*).

31.

**květný viz 94. (květný) věnec**

32.

**lana**

לָנָא

רַדִּידִי פִּי תַכְשִׁיטִי בַל' כֹּנֶען לָנָא

- překlad: ... רַדִּידִי, moje ozdoby/ozdoba, v jazyce kenaanském *lana* ...

- MN: Ziemlich 1886, s. 166, pozn. 14, K-L 1956, s. 185, 194

- transliterace: ln'  
- navrhovaná transkripce: lana  
- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen

K-L považují glosu za porušenou, předpokládají, že původně měla mít podobu *zaslona* nebo *oslona*. Zdá se však, že jde o stč. výraz *lana* (StčSl, ESJČ), ze kterého se později stalo

neutrum *lano*. Význam ozdoba není doložen, ale snad mohlo jít o ozdobné provázky nebo o ozdobu spletenou z provázků.

33.

**led**

לוד

אין מסרקין את השלג ואת הברד לפי שמתחלה היה עב וישב והוי נולד צלול עד ידו אבל שמנונית שנקרש הלא תחילה הי' צלול ולא היו נולד כשיחזור ויעשהו צלול. לא היא שהרי ברד שקורין גלצא בלע"ז ובלשון כנען לוד היה תחלה צלול ואח"כ נקרש

- překlad: ... kroupy, které se nazývají גלצא v *loaz* a v jazyce kenaanském *led* ...

- stfr. גלצא /glace/, fr. *glace*, led

- OZ II, 30a; K-L 1956, s. 218, 241, Harkavy 1867, s. 56/26, Wellesz 1904, s. 710, Markon 1905, reed. 1906, s. 8/20, Jakobson - Halle 1964, reed. 1985, s. 884, Šedinová 1981, s. 87

- transliterace: lwd, oprava: ljd

- navrhovaná transkripce: led

- gram. kat.: Nom sg masc, pův. u-kmen, singulare tantum

K-L vylučují český původ glosy a neuvažují o možnosti provést korekturu, jíž se nebrání v jiných případech, tedy opravu *vav* na *jod* (srov. Jakobson 1964, reed. 1985, s. 884).

*Led* ve významu kroupy dokládá Jungmann.

Ve francouzské glose גלצא má *alef* podle K-L funkci němého *e*.

34.

**ledvina**

לדוינא

ואותה גובה עצמו מכוסה במתנים שקורין לונבלש בלע"ז ובלשון כנען לדוינא שרוחבן מרחיב למטה מצלעות קטנות ומכסהו וכשהטבח מפריש נראה אותו הלב

- překlad: ... ona výška je pokryta bedry (מתנים), která se nazývají לונבלש v *loaz* a v jazyce kenaanském *ledvina* ...

- stfr. לונבלש /lonbles/, fr. *lombles*, bedra

- OZ I, 127a; Harkavy 1867, s. 56/25, Grünwald 1893, s. 39/66, K-L 1956, s. 218, 240-1, Markon 1905, reed. 1906, s. 8/19, Wellesz 1904, s. 710, Šedinová 1981, s. 79, 87

- transliterace: ldwjjn', oprava: ljdwnj'

- navrhovaná transkripce: ledvina

- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen

K-L odkazují na prof. Strelcyna, který uvažuje o tvaru *ledviena*, pravděpodobně jako derivát od *ledvie*; pokouší se tak vysvětlit dva grafémy *jod*. Nepodařilo se mi však najít žádnou oporu pro tuto hypotézu.

*Ledvie* neoznačovalo pouze ledviny, ale všechny vnitřnosti, případně mohlo mít i přenesený význam - vnitřní sídlo citu (StčSI). *Ledvie* patřilo paradigmaticky k њja-kmenům, které později zanikly, a jednotlivé výrazy přešly k jiným deklinacím (*ledvie* → *ledvina*). Zde má

snad *ledvina* význam *bedra*. Vysvětlení glosy je komplikováno tím, že jak hebrejský, tak stfr. výraz jsou v plurálu.

35.

## lep, lepa

ליפא

שופר שנסדק ודבקו (ראש השנה דף כ"ז ע"א) בדבק שקורין גליד ובלשון כנען ליפא קוסל

- překlad: ... *šofar*, který se zlomil, lepili kličem (דבק), který se nazývá גליד a v jazyce kenaanském *lepa* ...

- stfr. (?) גליד, fr. *glu*, lepidlo

OZ II,121a; Harkavy 1867, s. 60/40, Grünwald 1893, s. 349/79, Wellesz 1904, s. 711, Markon 1905, reed. 1906, s. 9/23, K-L 1956, s. 218, 242-243, Šedinová 1981, s. 79, 85

- transliterace: ljp'

- navrhovaná transkripce: lep, lepa

- gram. kat.: Nom (Gen?) sg masc/fem, o/a-kmen

Podle StčSl i MSS je *lep* doložen pouze jako mužský u-kmen přecházející k o-kmenům, v jehož paradigmatu je *-a* pouze v Gen sg. Není však vyloučeno, že mohla existovat paralelní ženská varianta *lepa*.

*Alef* na konci slova je nejasný, snad pro zdůraznění neznělosti *p* a odlišení od *leb*. Srov. 26. vs *kost*<sup>(4)</sup>. J. Šedinová se domnívá, že by mohlo jít o náhradu původního jeru; v každém případě se tato glosa svým zakončením od ostatních stč. glos liší a přibližuje se glosám stfr., srov. *glace* - 33. *led*. K problému koncového *alef* viz kap. 7.

36.

## loket

לוקט

על כל עצילי ידי שתרגום על כל מרפקי ידי ונקרא בלשון כנען לוקט

- překlad: ... na všechny klouby mých rukou, což se tlumočí na všechny lokty mých rukou (מרפקי ידי) a nazývá se to v jazyce kenaanském *loket* ...

חותם על לבך כחותם על זרועך: ... ובערוך [ערך מרפק] פ'י הא דכת' על כל אצילי ידי(ו) ומתרגמינו על כל מרפקי ידי מרפק שחי, ונר' כו שני מרפק הם, אחד הם ב' עדמות קטנות בין קנה היד לזרוע, הוא שנ' הוי למתפרות כסתות על כל אצילי ידי שתרגום על כל מרפקי ידי ונקרא בלשו' כנען לוקט, והוא הוא דתנן בפ' האומ' משקלי עלי [ערכין, יט, א] האומ' משקל ידי עלי ממלא חבית מים ומכנים ידו עד מרפקו ובבריית' [ע"ב] מכנים עד העציל, אע"ג זרוע נמי נקרא יד, כדתניא בתוספת' דשבת [...] מניין לזרוע שנקרא יד שנ' ותהיינה העבותים אשר על זרועתיו כפשתים אשר בערו באש וימסו אסוריו מעל ידיו, הא קי"ל בנדריה הלך אחד לשון בני אדם. והשני קצה הזרוע המחובר לכתף הוא מקום השחי, שנ' בירמיה [38,12] ויאמר עבד מלך כוש אל ורמיה שים נא בלויי הסחבות והמלחים תחת אצילות ידיך מתחת לחבלים ומתרגמי' מרפקי [...] ועל זה אומ' בברא' רב' [פס"ח כא] בפסוק גשה ואמושך והיו אחוזים אותו במרפיקון [...] כדי שלו יפול גם אפשר שיהיה פ'י אחוזין אותו במרפיקין, הם מרפיקין שתחת זרועות הנקרא בלש' כנען לוקט' כי שם דרך לתמוך תש כח. אם בערוך, שפ'י על כל אצילי ידי שחי, משגה הוא, כי היו למתפרות כסתות על כל אצילי ידי (כ)דמתרגמינו מרפק הוא הנקרא בלשון כנען לוקט, שם נקרא מהרה משאר מקומות וצריך לתפור והוא הוא מרפק דפ"ק דאהילות הנמנה למטה מן הזרוע.

וכבר היו בני אדם שהיו רוצים לומר שמניחין תפילין בקנה שלמעלה מן היד שלפני העצל שקורין קושרא בלע"ז ובלשון כנען לוקט



- překlad: ... už někteří lidé tvrdili, že pokládají *tefilin* nahoře na ruce, která je před horní částí paže (העצל), což se nazývá קושהא v *loaz* a v jazyce kenaanském *loket* ...

הלכך אין להניח אלא בזרוע שהיא למעלה מן האצול שקורין קושרא נלע"ז ובלשון כנען לוקיט  
- překlad: ... zvykem je pokládat (*tefilin*) nahoře na paži, což se nazývá קושהא v jazyce *loaz* a v jazyce kenaanském *loket* ...

ומקום חבור הקנה עם הזרוע הוא המרפק ... הנקרא קושהא בלע"ז ובלשון כנען לוקיט  
- překlad: ... místo, kde se spojuje předloktí s paží, je loket (המרפק), ... které se nazývá קושהא v *loaz* a v jazyce kenaanském *loket* ...

וראי' לדבר שהעצול נקרא לוקיט דקתני במס' סופרים גבי ס"צ לא יתננו ע"ג ארכובותיו ויתן אציליו עליו וזהו מה שקורין לוקיט שכן דרך כל בני אדם לישען בו

- stfr. קושרא, קושהא, oprava: קודא /kude/, fr. *coude*, loket

- k pijutu ידיד עליון

- AB II 40-41, AB 26a, OZI 155b-156a; Harkavy 1867, s. 56-57/26, Perles 1877, s. 372/3, Günwald 1893, s. 347/26, Wellesz 1904, s. 710, Markon 1905, reed. 1906, s. 8/22, K-L 1956, s. 182, 188, 218, 242, Šedinová 1981, s. 80, 87

- transliterace: lwqt, lwqjt, lwqwt, oprava: lwqjt

- navrhovaná transkripce: loket

- gram. kat.: Nom sg masc, t-kmen

- transliterace: lwqtj

- navrhovaná transkripce: lokte

- gram. kat.: Nom pl masc, t-kmen

V plurálovém tvaru je vedle *lokty* pravděpodobnější čtení *lokte*, tedy pravidelný tvar t-kmene. Vyrovnání s o-kmeny začalo sice rovněž už v nejstarší době, ale některé pády se udržely déle; to platí i o nominativu plurálu.

37.

**lopata**

(**vidla** viz 97.)

**לופטא**

תחרות רגזנות ברחמנות יהפוך אמרי' בפ"ק דסוכה ובשלהי הבא על יבמתו [...] למה נמשלה תפילתן של צדיקים לעֶתָר [...] לומ' לך מה עתר זה מהפק את התכואה ממקום אף תפילתן של צדיקים מהפחת דעתו של הקב"ה ממידת רגזנות למידת רחמנות. ומלשון עתרי בת פוצי הנעמ' בצפניה [שב: וכוי וחי על "למקום"] אין להוכיח אם עתר תפילה או עתר [2,10] כי משניה' יאמר עתרו, אם הפייתנים עושים עתר. ולפי לשון הספר וצחות לשון היה נכון לומר תחרות רגזנית לרחמנות חהפוך בלמ"ד, אך בעבור הסימ'ן בן רב"י עשה ברחמנות וזהו [עֶתָר או עֶתָר] הסימן תמימיו בעתם נעתר תחרות רגזנות (ב' רחמנות) יהפך כעתר לתבואה. רבים מפרשים עתר הוא שקורין בלשו' כנען לופטא וטעות הוא בידם. מדאמ' בפ"ק דסוכה [...] הואיל וראוי להפכן בעתר ופר"ש הואיל וראויות להפך ראשי שבליים בעתר [...] על יצות ואילמלא הידות אין נוהין להפכן דמתוך שהן קצרין יוצאין מבין שני עוקציה של עתר ונשמטין ממנה [...] ושם מביא למה נמשלה וכו', על כן פ' עתר הוא שקורין בלשו' כנען וידלא, ולשו' רש"י בשמו' [...] שליט קלשון, הוא מזלג. עשוי כמין עתר שקורין פורקא ולו שלוש שנים, אמנם שני דברים נקראו עתר אחד הנקרא בלשון כנען וידלא כאשר הוכחתי מפ"ק דסוכה והשני הנקרא בלשו' (כנען) לופטא כמו כן נקרא עתר, צאמ' בב' רב' [...] ויעתר יצעק וגו' מה לשו' עתירה אמ' ר' שמעון בן לקיש כרחת שמהפכין בה את התבואה בגורן, קורא לה עתרה, ללמדך שכשם שעתר זה את מהפך את התבואה וכו', אלמא רחת ועתר אחד הם אך רחת לש' עברי הנעמ' בישעי' [30,24] אשר זירה ברכת ובמזרה, ועתר בלשו' חכמים וכן בערך רחת [...], ורחת הוא

הוא הנקרא לופיטקא דתנן בפ' טין דכלים רחת הגרוסות [...] טמאה ושל אוצרות טהורה, פי' שלוקחין בה גריסין ונותנין לתוך הריחים [...].

- překlad: ... dvě věci se nazývají podávky (עתר): jedna, která se v jazyku kenaanském nazývá *vidla*, ... a druhá, která se v jaz. kenaanském nazývá *lopata* ...

וזבילא פי' פאלא ובלשון כנען לופטא

- překlad: ... lopata (זבילא) má výklad פאלא a v jazyce kenaanském *lopata* ...

- aram. זבילא - lopata

- stfr. פאלא /pala/, fr. *pale* lopatka, část vesla

- k pijutu אדעא אין זולתך

- AB I, 48b, AB II, 151-152 (Urbach, pozn. 151/14-24, 152/1-4), OZ II, 92b; Perles 1877, s. 372/6, Grünwald 1893, s. 347/30, 350/86, Wellesz 1904, s. 711, Markon 1905, reed. 1906, s. 8/21, K-L 1956, s. 183, 189, 218, 241-2, Šedinová 1981, s. 87

- transliterace: lwpt'

- navrhovaná transkripce: lopata

- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen

38.

### makovica

מקוביצה

פרגין פירש בערוך מקוביצה בלשון כנען וערבי כשכש [כשכאש]. והוא ענין רמון אבל לא עגול כמוהו ומלא זרע כחרדל וכשמנענו קורא קיש קיש וכשינקב ייצא הכל מן הנקב והוא מתוק. ועושין ממני שמן כמו שומשמין. והשומשמין בלשון כנען פי בלשון ישמעאל סמסם ובלע"ז סימסמי.

- překlad: Makovice (פרגין) má výklad v Aruchu *makovica* v jazyce kenaanském a v arabštině כשכש. Je jako granátové jablko, ale ne kulatá, a je plná semínek. ... A dělá se z ní olej jako ze sezamu.

- arab. glosy: כשכש, خشخاش, makovice, סמסם, سمس, sezam; stfr. glosa סימסמי, fr. *sésame*, sezam

OZ I, 65b; Harkavy 1867, s. 54-55/20, Grünwald 1893, s. 346/3, Markon 1905, reed. 1906, s. 9-10/28, K-L 1956, s. 219, 244, Šedinová 1981, s. 80, 82, 85, Reinhart 2000, s. 170,

- transliterace: mqwbjch

- navrhovaná transkripce: makovica, makovicä

- gram. kat.: Nom sg fem, ja-kmen

K-L vyvozují z tvaru s koncovkou *-a*, že nejde o staročeskou glosu. Toto tvrzení je neudržitelné. Jde o stav před přehláskou 'a→ě, resp. o stav v polovině přehlásky 'a→'ä(→ě), tedy *makovicä*. Ke vztahu sg a pl ženských ja-kmenů viz 13. *glavaticě*.

Méně obvyklé je rovněž použití *he* jako ML, možná jako ML pro *ä*.

Úryvek má snad obsahovat ještě jednu stč. glosu s významem sezam. Text je však citován přesně podle edice OZ, v němž za druhým výrazem פי בלשון כנען žádná staročeská glosa nenásleduje.

39.

**mast**

**מסנו**

רבים אומרים אֶסְפְּלִינִית אך בפר"ח דכלים כ' שצריך להיות אֶסְפְּלִינִית כי כך נקוד במשניות מדוייקות ולא איספּלנית בלשון כנען **מסנו**

- překlad: ... mnozí říkají אֶסְפְּלִינִית, ale podle výkladu rabi Chajima má být אֶסְפְּלִינִית, tato punktace je přesná, v jazyce kenaanském **mast** ...

כיון מטלית קיצע ואיסלנית הציע, פ' קיצע מטלית בכיון, רבי' אומ' איספּלנית [בכ"י מרצבורג נקוד: אֶסְפְּלִינִית], אך בפ' כ"ח [...] דכלים תנן העושה איספּלנית בין בגד בין בעור טמאע [...] ונקוד במשניות דווקניות איספּלנית, א"כ הא דאמ' אביי [...] אמרה לי אם איספּלניתא [...] דכולהו כאיבי [...] שב מאני [...] תרבא יחד קירא, יש לגרום איספּלנית ופ' איספּלנית בלשון כנען **מסנו**. ופ' בפיוט ואיספּלנית הציעה על המטלית אשר קיצע בכיוון ועיקר המליצה שהכל מזומן לרפועה [...]. ע"א כיון מטלית וקיצע.

- překlad: ... výklad (slova) obvaz (איספּלנית) v jazyce kenaanském **mast** ...

- k pijutu לצאת

- AB, 53b, AB II, 222 (Urbach pozn.13-20); Perles 1877, s. 372/8, Grünwald 1893, s. 347/32, K-L 1956, s. 183, 190-191

- transliterace: msnw, oprava: mst

- navrhovaná transkripce: mast

- gram. kat.: Nom sg fem, i-kmen

K-L opravují na *maslo*. *Máslo* i *mast* se odvozují podle ESJČ z *mazati*, *mast* měla podle StčSI široké použití - mastí se i psalo, malovalo. Zde by však *mast* měla znamenat obvaz, který se omotává kolem menšího pruhu látky; jde tedy pravděpodobně o metonymii: např. místo pomazané mastí se omotává obvazem.

40.

**mém** viz 55. (po mém) obznamenání sa

41.

**merk, mirk**

**מירק**

כרפסא אפ"ך בל' כנען **מירק**

- překlad: ... celer (כרפסא), v jazyce kenaanském **merk** ...

- MN: Ziemlich 1886, s. 166, pozn. 14; Grünwald 1893, s. 348/50, K-L 1956, s. 185, 194

- něm. אפ"ך /apich/, *Eppich*, celer

- transliterace: mrjq

- navrhovaná transkripce: merk, mirk, m<sup>e</sup>rk, m<sup>i</sup>rk

- gram. kat.: Nom sg masc, o-kmen

K-L odkazují na stč. *mirík*; to pochází podle ESJČ z něm. *merrich*, bavor. *merk*, *mirk*, nyní *Merk*. Může souviset i s *mrkev* (←\**m̥rky*), které se v českém systému přiřadilo k ženským ú-kmenům.

ML *jod* může naznačovat plný vokál *e*, *i* nebo může pouze upozorňovat na slabikotvorné *r*, srov. 1. *bamvilna*, *bamvelna*.

42.

**mešperní viz 99. (mešperní) vichry**

43.

**metla**

מיטלא

... והזפין הם העשמים כמין דלת ונותנן על התפוח והלולבין מטאטיתא מיטלא בלשון כנען שמכבדין בה את הענבים המפוזרים לאוספן

- překlad: ... koště (מטאטיתא) je v jazyku kenaanském *metla*, kterou se zametají rozsypané hrozny ...

- OZ IV,65; Markon 1905, reed. 1906, s. 9/26, K-L 1956, s. 219, 244

- transliterace: mjtl'

- navrhovaná transkripce: metla

- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen

V této glose má snad *metla* specifický význam vinařského nástroje a odlišuje se od pometla k zametání domu, srov. 74. *pometlo*.

44.

**mšjtqjn? viz 29. kuklíky**

45.

**množá sa**

מנוזסא

ב' רבים נדגש וברפיות לא יתכן כי רבים מעניין פרו ורבו פרה ורבה ורבים הולכים ורבים ובלשון כנען מנוזסא

בם רבים, ב' רבים נדגש, וברפיות לא יתכן, כי רבים מעניין פרו ורבו, פרה ורבה ורבים, הולכים ורבים. ובלשון כנע' מנוזסא, ואין ענינו בפיוט.

- překlad: ... čím dál víc se množí a v jazyce kenaanském *množá sa* ...

- k pijutu: אין זולתך אפס דוגמתך

- AB 3b, AB I, 233 (Urbach pozn. 22); Perles 1877, s. 372/1, Grünwald 1893, s. 347/22, K-L 1956, s. 181, 188

- transliterace: mnwzs'

- navrhovaná transkripce: množá sa

- gram. kat.: 3 pl ind prés act, impftiv, IV. třída

K-L upozorňují na neprovedenou přehlásku 'a→ě a na to, že je třeba číst reflexivum *s'a*, resp. *s'ä*. K tomu lze dodat, že rovněž *množá* se ještě nezměnilo na *množie*; o koncovce nemůžeme bezpečně rozhodnout, protože chybí ML, systémové souvislosti nám však dovolují předpokládat neprovedení přehlásky 'á→ie.

*Zajin* je zde grafémem pro tupou znělou sibilantu ž.

46.

### motovúz

מוטובוז

אינו יוצא בסגור משום דסגי להולחת"ו במיתנא (שבת דף נ"א ע"ב) פי' חבל (אבל) קטן שקורין בלשון כנען

מוטובוז

- překlad: ... provázek (חבל קטן), který se nazývá v jazyce kenaanském *motovúz* ...

- OZ II, 37b; Harkavy 1867, s. 59-60/37, Grünwald 1893, s. 349/76, Wellesz 1904, s. 710-711, Markon 1905, reed. 1906, s. 9/24, K-L 1956, s. 218, Šedinová 1981, s. 79, 82

- transliterace: mwtwbwz

- navrhovaná transkripce: motovúz

- gram. kat.: Nom sg masc, o-kmen

47.

### motyka

מוטיקא

ואמר רב יוסף מרא פי' פישור ובלשון כנען מוטיקא

- překlad: ... řekl r. Josef, že motyka (מרא) má výklad פישור a v jazyce kenaanském *motyka* ...

- stfr. פישור /pjošer/, fr. *piocher*, kopat, okopávat motykou, *pioche* motyka

- OZ II, 92b; Wellesz 1904, s. 711, Markon 1905, reed. 1906, s. 9/25, K-L 1956, s. 218-219, 243-244, Šedinová 1981, s. 85

- transliterace: mwtjq'

- navrhovaná transkripce: motyka

- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen

48.

### mrieža

מרישא

"חיל סורג" - חיל וחומה שהוא לשון כותל סורג לשון סריג אמיתות בל' כנען מרישא

- překlad: ... vyplétaná stěna - stěna a zed', vyplétaná zed', mříž je v jazyce kenaanském *mrieža* ...

חיל סורג היה גובה עשרת במשער... חיל סורג [...] כך נקוד במשניות דווקניו. סורג, לשון סריגי מטות [...], כך נקוד במש בלשון כנען מרישא

- k pijutu אודך כי עניתנו

- AB, 56a, AB II, 245 (Urbach pozn. 3 a 4); Perles 1877, s. 373/10, Grünwald 1893, s. 348/34, K-L 1956, s. 184, 191, Jakobson 1978, reed. 1985, s. 856, Šedinová 1981, s. 80, 81, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: mrjš'

- navrhovaná transkripce: mrieža, mfiežä, mrieža (?)

- gram. kat.: Nom sg fem, ja-kmen

*Mrieža* znamená nejen mříž, ale v pl. i druh rybářské sítě (ESJČ).

Glosa dokládá nedokončenou přehlásku 'a→ě, resp. 'á→ie. Sporná je odpověď na otázku existence fonému ř. První doklad ř pochází z roku 1237, není však vyloučeno, že změna ř, resp. rj→ř proběhla již dříve (Komárek, 1962, s. 59). V AB stejně jako v jiných památkách však mohl být použit pro zápis ř primitivní pravopis, prosté *reš*, a proto dřívější existence ř není spolehlivě doložitelná. Jakobson přepisuje jako *mrieža*.

Primitivní pravopis byl použit pro zápis ž - pomocí *šin*.

49.

### myška

מישקא

א"כ יניחם בזרוע במקום שקורין בלשון כנען מישקא

- překlad: ... položit na paži, na místě, které se nazývá *myška* ...

וכן המנהג להניח תפלה של יד בזרוע במקבורת מה שקורין מישקא

- překlad: ... je zvykem pokládat *tefilin* na paži na uzel (בזרוע במקבורת), což se nazývá *myška*

...

- OZ I, 155a, OZ I, 156b; Harkavy 1867, s. 57/28, Grünwald 1893, s. 349/68, Markon 1905, reed. 1906, s. 9/27, K-L 1956 219, 244, Šedinová 1981, s. 87

- transliterace: mjšk'

- navrhovaná transkripce: myška

- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen

*Myška* se odvozuje od lat. *musculus*, sval. Podle StčSl i část brnění, která kryla loket; tentýž slovník dokládá i existenci adjektiva *myškovatý*, tj. svalovitý.

50.

### ež nepění

איש נפני

ת"ר לא תעשו עיל במשפט במדה במשקל ובמשורה (ב"מ דף ס"א ע"ב) ... ובמשורה שלא ירתיח מדת הלח היא אשקומא בלע"ז איש נפני בלשון כנען שממלא המדה כשמוציא היין לאחר זמן נמצאת חסירה

- překlad: ... rabíni učili: neudělejte výšku (עיל) při soudním měření váhy a objemu (tekutiny) v měřidle, (tekutina) nemá v měřidle vařit, מדת הלח je אשקומא v *loaz* a *ež nepění* v jazyce kenaanském ...

- stfr. אשקומא /eskume/, pěna

- OZ III, 48a; Markon 1905, reed. 1906, s. 3/2, K-L 1956, s. 215, 230

- transliterace: 'jšnpnj

- navrhovaná transkripce: (ež) nepění/napění

- gram. kat.: 3 sg ind prés act, impftiv/pftiv, IV. třída

I Markonovi bylo zřejmé, že glosa souvisí s pěnou, ale tvar nerozluštil. K-L provedli přesmyčku a glosu četli (*i*)*spěněný*. Muneles glosu přečetl *napění se*. Problémem však zůstává *šin*: to by mělo být grafémem pro š nebo ž. Podle mého názoru však lze glosu rozdělit a přečíst jako vedlejší větu účelovou: *ež nepění*.

*Ež* je stč. spojka s významem *že, protože, poněvadž* (MSS), doložena je i spojka *že, ž, ježe, jež*, u nichž MSS vyjmenovává ještě další významy *by, kdyby* a zároveň upozorňuje na souvislost se spojkou *ež*. Zde má *ež* snad význam účelový.

Druhou část glosy můžeme číst dvojím způsobem: *napění* nebo *nepění*. První způsob čtení by snad lépe korespondoval se stfr. glosou, druhý způsob však lépe odpovídá významu hebrejského textu.

51.

### nogavicě

נוגביצי

... ומסיים עלה בירוש' פ"ק דתענית א"ר חסדאי מ"ד אין יוצאין באנפוליא של עור ומ"ד יוצאין באנפוליא של בגד. ותו אמרי' בירושלמי דשמעתין ודפ"ק דתענית ר' יצחק בר נחמן סלק לגביה ריב"ל בלילי צומא רבא נפיק לגביה לביש סולייסא בלילי תעניתא הילכך מותר לצאת ביום הכפורים באנפלייא של בגד נוגביצי בלשון כנען  
- překlad: ... na Purim katan, o postu, řekl r. Chasdaj: je psáno, že nevycházejí v nohavicích (אנפלייא) z kůže, ale z látky, ... je povoleno vyjít na Jom kipur v plstěných nohavicích (אנפלייא) z látky, **nogavicě** v jazyce kenaanském ...

- OZ I, 127a; Wellesz 1904, s. 711, Markon 1905, reed. 1906, s. 10/30, Mazon 1927, s. 264, K-L 1956, s. 219, 245-6, Šedinová 1981, s. 85, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: nwgbjci

- navrhovaná transkripce: nogavicě

- gram. kat.: Nom pl fem, ja-kmen

Stč. *nohavicě* se objevovala jak v singuláru, tak v plurálu, resp. jako pomnožné substantivum. Tvar *nogavici*, který konsonantický zápis této glosy rovněž umožňuje, by byl tvar duálu; tento tvar však slovníky nedokládají. V této glose rozhodně nejde o singulár, ten by měl podobu *nogavica* (srov. 13. *glavaticě*).

Nohavice označovaly oděv pokrývající nohy; podoba tohoto oděvu však nebyla jednotná.

52.

### (tobú) budu objat

93.

### tobú

טובר בודו אוביט

ואומר טוב לדבק, אם יש לו לידבק בשום דבר, תיבת אחבק אפעל ובלשו' כנען טובר בודו אוביט  
- překlad: ... budu objat je אפעל, a v jazyce kenaanském **tobú budu objat** ...

- k pijutu אלהי כך אחשק

- AB I, 113 (Urbach pozn. 2); K-L 1956, s. 181, 187-8; Jakobson - Halle 1964, reed. 1985, s. 884, Šedinová 1981, s. 85

- transliterace: (twbw) bwdw 'wbjt

- navrhovaná transkripce: budu objat

- gram. kat.: spona a adjektivizované t-ové particip., 1. sg ind fut, pftiv

- transliterace: twbw (bwdw 'wbjt)

- navrhovaná transkripce: tobú

- gram. kat.: Instr sg, pron pers 2.

K-L zbytečně opravují na *tebe budu objat* a identifikují glosu jako špatně vytvořené futurum, což považují za důsledek špatného proniknutí do slovanského vidového systému. Jakobson upozorňuje na to, že zásah K-L do textu není na místě: glosu je třeba číst jako pasivní slovesnou konstrukci odpovídající hebr. *nifalu*, protože Avrahama ben Azriela, pozorného k nuancím v české gramatice, by jistě nebylo správné podezírat z neznalosti vidů.

StčSl i MSS dokládají sloveso *objieti* s poněkud širším významem, než má jeho dnešní varianta: obejmout, sevřít, získat, zmocnit se; *objatý* vysvětluje MSS jako zahrnutý, obdařený.

53.

**obmeškánie sa, omežkánie sa**

ומיזשכניסא

דיקדוק בהתחולל כעין שם מענין דום לה' והתחולל ובלשון כנען ובמיזשכניסא

בהתחולל דיקדוק בהתחולל כעין שם דבר מעיניין דום לה' והתחולל לו ובלשון כנען ומיזשכניסא

- překlad: ... v očekávání dění (?) (בהתחולל) v jazyku kenaanském **omeškání sa** ...

- k pijutu שתי פעמים

- AB I, 22a, AB II, 18 (Urbach pozn. 6 a 7); Perles 1877, s. 372/2, Grünwald 1893, s. 347/23, K-L 1956, s. 182, 188, Šedinová 1981, s. 82, 85, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: wbmjškjnjs', oprava: wbmjšknjs', wmjzškjnjs'

- navrhovaná transkripce: obmeškánie sa, omežkánie sa

gram. kat.: Nom sg neutr, ɛjo-kmen

*Obmeškánie* vysvětluje MSS jako zdržení, prodlení; zanedbání, nedbalost, opominutí; újma, škoda; poklesek, nesprávný skutek; prohřešení, hřích.

התחולל znamená schylovat se k něčemu, resp. vznikat, být vytvářen, udát se, stát se, vypuknout, snad s prvkem očekávání (podle odkazu na Žalm 37:7). Stč. glosa tedy není přesným překladem hebrejského výrazu, který se ostatně do češtiny převádí obtížně.

Glosa se objevuje ve dvojí variantě, podruhé se zjednodušenou souhláskovou skupinou *-bm-* → *-m-*. Glosy se rovněž liší co do znělosti tupé sykavky: slovníkově korektní tvar najdeme jako *obmeškánie*, ale ESJČ upozorňuje na souvislost s *mžik* (snad „o mžik oka se opozdit“), tak by mohla být motivována grafika (ומיזשכניסא) *omežkánie*. Zápis *zajin* + *šin* pro *ž* je výjimečný a mohl by být interpretován jako doklad spřežkového pravopisu paralelního k českému úzu.

První ML *vav* je uvedeno neobvykle bez *alefu*. To vede např. Munelese ke čtení *ve zameškání sa*.



54.

obznamenaj sa

55.

(po mém) obznamenání sa

40.

po mém

פומים אובנמיניסא

אובנמיניסא

ואחרי הודעי ספקתי על ירך - ואחרי הודעי בלשון כנען פומים אובנמיניסא וכן אדם כשמדבר בחליו דברי שטות כשיפסוק ממנו ויהיה ככל אדם אומרים אובנמיניסא

גועה אחרי שובי נחמתי בלב ובלשון כת' כי אחרי שובו נחמתי ואחרי הודעי ספקתי על ירך, פיל' נחמתי כי נחמתי כי שיטים נחמתי כי המלכתי את שאול למלך. ופיל' אחרי שובי אני תוהא על הראשונות, ואחרי הודעי, בלשון כנען פומים או קנמיניסא, וכן אדם כשמדבר בחוליו דברי שטות כשיפסוק ממנו ויהיה ככל אדם, אומרים אובנמיניסא. כך כל העושה עבירה הוא כמו שוטה, כדרך שאמרו רבותינו אין אדם עובר עבירה עד שנכנסת בו רוח שטות וכששב מתחכם ותוהא על עצמו. ואומ' אוי לי מה עשיתי.

- překlad: ... poté, co mi to bylo sděleno, jsem se uhodil do stehna, a poté, co mi to bylo sděleno (אחרי הודעי), je v jazyce kenaanském *po mém obznamenání sa*. A tak člověku, který ve své nemoci mluví hlouposti, když se z ní uzdraví a je jako ostatní, se říká: *obznamenaj sa* ...

- k pijutu אצעה אין זולתך

- AB I, 47a, AB II, s. 139-140 (Urbach, pozn. 139/20-23); Perles 1877, s. 372/5, Grünwald 1893, s. 347/29, K-L 1956, s. 182-183, 188-189, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: pwmjnm, pwmjns, oprava: pwmjnm

- navrhovaná transkripce: po mém

- gram. kat.: Loc sg neutr, pron poses 1.

- transliterace: 'wbwnmjnnjs', oprava: 'wbznmjnnjs', 'w bznmjnnjs'

- navrhovaná transkripce:(po mém) obznamenání sa

- gram. kat.: Loc sg neutr, bjo-kmen

- transliterace: 'wbznmjnjns', 'wbmnmjnjns', oprava: 'wbznmjnjns'

- navrhovaná transkripce: obznamenaj sa

- gram. kat.: 2 sg masc imp act, pftiv., V. třída

Spojení s deverbativním substantivem *po mém obznamenání sa* je v souladu s MSS a StčSl třeba chápat jako: poté, co jsem se dozvěděl, co jsem si uvědomil; podobně *obznamenaj sa* jako uvědom si. Žádný slovník však neuvádí zvratnou podobu tohoto slovesa, resp. předmětové sloveso se zvratným *se* v pozici objektu. Tvar *obznamenaje sa* by se už ve 13. století nejspíš neměl objevit: ke stažení *obznamenaje sa* → *obznamená sa* došlo pravděpodobně ještě před zánikem jerů, tj. před 11. stol. (Komárek 1962, s. 49).

K-L uvažují o opravě glosy na *obeznamenaj sa*, tento zásah však není na místě. Autoři rovněž upozorňují i na pravděpodobně pozdější doplnění punktace.

56.

**ogněncě, ogeňcě**

אוגננצ'י

להטים בלשון כנען אוגננצ'י

- překlad: ... plameny (להטים), v jazyce kenaanském *ogněncě* ...

- MN: Ziemlich 1886, s. 166, pozn. 14; Grünwald 1893, s. 348/48, K-L 1956, s. 185, 193-4

- transliterace: 'wgnncj, (oprava: 'wgjncj?)

- navrhovaná transkripce: ogněncě, ogeňcě

- gram. kat.: Nom pl masc, jo-kmen, form. demin.

Tato glosa nemá oporu ve slovnících. StčSl však uvádí doklad na *ohněc*, pl. *oheňce*. Tvar *ogeňcě* bychom získali vynecháním prvního *nun*, resp. jeho nahrazením ML *jod*. Ponechávám však k dalšímu zkoumání i tvar *ogněncě*, snad s konkrétním významem plameny, plaménky. Jungmann však zná výraz *ohněň*, *Vulcanus*, který nejlépe odpovídá hebrejské grafice této glosy. K-L čtou *ognenosy*.

Nedošlo zde k dokončení změny *g*→*h*, viz kap. 7.

57.

**okol**

אוקול

וכל גלגל, כתב ה"ר משה ב"ר מיימון [יסודי התורה פ"ג ה"א ושם: הגלגלים הם הנקראים שמים ורקיע וזבול וערבות] כי הגלגלים הם וילון רקיע שחקים זבול מעון מכון ערבות, וכת' באופן כבודו אות. ע"א לך מעגל כל גלגל, פ' לך עיגול כול גלגלים כלומ' כל הרקיעים, ומעגל בלש' כנען אוקול, כמו ושואל במעגל (וכל) [ו]העם חונים סביבותי

- překlad: ... každé kolo: r. Moše bar Majmon napsal, že ... kola jsou závěsem oblohy... Kruh je každé kolo, ... kruh je v jazyce kenaanském *okol* ...

- k pijutu לשון יחו

-AB II, 188 (Urbach pozn. 4 a 6), MN: Ziemlich 1886, s. 166, pozn. 14; Grünwald 1893, s. 348/47, K-L 1956, s. 185, 193, Šedinová 1981, s. 84

- transliterace: 'wqwl

- navrhovaná transkripce: okol

- gram. kat.: Nom sg masc, o-kmen

*Okol* znamená něco okrouhlého, kolo, okrouhlé místo, okruh či obvod (StčSl, MSS).

58.

**okostil**

(vs *kost*<sup>a</sup>) viz 26.)

אוקוסטיל

הדיחני הארי ועיצם עצמי נבוכדנצאר נקרא ארי, שני בו עלה ארי מסובכו, וכת' בירמ' [50,17] שה פזורה ישראל אריות הדיחו הראשון אכלו (סנחרב) מלך אשור וזה האחרון עצמו צנבוכדנצאר [שם נבוכדראצר] מלך בבל, פ' אכלו כדרך האוכלים, שישאירו מעט בשר על העצמות, כך סנחרב הגלה והשאיר ולא שרף את בית אלוהינו, וזה האחרון עצמו, אכל הנשאר על העצמות, ולא נשארו רק העצמות, ותר'ג' דין בתראה אסיפנון, ובלשו' כנען אוקוסטיל וגו' [ר"ל כי הפייט גו' (=גומר) את החרוז במלה גרמ'י] על דרך הנאמר בחבקוק [צ"ל] שופטיה זאבי ערב לא גרמו לבקר, לא הניחו עצמות לבוקר, אך אכלו הכל, ובישע' [32,11] פשוטה ועורה וחגורה על חלצים, פ' ועורה בלשו'

כנען אֹסְקוּסְטָא, כלומ' לעמוד רק בשר בלי לבוש, ולחזור רק על חלצים בלי לבוש, ועיקר כולם לפשוט ולעור ולחזור כפי קונ'

- překlad: ... snědl, co zbylo, až na kosti a nezůstalo (nic než) jen kosti ... a v jazyce kenaanském *okostil* ...

- k pijutu אִזְכָּרְךָ דוּדִי

- AB I, 110 (Urbach, pozn. 7-13); Grünwald 1893, s. 348/44, K-L 1956, s. 181, 187, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: 'wkwstjl

- navrhovaná transkripce: okostil

- gram. kat.: 3 sg masc ind prét act, pftiv, IV. třída

K-L předpokládají, že jde o denominativní sloveso *okostiti* od substantiva *kost*, s významem ohryzat až na kost. Slovníky podobné sloveso neznají.

59.

### omdlenie, omdleni, omdlení

אִמְדְּלָנִי

ועלופים בלשו' כנען אִמְדְּלָנִי

- překlad: ... a mdloby (עלופים) v jazyce kenaanském *omdlenie* ...

- MN: Ziemlich 1886, s. 168; Grünwald 1893, s. 348/54, K-L 1956, s. 186, Šedinová 1981, s. 84, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: 'wmdlnj

- navrhovaná transkripce: omdlenie, omdleni, omdlení

4. gram. kat.: Nom sg neutr, ʕjo-kmen, Nom pl masc, složený nebo jemný tvar adj.

MSS i StčSl dokládají substantivum *omdlenie* ve významu zemdlení, mdloba, ochablost. V této glose není kvůli nedostatečnému kontextu jasné, zda jde o substantivum nebo adjektivum.

60.

### oružie

אִרְוּזִי

והוצן הרתיעם, פ"ה ביחזקאל [23,24] ובאו עליך הוצן ורכב וגלגל, וייתון עלך במאני זיינא, לפי התרגו' יתכן שהוא שם לכל כלי זיין ובלשו' כנען אִרְוּזִי אבל מנחם [מחברת ע' 150] פ' עיניין צינה, והשיב עלין דונש [תשובות ע' 59], כי בפ' בפסוק ובקהל עמים צנה ומגן, ופ' מכלי מלחמה.

- překlad: ... je možné, že je to název každé zbraně (כלי זיין) a v jazyce kenaanském *oružie* ...

- k pijutu יחדתי מחולת מחנים

AB I, 57 (Urbach pozn. 16-20); K-L 1956 s. 180, Jakobson 1978, reed. 1985, s. 856, Šedinová 1981, s. 80, 84

- transliterace: 'wrwzj

- navrhovaná transkripce: oružie

- gram. kat.: Nom sg neutr, ʕjo-kmen, (singulare tantum?)

*Oružie* má podle StčSl má nejen význam výzbroj, zbroj, zbraně, takto je použito i v této glose; ale znamená i zařizování, vybavení, náčiní, pomůcka k práci, nádoba, koňský postroj, atd.

61.

**oslabil sa**

אוּסְלַאבִּילֶסָא

רוּחַ רִפְתָּהּ בִּי ... בַּלֶּשׁ כֵּן אוּסְלַאבִּילֶסָא

- překlad: ... duch ve mně zeslábl (רִפְתָּהּ) ... a v jazyce kenaanském *oslabil sa* ...

- MN: Ziemlich 1886, s. 175, pozn. 41; Grünwald 1893, s. 348/55, K-L 1956, s. 186, 195

- transliterace: 'wsl'bjls'

- navrhovaná transkripce: oslabil sa

- gram. kat.: 3 sg masc ind préz refl., pftiv, IV. třída

Zajímavý je doklad l-ového participia v mužském rodě - překládaný hebrejský tvar je totiž tvar feminina (shoduje se s podmětem ve femininu). Stč. glosa tedy nejspíš vyjadřuje pomyslnou shodu s českým subjektem *duch*, tedy jménem v maskulinu.

62.

**oslabu sa**

אוּסְלַבּוּסָא

אֶצְפָּה וְלֹא אֶרְפָּה ... וְלֹא אֶרְפָּה כֵּת' בְּעִזְרָא לְמָה תִּשְׁבֵּת הַמְּלָאכָה כְּאֲשֶׁר אֶרְפָּה פִּי אֶרְפָּה, וְכֵן צִיּוֹן לֹא יִרְפוּ יָדֶיךָ אֶרְפָּה בְּמִקּוֹ' אֶרְפָּה [אֶרְפָּה, אֵהִיָּה לְרִפְּהָ], יִרְפוּ מִפּוֹעֵל עוֹמֵד, וְלִשׁוֹ' אֶרְפָּה בַּלֶּשׁוֹ' כִּנְעַן אוּסְלַבּוּסָא

- překlad: ...nezeslábnou tvoje ruce, ..., zeslábnou (יִרְפוּ) je intransitivní sloveso, výraz zeslábnu (אֶרְפָּה), v jazyce kenaanském *oslabu sa* ...

- k pijutu אֱלֹהֵי יָמֵי וְשָׁנוּתֵי כָּלּוּ

- AB I, 71 (Urbach pozn. 17-20)

- transliterace: 'wslbws'

- navrhovaná transkripce: oslabu sa

- gram. kat.: 1 sg ind préz refl., pftiv, IV. třída

Intransitivní hebrejské sloveso je do češtiny převedeno jako reflexivní tvar slovesa *oslabiti*.

63.

**osvětiti sa (tobú)**

93.

**tobú**

אוּסְבִּיטִי טִיֶּסָא טוּבוֹ

כִּי מִי בִּשְׁחָק יַעֲרוֹךְ לֵה' - וְלִשׁוֹן קוֹנֵי נוֹטָה לְפִתְרוֹן דּוֹנֵשׁ שִׁכְתָּב שִׁיָּהָא נִעְרַךְ כְּמוֹתוֹ וּפִי לְעִרוֹךְ בֵּל' כִּנְעַן אוּסְבִּיטִי טִיֶּסָא טוּבוֹ

- překlad: ... neboť kdo ve vesmíru se může přirovnávat k Bohu ... a výklad přirovnat (לְעִרוֹךְ) je v jazyce kenaanském *osvětiti sa tobú* ...

- AB, 88a; Perles 1877, s. 373/13, Grünwald 1893, s. 348/37, K-L 1956, s. 184, 192, Šedinová 1981, s. 84, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: 'wsbjtj tjs'

- navrhovaná transkripce: osvětiti sa

- gram. kat.: inf refl, pftiv, IV. třída

- transliterace: (ʿwsbjtj tjsʿ) twbw

- navrhovaná transkripce: (osvětiti sa) tobú

- gram. kat.: pron pers, Instr.

Podle MSS i StčSl znamená *osvětiti* učinit posvátným, svatým, posvětit. Slovníky neuvádějí reflexivní tvar, ten je však v této glose přesvědčivý, včetně spojení s prostředkovým instrumentálem. *Osvětiti sa tobú* lze přeložit jako posvětit se sebou, stát se svatým skrze tebe a jako jsi ty. Muneles vykládá jako porovnávat se.

Rozdělení slov je zjevně sekundární, mylné.

64.

**osvietit(i) sa**

אֹסְבִיטִיטְהָא

אֹסְבִיטִיטְהָא כְנָעַן וְעִיקַר לְאוּר כְּמוֹ לְהֵאָר בֵּל' כְּנָעַן

- překlad: ... aby svítil světlem žití. A základ je svítit (לְהֵאָר) jako osvětit se (אֹסְבִיטִיטְהָא), v jazyku kenaanském *osvietit(i) sa* ...

- AB, 96b; Perles 1877, s. 373, č. 15, Grünwald 1893, s. 348/39, K-L 1956, s. 184, 193

- transliterace: ʿwsbjtjthʿ, oprava: ʿwsbjtjtsʿ

- navrhovaná transkripce: osvietit(i) sa

- gram. kat.: inf act, pftiv, IV. třída

K-L opravují na *osvietiti sa*, Grünwald čte glosu *osvietiti ho*. Oprava je však nutná: v glose totiž nemůže být *he* (srov. 18. *gubicě*, 19. *jagody*, 65. *ožeg* aj.). Navíc stavové sloveso v základním tvaru (svítit) je porovnáváno se zvratným slovesem v *nifalu* (osvítit se): v úvahu tedy připadá spíše reflexivita než případná tranzitivita: *osvietil ho*, jak četl četl glosu (i jinak málo spolehlivý) Grünwald. Muneles vykládá jako osvětliti.

Staročeské infinitivy pravidelně končily na *-ti* a odlišovaly se tak od supina (*-t*); doklady na infinitivy končící na *-t* jsou však známy až ze 14. století (Dostál 1967, s. 37). Vedle vypuštění ML *jod* písařským omylem tedy musíme uvažovat i o infinitivní koncovce *-t* (nebo snad *-tʿ*).

65.

**ožeg**

אֹזֶג

אֹזֶג רְבָא אִשָּׁה לֹא תִכְנַס [לְצִיר הָעֵצִים] לִיטוֹל מֵהוּן עֵץ לַעֲשׂוֹת אוּר לְתַנּוּר שְׁקוּרִין בְּלִשׁוֹן כְּנָעַן אֹזֶג

- překlad: ... žena nevejde [do dřevníku], aby odtud vzala dřevo (עֵץ) a udělala oheň v peci, což se nazývá v jazyku kenaanském *ožeg* ...

- OZ II, 152a; Harkavy 1867, s. 61-62/44, Grünwald 1893, s. 349/83, Markon 1905, reed. 1906, s. 3/1, Mazon 1927, s. 262, K-L 1956, s. 215, 229-230, Šedinová 1981, s. 79, 84, 87, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: ʿwšg

- navrhovaná transkripce: ožeg

- gram. kat.: Nom sg masc, o-kmen

*Ožeh* je ve staré češtině doložen (StčSl, MSS, ESJČ). Značí opálenou hůl, jíž se št'árá v kamnech; potom též násadec ohřebľa, pak i hrabí, lopaty apod. (ESJČ), nástroj k manipulování v ohništi (StčSl), pohrabáč (MSS).

Tupá znělá sibilanta *ž* je zaznamenána grafémem *šin*.

66.

### pata

פַּטָּא

... והמנעל שאין לו עקב שולא בלע"ז ובלשון כנען פַּטָּא אלא כנגד חוטי אצבעות רגליו יש עור מעט שהוא נסמך ומהלך בו פסול

- překlad: ... bota, která nemá patu (עקב), שולא v *loaz* a v jazyce kenaanském *pata* ...naproti šlachám prstů je kousek kůže, který je upevněn, a chůze (v této botě) je nepohodlná ...

- stfranc. שולא, fr. *sole*, spodní strana kopyta

- OZ I, 185a; K-L 1956, s. 220, Markon 1905, reed. 1906, s. 11/34

- transliterace: pt'

- navrhovaná transkripce: pata

- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen

67.

### pazucha, pazducha

(loket - viz 53.)

פְּדוּחָא

... והא דכת' בירמ' שים נא בלווי הסחבים תחת אצילי ידים היינו תחת קושרא לוקיט ולא בית השחי שקורין בלע"ז איישלש ובלשון כנען פְּדוּחָא

- překlad: ... Je psáno v Jeremiášovi: dej hadry pod paže, to je pod קושרא *loket*, a ne podpaží (בית השחי), které se nazývá v *loaz* איישלש a v jazyce kenaanském *pazucha* ...

ופי' רשב"ם זצ"ל התם אציליו איישלש דהיינו פְּדוּחָא והתם הוא ניהא צפי לפרש כך משום שאז הוא נוח להניח ראשו בין ברכיו ושמא הואיל והתינוק מקופל אפילו תאמר אצילי היינו קושרא לוקיט נמי נוח לו להניח ראשו בין ברכיו ונפרש דלא כרשב"ם איינ שמא אציל באלף הוא איישלש פְּדוּחָא ואציל בעין הוא קושרא לוקיט ואמר בפ"ב דזבחים מאי לא יחגרו ביזע אמר אביי לא יחגרו במקום שמגיעין כדתניא כשהן חוגרין למטה ממתניהם ולא למעלה מאציליהן אלא כנגד אצילי ידיהם דהיינו כנגד מה שקורין קושרא לוקיט ששם דרכן של ב"א לחזור דאי איישלש אין לך מקום שמגיע יותר ממנו.

- překlad: Výklad r. Šmuela ben Meira ZCL: konec jeho horní paže (אציליו), איישלש, to je *pazucha* ... dítě je přivínuto k paži, to je קושרא *loket*, aby to pro něj byl pohodlné, (...) paže (אציל) s *alef* je איישלש, *pazucha*, a paže (אציל) s *ajin* je קושרא *loket* ...

- OZI,156a; Harkavy 1867, s. 57/27, Grünwald 1893, s. 349/67, Wellesz 1904, s. 710, Markon 1905, reed. 1906, s. 10-11/33, K-L 1956, s. 220, 248-9, Šedinová 1981, s. 80, 82

- stfr. איישלש, fr. *aiselles*, podpaží

- transliterace: pdwh', oprava: pzwł', pzdwh'

- navrhovaná transkripce: pazucha, pazducha

- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen

Už Harkavy opravuje na *pazucha*, možný je však rovněž opravený tvar *pazducha*. ESJČ uvažuje o možnosti lidové představy podpaží jako „pažního průduchu“, což dalo vznik stč. *pazducha*. V češtině se dále *pazducha* asi zkřížilo s výrazem pod paží, takže vznikl tvar *podpaždí* (ESJČ). StčSl uvádí variantu *pazucha* i *pazducha*.

68.

### pěny

פיני

... ההיא רביתא פי' תינוקת גויה דאישתכח דהוה קיימ' ביני דני דהוות נקיטא אופיא בידה פי' בלשון כנען ...  
ואע"ג דליכא תו שאין שם אופיא מה שקורין פיני

- překlad: ... držela pěnu (אופיא) ve své ruce, to znamená: **pěny** v jazyce kenaanském  
... není znamení, že tam není אופיא, což se nazývá v jazyce kenaanském **pěny** ...

- aram. אופיא, pěna

- OZ IV, 64b; K-L 1956, s. 221, 252, Markon 1905, reed. 1906, s. 12/39, Wellesz 1904, s. 711, Šedinová 1981, s. 80

- transliterace: pjnj

- navrhovaná transkripce: pěny

- gram. kat.: Gen sg fem, a- kmen, (singulare tantum?)

Může jít o dva různé druhy genitivu, partitivní nebo záporový, u jména látkového nepředpokládáme plurál.

69.

### pijavicě, pijovicě

פירצו

דלא למצויה ואלי (שבת דף נ"ד ע"א). פירש"י שלא יינקוה עלוקות שקורין שנשוואש וזהו מה שקורין בלשון כנען

פירצו

- překlad: ... výklad Rašiho: nebudou odstraněny pijavice (עלוקות), které se nazývají שנשוואש, a jsou to, co se nazývá v jazyce kenaanském **pijavicě** ...

- stfranc. שנשוואש /sansues/, fr. *sangsues*

- OZ II, 37; Harkavy 1867, s. 59/36, Grünwald 1893, s. 349/75, Wellesz 1904, s. 710, Markon 1905, reed. 1906, s. 12/38, K-L 1956, s. 221, 251-2, Šedinová 1981, s. 88, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: pjwcj

- navrhovaná transkripce: pijavicě, pijovicě

- gram. kat.: Nom pl fem, ja-kmen

Z tvarů *pijavicě*, *pijěvicě* a *pijovicě*, které dokládá StčSl, můžeme vyloučit pouze tvar *pijěvicě*, protože z ostatního jazykového materiálu vyplývá, že v době zaznamenání glos nebyla provedena přehláska 'a→ě. Kvůli nedostatku ML není možné rozhodnout mezi čtením *pijavicě* nebo *pijovicě*.

70.

## p<sup>i</sup>lt, p<sup>e</sup>lt

פילט

היה יושב בספינה או באסדה ... באסדה כמו ותשם בסד רגלי בית הסהר שקורין ציף בלע"ז לישנא אחרנא עצימ הקשורים זה אצל זה הרבה יחד ובלשון המקרא קורא אותו רפסודות ובלשון אשכנז וולוס ובלשון כנען פילט ומשיטן בנהר למוליכן ממקום למקום ויכולים בני אדם להלוך בהם כמו בספינה

- překlad: ... dřeva přivázaná jedno k druhému ... a v jazyce Písma se nazývají רפסודות a v jazyce aškenázském וולוס a v jazyce kenaanském p<sup>i</sup>lt; plují po řece, aby převážely lidi z místa na místo, aby se na nich přepravili jako na lodi ...

- רפסודות - hebr., vory, stříhněm., sthněm. וולוס /vlos/

- OZ I, 27b; Harkavy 1867, s. 54/17, Grünwald 1893, s. 349/58, Wellesz 1904, s. 710, Markon 1905, reed. 1906, s. 10/32, K-L 1956, s. 220, 246-7, Šedinová 1981, s. 80, 86, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: pjlt

- navrhovaná transkripce: p<sup>i</sup>lt, p<sup>e</sup>lt

- gram. kat.: Nom sg fem, i-kmen

StčSl zná tvar *plet*, ojedinele potom *plt*, a to ve významu soustava vorů spojených za sebou, plí nebo loďstvo, skupiny lodí. V této glose se slabikotvorné *l* vyvíjelo jinak, můžeme uvažovat o čtení *p<sup>i</sup>lt* nebo *p<sup>e</sup>lt*. K slabikotvornému *l* viz 1. *bamv<sup>i</sup>lna*, *bamv<sup>e</sup>lna*.

Ve 13. století ještě nedošlo k analogickému vyrovnání *t* a *t'* v rámci paradigmatu, nepředpokládáme proto tvar *p<sup>i</sup>lt'*, *p<sup>e</sup>lt'*.

71.

## pochodňa

פוחדנא

פנס והוא בלש' כנען פוחדנא

- překlad: ... svítilna (פנס), a to je v jazyce kenaanském *pochodňa* ...

- MN: Ziemlich 1886, s. 166, pozn. 14; Grünwald 1893, s. 348/49, K-L 1956, s. 185, 194, Šedinová 1981, s. 85

- transliterace: pwhwdn'

- navrhovaná transkripce: pochodňa

- gram. kat.: Nom sg fem, ja-kmen

MSS dokládá tvar *pochodně*, který je mladší.

72.

## pokapala

פקפלא

דלפא לש' כנען פקפלא

- překlad: ... kapala (דלפא), v jazyce kenaanském *pokapala* ...

- MN: Ziemlich 1886, s. 166, pozn. 14; Grünwald 1893, s. 348/53, K-L 1956, s. 186, 195

- transliterace: pqpl'



- navrhovaná transkripce: pokapala
- gram. kat.: 3 sg fem ind prët act, pftiv., I. třída

StčSl uvádí u hesla *pokapati* odkaz na K-L.

V AB najdeme velmi podobnou glosu, srov. 87. *skapala*. V obou případech je glosován tentýž hebrejský výraz דלפה, je proto možné, že buď jde o staročeská synonyma *pokapati* a *skapati*, nebo jde o písařský omyl. Druhá verze je velmi pravděpodobná, protože glosa neobsahuje ML *vav*.

73.

**polu** viz 30. (polu) kvarty

74.

**pometlo**

פומיטלן

א"ר פפא נפרצו דדמיא כי חופיא (סוכה דף ל"ב ע"א) אשקובא שמכבדין בה את הבית ובלשון כנען פומיטלן ועושין אותה מעלין של לולב התלושין מן השדרה ואוגרין מהן הרבה יחד.

- překlad: ... řekl r. Papa: (...) metla (חופיא), אשקובא, kterou se zametá dům, a v jazyce kenaanském *pometlo*; dělá se mu plášť z větví, ty se připevní kolem tyče, mnoho najednou ...

- stfr. אשקובא /eskube, eskoba/, fr. *escoupe*, šp. *escoba*

- OZ II, 234a; Harkavy 1867, s. 60-61/31, Grünwald 1893, s. 349/80, Wellesz 1904, s. 711, Markon 1905, reed. 1906, s. 12/37, K-L 1956, s. 221, 251, Šedinová 1981, s. 85

- transliterace: pwmjtl̄n, oprava: pwmjtl̄w

- navrhovaná transkripce: pometlo

- gram. kat.: Nom sg neutr, o-kmen

Už Harkavy opravuje koncové *nun* na *vav*.

StčSl odkazuje u hesla *pometlo* na K-L.

75.

**potmněla, potemněla**

92.

**temná**

טימנא  
פוטמנילא

ליד כהה כהה תואר כמו קנה רצוץ לא ישבר ופשתה כהה לא יכבנה דישיעי' [42,3] ובלשון כנען טימנא אבל והנה כהה תנגע בלשון כנען פוטמנילא ואינגו תואר.

ליד כהה כהה תואר כמו קנה רצוץ לא ישבר ופשתה כהה לא יכבנה דישיעי' [42,3] ובלשון כנען טימנא אבל והנה כהה תנגע בלשון כנען פוטמנילא ואינגו תואר.

- překlad: ...ruka temná, temná je adjektivum, a v jazyce kenáanském *temná*, ale hle, dosáhla tmavosti, je v jazyce kenáanském *potmněla*, a to není adjektivum.

- k pijutu ידיד עליון

- AB 26a, AB II, 39 (Urbach, pozn. 15 a 16); Perles 1877, s. 372/3, Grünwald 1893, s. 347/24,25, K-L 1956, s. 182, 188

- transliterace: tjmn'  
- navrhovaná transkripce: temná, temna  
- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen, složený tvar adj.

- transliterace: pwtmnl'  
- navrhovaná transkripce: potmněla, potemněla (?)  
- gram. kat.: 3 sg fem ind prët act, pftiv, I. třída

K-L upozorňují, že כהה může znamenat nejen tmavý, ale i slabý ve spojení se zrakem nebo i levý, ve spojení levá ruka. ESJČ dokládá význam slepý i ve slovanských jazycích.

V tomto úryvku řeší Avraham ben Azriel vztah adjektiva a příslušného deadjektivního slovesa. Adjektivum bude pravděpodobně ve složeném tvaru, protože jde o shodný přívlastek; jmenný tvar bychom očekávali spíš v přísudku.

76.

**povědán**

77.

**povědáno**

פובידנו

פובידו

גברה עלי גלות. גלות לשוי' נקבה, שנו' בעמוס [1,9] על הסגירם גלות שלמה, וכן מן חזה, חזות קשה הוגד לו  
דישע' [21,20], ואין לומ' לשוי' הוגד מוכיח, כי הוא גם לשוי' זכר, כי פירוש הוגד לי בלשוי' כנען פובידנו ואין פי'

פובידו

- překlad: Přemohlo mě vyhnanství. Vyhnanství je femininum, „nevyháněj je zcela do vyhnanství“, tak (je to) z vidění, „tíživé vidění mu bylo oznámeno“, ale „bylo oznámeno“ (הוגד) nic nedokazuje, protože je to také maskulinum, protože výklad „bylo oznámeno“ (הוגד) je v jazyce kenaanském *povědáno* a ne *povědán*.

- k pijutu אל אל חי ארגן  
- MN: Ziemlich 1886, s. 166, 14, AB I, 84-85 (Urbach pozn. 30-32); Grünwald 1893, s. 348/46, K-L 1956, s. 185, 193, Šedinová 1981, s. 85

- transliterace: pwbjdnw  
- navrhovaná transkripce: povědáno, (poviedáno)  
- gram. kat.: (Nom) sg neutr, n-ové particip., pftiv

- transliterace: pwbjdn  
- navrhovaná transkripce: povědán, (poviedán)  
- gram. kat.: (Nom) sg masc, n-ové particip., pftiv

Nelze bezpečně rozhodnout, zda se participium tvoří od perfektivního nebo imperfektivního slovesa, *poviedati* nebo *pověděti*. Použití perfekta v hebrejštině však lépe odpovídá perfektivnímu slovesu.

78.

### povymeten

פובמיטין

ומר' יוסי נקדן שמעתי, כי כבוד מכול כלי חמדה, חסר, לפי שפיר' כמו מכבדים את הבית ויהיה כבוד כמ' כבוד בלשון פעול שהוא בלש' כנען פובמיטין [לשו' הסלויים וביחוד שפת ביהם נקראת לשו' כנען פובמיטין] וכן האחרון הכביד דישיעה [8,23] ותרג' הטמאט במטאטא ...

- překlad: Slyšel jsem od r. Josi Nakdana: „nejváženější“ (כבוד) ... je to, jako když se zametá dům a bude vymeten (כבוד) - to je *paul* (particip. pas.), což je v jazyce kenaanském *povymeten*, a tak „poslední vymete/bude poctěn“ (הכביד) a překlad je: vymést koštětem ...

- k pijutu אור ישראל ויושע

AB I, 3 (Urbach pozn. 14-16); Grünwald 1893, s. 348/45, K-L 1956, s. 180, 186, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: pwbmjtn

- navrhovaná transkripce: povymeten

- gram. kat.: Nom sg. masc, n-ové particip., pftiv., I. třída

Pravděpodobně vzhledem k tomu, že *y* není naznačeno ML *jod*, čte Muneles *povymeten*; Grünwald opravuje na *posmeten*. Význam je však zřejmý: jde o vymetení ven, nikoli dovnitř, proto čteme *povymeten*. *Jod* mohlo vypadnout, případně se přesunout k dalším grafémům, kde indikuje *e*.

79.

### pris(k)nú?

81.

### prýšče?

פרישנו פריסקצי

נחרת סוסים כמו מן נשמע נחרת סוסיו הוד נחרו אימה דאיוב פרשב"ם הוא שנופח בנחירין ו בלשון כנען פרישנו פריסקצי

- překlad: frkání koní ... ten, kdo fouká nozdrami, a v jazyce kenaanském *pris(k)nú*, *prýšče*?

- AB, 4a; K-L 1956, s. 184, Perles 1877, s. 373/11, Grünwald 1893, s. 348/35

- transliterace: prjšnw, oprava: prjs(q)nw

- navrhovaná transkripce: pris(k)nú

- gram. kat.: 3 pl ind prés act, pftiv, II. třída

- transliterace: prjsqej, oprava: prjšej

- navrhovaná transkripce: prýšče

- gram. kat.: 3 sg ind prés act, impftiv, I. řída, nebo: 3 sg ind aor asigm, pftiv, II. třída?

StčSI dokládá *prskati*, *prýskati*, podle I. třídy slovesné se časuje *prýšču*, *prýšče* ... *prýščú*.

Snad k tomuto imperfektivnímu slovesu existovalo i sloveso vyjadřující jednorázový děj, *prýsknúti* nebo snad *prisknúti*. To by se časovalo podle II. třídy slovesné: *prisknu*, ... *prisknú*. Souhláskové skupiny -sk- a -šč- a tupou a ostrou sykavku snad písař zaměnil. Předpokládali bychom totiž tvary *prisknú*, *prýšče*. Grünwald čte *prisno pryskaci* ve významu silně řehtati.

80.

**prut**

**פרוט**

[23,13] לשוטט ולהצנין. כלומ' להכותו בשוטים ובקוצים, ע"א ועיקר לשוטט וגם לצנין, הוא נאמ' ביהושוע [23,13] לשוטט בצדיכם ולצנינים וגו', ויהיה שוטט שם דבר, מעינין אבי יסר אתכם בשוטים ובלש' כנען **פרוט**

- překlad: ... bič (שוטט) je podtatné jméno, ku příkladu: můj otec vás trestal karabáci, v jazyce kenaanském **prut** ...

- k pijutu אמהות עת נכבשה

- AB I, s. 64 (Urbach pozn. 21, 23); K-L 1956, s. 180, 186, Šedinová 1981, s. 86

- transliterace: prwt

- navrhovaná transkripce: prut

- gram. kat.: Nom sg masc, o-kmen

StčSl uvádí jako jeden z významů slova prut: metla, dřevěný či kovový prut n. svazek takových prutů užívaný k bití; v tomto významu byl výraz použit i v AB.

81.

**prýšče? viz 79. pris(k)nú?**

82.

**púc**

**פיץ**

"פיקסה וקילעה" ולשוון פיקוס הוא לשון פתיחה כי מקום חילוק שערות כלו פתוח ונקרא בל' כנען **פיץ**

- překlad: ... rozčesala a zapletla, výraz rozčesání ( פיקוס ) je jako odkrytí (פתיחה), protože místo, kde jsou rozdělené vlasy, je úplně odkryté. A v jazyce kenaanském se nazývá **púc** ...

- AB 77a; Perles 1877, s. 373/12, Grünwald 1893, s. 348/36, K-L 1956, s. 184, 192

- transliterace: pwc

- navrhovaná transkripce: púc

- gram. kat.: Nom sg masc, jo-kmen

K-L odvozují od *putec* (*pútec*), uvažují o chybě opisovače, který vynechal *t*. Podle mého názoru je pravděpodobnější bohemisticky podložený výklad vzniku této podoby: Nom sg *pútec*, Gen sg *pútca*, analogicky odtud Nom sg *pútc* → *púc*. Jde tedy o paradigmatické analogické vyrovnávání tvarů.

Podle ESJČ souvisí toto označení pěšinky ve vlasech s výrazem *pout'*, stč. *pút*, původně masc. Tvar *púc* mohl vzniknout asibilací přímo z *pút*, stažení z *pútec* je však pravděpodobnější.

83.

**pútec**

**פוטץ**

... בערך פקס פי' פוקסת מחלקת שיערה לכאן ולכאן כדומה בעיני דהיינו מה שקורין בלשוון כנען **פוטץ** ... הלכך צריכה אשה ליזהר ... וגם שלא תתקן שערותה אפי' בידיה ולא תחלקם לעשות **פוטץ**

- překlad: ... v Aruchu פקס znamená פוקסת, rozdělení vlasů sem a tam. Zdá se mi, že je to to, čemu se v jazyce kenaanském říká **pútec**. Podle halachy musí žena také dávat pozor, aby si neupravovala vlasy rukama a nerozdělila je tak, že by udělala **pútec** ...

... הואיל ואשה חולקת בה שיערה פי' חולקת לכאן ולכאן באמצע ראשה מני שקורין בלשון כנען פוטיץ ... למדנו  
מיכן דאסור לנשים לחלוק שערותיהם בשבת ולעשות פוטיץ

- překlad: ... žena, která si rozděluje vlasy, to znamená rozděluje sem a tam uprostřed své hlavy, způsobem, který se nazývá v jazyku kenaanském *pútec* ... dozvěděli jsme se odtud, že je ženám zakázáno rozdělovat si vlasy na šabat a dělat *pútec* ...

- OZ II, 33a, OZ II, 40a; Harkavy 1867, s. 59/35, Grünwald 1893, s. 348/36, Wellesz 1904, s. 710, Markon 1905, reed. 1906, s.717/35, K-L 1956, s. 220, 249-50, Reinhart 2000, s. 170

- transliterace: pwtc
- navrhovaná transkripce: pútec
- gram. kat.: Nom sg masc, jo-kmen

*Pútec* označuje pěšinku ve vlasech, srov. 82. *púc*.

84.

#### **roskochal(a) sa, roskýchal(a) sa**

רוסקו חלסא

"חיתול שם האשם ונגע מרושו" פי' וכי יושם לה שם רפואה והנגע נתחזק ובלשון כנען רוסקו חלסא

חיתול שם [בדפ. סם] היו שם ונגע מדושם [שם: ידושן]. פי' וכי יושם לה שם רפואה והנגע נתחזק. ובלש' כנע'  
רוסקו חלסא/רוסקו חלסא חיתול, כמו לשים חיתול לחובשה דיחזקאל.

- překlad: ... dají se jí tam léky a nemoc se posílila, a v jazyce kenaanském *roskochal(a) sa* obvaz/plena, jako přiložit obvaz k jejímu ovázání ...

- k pijutu אחשבה לדעת
- AB, 53a, AB II, 219; K-L 1956 s. 183, 190, Grünwald 1893, s. 347/31, Urbach pozn. 1-3, Perles 1877, s. 372/7

- transliterace: rwskw ħlsh, rwtqwħl', oprava: rwskjħlsh?
- navrhovaná transkripce: roskochal(a) sa, roskýchal(a) sa
- gram. kat.: 3 sg masc/fem ind prét act, pftiv, V. třída

Glosa se vyskytuje ve tvaru רוסקו חלסא ve Vatikánském kodexu, který se stal předlohou Urbachova vydání AB. Srozumitelnější tvar רוסקו חלסא najdeme v Merzbacherově kodexu.

K-L vysvětlují jako *roskochal sa*, které podle nich souvisí se slovanským *kos-*, dotýkat se. *Kochati* dokládají slovníky pouze ve smyslu laskati, lahoditi, potěšovati (StčSl), rozkochati jako potěšit, pobavit (MSS). Muneles čte jako *roskochla*, *roskuchala se* ve smyslu rozrostla se; tuto teorii se nepodařilo ověřit.

Jungmann dokládá sloveso *roskochati se* jako *radost míti*.

Pokud provedeme malou opravu (*vav* → *jod*), získáme tvar *roskýchal/a sa*. Ve spojitosti s některými nemocni (morem) by sloveso kýchati nebylo překvapující: mor se projevoval kýcháním.

85.

#### **róžky viz 2. baňky**

86.

**sedmým** viz 12. dnem (sedmým)

87.

**skapala**

סקפלא

דלפה לך עיני, אלהי [ע' איוב ט"ז כ'], כמ' דלף טורד ביום סגריר, ובלשו' כנעני דלפה, סקפלא

- překlad: ... káplo k tobě mé oko ... jako kape v deštivý den, a v jazyce kenaanském kapala (דלפה) **skapala** ...

- k pijutu אשחר

- AB I, 102 (Urbach pozn. 31-33)

- transliterace: sqpl'

- navrhovaná transkripce: skapala, skápla

- gram. kat.: 3. sg fem ind prét act, pftiv., I. třída

Viz 72. pokapala.

88.

**syrovadka**

סרובדקא

... מי חלב סרובדקא בלשון כנען

- překlad: ... voda z mléka (מי חלב), **syrovadka** v jazyce kenaanském ...

- OZ IV, 71b; Grünwald 1893, s. 350/84 (k Meirovi z Rothenburgu), Wellesz 1904, s. 711, Markon 1905, reed. 1906, s. 10/31, K-L 1956, s. 219, 246, Šedinová 1981, s. 80, 82

- transliterace: srwbdq'

- navrhovaná transkripce: syrovadka, sirovadka, serovadka (?)

- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen

K-L uvažují o tvaru *sirovadka* i *sirovodka*; k této úvaze je vede zřejmě snaha slovtvorně motivovat druhou část slova (z: *voda*). Vzhledem k hebr. výrazu מי חלב je tato motivace pravděpodobná. ESJČ přiznává nejasnost sufixu *-atka* či *-vatka* ve slově *syrovátka* a zároveň poukazuje na to, že slovo bylo upravováno podle *syr* teprve druhotně, a odvozuje se původně snad od lat. *serum*. Vedle podoby *syrovadka*, resp. *sirovadka*, můžeme tedy uvažovat i o tvaru *serovadka*, kterému by snad lépe odpovídala nepřítomnost ML po *samech*.

89.

**(<sup>a</sup>)škrovada**

אשקורבדא

... וכלי ברזל שכוּפין על גבי הלחם לאפות שקורין אשקודרא ובלשון כנען אשקורבדא

- překlad: ... železné nářadí, kterým se překrývá chleba při pečení, které se nazývá אשקודרא a v jazyce kenaanském (<sup>a</sup>)**škrovada** ...

- stfr. אשקודרא /eskudre/, nádoba

- OZ IV, 76a; Wellesz 1904, s. 711, Markon 1905, reed. 1906, s. 3/3, K-L 1956, s. 215, 231, Šedinová 1981, s. 79, 84, 87

- transliterace: 'šqrwbd'
- navrhovaná transkripce: (<sup>a</sup>)škrovada, (<sup>o</sup>)škrovada
- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen

K-L zcela zbytečně provádějí přesmyčku *šin a bet*, *šin* čtou jako *s*, tedy *askovoroda* nebo *askvorda*. Muneles uvažuje o *skravad'*. ESJČ však dokládá stč. tvary *skravada*, *skrovada* s významem pánev. MSS sice uvádí tvary *škravada* a *škrovada*, tyto výrazy však mají podle MSS zcela jiný význam (svár, různice, roztržka). Muneles čte *skravad'*. Tvar *škrovada* však nemůžeme vyloučit, i proto, že podle Jakobsonem definovaných ortografických pravidel pro přepis sykavek (Jakobson 1978, reed. 1985, s. 856-857) se ve stč. glosách čte *šin* buď jako *š* nebo *ž*; zde přichází v úvahu pouze první způsob čtení.

Výraz (<sup>a</sup>)*škrovada* má v tomto dokladu význam poklop používaný při pečení chleba, na jeho „skrytí“. Jde o ablautové střídání *kryt - krov*, předpona *s-* je doložena jednak v ESJČ (*skrovada*), jednak v nářečním výrazu *skřidla*, *skřidylka* pro pokličku. Grafika se *šin* může souviset s tehdejší skutečnou výslovností tohoto slova, nebo jde o kontaminaci s doloženým výrazem *škravada*, *škrovada* ve významu svár.

Iniciálový protetický vokál má v této glose funkci usnadnění výslovnosti souhláskové skupiny. K-L mu přisoudili kvalitu *a*, nejspíš podle *alef*, nemůžeme však vyloučit ani jiné vokály: *i-*, *e-* nebo *a-*. Předpokládáme málo výrazný vokál, snad spíš polosamohlásku. Užití protetického vokálu mohlo být ovlivněno též nápadnou podobností s francouzskou glosou.

Srov. 26. vs *kost*(<sup>a</sup>).

90.

**štět**

שטיט

ואם אין רוב קנבוס אסור לטרוף עמהם צמר הלכך אותה שקורין בלשון כנען שטיט ובלשון אשכנז פרשט שסורקין בה פשתן כל שעה כשירצו לסרוק בה קנבוס להפור בו בגד צמר צריכין לנקותה מפשתן הנשאר בין אותן השערות שלא יתעאבו בקנבוס.

- překlad: ...i když není mnoho konopí, je zakázáno přimísit bavlnu, (podobně se zachází s tím), co se nazývá v jazyce kenaanském *štět* a v jazyce aškenázském פרשט, čím se češe plátno; vždy, když jím budou chtít česat konopí a pak látku z bavlny, musí ho vyčistit, aby tam nezůstala vlákna konopí ...

- stněm. פרשט /purst/, něm. Bürste, štětka
- OZ I, 77a; Harkavy 1867, s. 55/22, Grünwald 1893, s. 349/63, Wellesz 1904, s. 710, Markon 1905, reed. 1906, s. 15/51, K-L 1956, s. 224, 261-2

- transliterace: šjtj
- navrhovaná transkripce: štět
- gram. kat.: Nom sg masc, o-kmen

ESJČ vysvětluje *štět* jako drhlen, tedy deska, z níž trčí vzhůru hřeby. K-L vykládají podobně: *štět* je hřeben, soukenický nástroj.

91.

## štolcě

שטולצי

ה' יוסף ב"ר משה זצ"ל מפרש בענין אחר הקיטע בקר שלו (שבת דף ס"ה ע"ב) נקטעו שתי רגליו ועושה שתי סמוכות של עץ מה שקורין שטולצי ובלע"ז אינקש ונותן שם ארכובותיו וקושר הסמוכות ליריכין  
- překlad: ... r. Josef bar Moše: ... komu byly uťaty obě nohy, udělá si dvě podpěry ze dřeva, které se nazývají *štolcě* a v loaz אינקש, a dá tam držadla a připevní je k bokům ...

מאי לוקטמין (שבת דף ס' ע"ב)... רב פפא אמר קישורי פירש"י זצ"ל אשקינא שמהלכים בהם במקום טיט והיינו מה שאנו קורין שטולצי

- překlad: ... výklad Rašiho ZCL: אשקינא, na kterých se chodí v bahnitém místě, to, čemu my říkáme *štolcě* ...

- stfr. אשקינא, snad zkomolené /eskaces/, fr. échasses, berle

- OZ II, 42a; Markon 1905, reed. 1906, s. 15/50, K-L 1956, s. 223-224, 259-260

- transliterace: štwlcj

- navrhovaná transkripcie: štolcě, stolcě?

- gram. kat.: Nom du masc, jo-kmen

Tato glosa není uvedena formulí „v jazyce kenaanském“, nýbrž v druhém dokladu „čemu my říkáme“, přesto ji všichni badatelé dosud považovali za glosu slovanskou. Mohlo by jít o dosud neznámý výraz s významem *berle*, *podpěry*, který se do nové češtiny nedochoval. K-L poukazuje na to, že *stolce* jsou známy pouze v polštině a že souvisí s německými *Stelzen* s významem *chůdy*, *protéza*. Glosa se svou sémantickým i fonetickým charakterem blíží staré němčině; je možné, že tento výraz používali čeští Židé s vědomím, že nejde o výraz staročeský.

Je proto třeba zvážit, zda je vhodné tuto glosu zahrnout do souboru glos staročeských.

Podle Jakobsonových ortografických pravidel by *šin* nemělo stát za *s*, pokud by šlo o výraz neslovanského původu, ať už přejímku nebo jinojazyčnou glosu, toto pravidlo by neplatilo.

92.

## temná viz 75. potmněla

93.

tobú viz 52. (tobú) budu objat, 63. osvětiti sa (tobú)

94.

## (květný) věnec

31.

## květný

קויטני ויצץ

... ואני הכרתי יהודי אחד מוורמש והיו קורין אותו ר' בונים והי' זקן וקובר מתים ושמעתי אל נכון ואל האמת שפ"א [פלוני אלמוני] השכים לבית הכנסת וראה אותו אחד יושב לפני בית הכנסת ובראשו כתר של עשבים שקורין צפ"ל ובלשון כנען קויטני ויצץ וכו'

- překlad: Znal jsem jednoho Žida z Wormsu, jmenoval se r. Bunim, zestárnul a byl pochován, a slyšel jsem podle pravdy od kohosi, kdo chodil brzo do synagogy, že ho jeden



viděl, jak sedí před synagogou a na hlavě má věnec/korunu z rostlin, což se nazývá צפל a v jazyce kenaanském *květný věnec*.

- stfr. צפל /capel/, /čapel/, růženec, věnec

OZII, 18b; K-L 1956, s. 221, Wellesz 1904, s. 710, Markon 1905, reed. 1906, s. 6/13, 13/42, Šedinová 1981, s. 81, 88

- transliterace: qwjtnj (wjcc, oprava: wjnc, resp. wjnjc)

- navrhovaná transkripce: květný

- gram. kat.: Nom sg masc, složený tvar adj.

- transliterace: (qwjtnj) wjcc, oprava: wjnc, resp. wjnjc

- navrhovaná transkripce: věnec

- gram. kat.: Nom sg masc, jo-kmen

Už Markon opravuje na *wjnc*. MSS i ESJČ znají pouze *věnec*. Není vyloučeno, že by se zde vlivem hebrejských fonetických zákonitostí asimilovalo *n k c*: \**věnc* → *věcc*.

95.

**vesla**

ויסלא

משוט דפים הנקראים לש' כנען ויסלא

ואין תופש משוט, פ"ה ביחזקאל [27,29], וירדו מאניותיהם כל תופשי משוט, הוא עץ ארוך המשיטים ביאת [צ"ל: בו את] הספינה, המיישרים אותה, ויש מפר', משוט, דפין, הנקראי' בלשו' כנען ויסלא [בפי' מח'נ: ויסלא].

- překlad: ... desky na veslování, nazývané v jazyce kenaanském *vesla* ...

- k pijutu שבייה ענייה

- MN: Ziemlich 1886, s. 166, pozn. 14, AB I, 79 (Urbach, pozn. 15 a 16); Grünwald 1893, s. 348/52, K-L 1956, s. 186, 195, Šedinová 1981, s. 81, 85, 87

- transliterace: wjsl', ljsl'

- navrhovaná transkripce: vesla

- gram. kat.: Nom pl neutr, o-kmen

V podobě ויסלא, s *lamed* jako prvním konsonantem, může jít o písarskou chybu, ale může jít i o mylnou zvukovou identifikaci slova: stč. *v* bylo bilabiální, stč. *l*, tvrdé *l*, se mohlo bilabialitě blížit, proto také průvodním vokálem u slabikotvorného *l* bylo vždy (labiální) *u* (HMČ s. 77). Autor glosy tedy mohl *v* a *l* zaměnit.

K-L uvažují, že by mohlo jít o plurál i o duál, jako duál však *vesla* neodpovídají paradigmatu středních o-kmenů.

96.

**veš**

(b<sup>l</sup>lchy, b<sup>l</sup>lchy - viz 5.)

וש

... דשרי להרוג מאכולת דהיינו כינה בשבת וזוקה כינה מה שקורין בלשון כנען ויש ובלע"ז פרולא התרני להרוג בשבת וכו'

- překlad: ... veš (כינה), která se nazývá v jazyce kenaanském *veš* a v *loaz* פרולא ...

... דאין דרכן להיות בסמרטוטי בגדים אלא אות' שקורין ויש

- překlad: ... pro ně není obvyklé být v rozedraných hadrech a v oděvech, nýbrž pro ty, kterým říkáme *veš* ...

ר"ש אמר אדם רימה בחייו תולע במותו. ואיזה רימה בחייו אלו כנים שבראש דהיינו ויש שאין דרכו של בילחי להיות בראש

- překlad: RŠ řekl, že člověk, který lhal za života svého, stane se červem po své smrti. A kdo lhal ve svém životě, jsou vši (כנים), které jsou v hlavě, jako je *veš*, a není obyčejem *b'lichy* být v hlavě ...

וכתיב בישעיה וסיפח ה' את קדקד בנות ציון ואומר בתוספתא אל תקרי ושפח אלא ושפח מלמד שהי' משפחו' של כנים יורד' מקדקד' עד רגליהם היינו מה שקורין ויש ובלע"ז פדולא

- překlad: ... vši (כנים) scházejí z paruky až k jejich nohám, jako ty, které se nazývají *veš* a a v *loaz* פדולא ...

- stfr. פרולא, פדולא, fr. *pedule*, *veš*

OZII, 15a; Harkavy 1867, s. 58/30, Grünwald 1893, s. 349/70, Wellesz 1904, s. 710, Markon 1905, reed. 1906, s. 6/12, K-L 1956, s. 217, 236, Šedinová 1981, s. 79, 80, 85

- transliterace: wjš

- navrhovaná transkripce: veš

- gram. kat.: Nom sg fem, i-kmen

97.

**vidla**

**וידלא**

תחרות רגזנות ברחמנות יהפוך אמרי' בפ"ק דסוכה ובשלהי הבא על יבמתו [...] למה נמשלה תפילתן של צדיקים לעֶתָר [...] לומ' לך מה עתר זה מהפק את התכואה ממקום אף תפילתן של צדיקים מהפחת דעתו של הקב"ה ממידת רגזנות למידת רחמנות. ומלשון עתרי בת פוצי הנעמ' בצפניה [שב: וכוי וחי על "למקום"] אין להוכיח אם עתר תפילה או עתר [2,10] כי משניה' יאמר עתרו, אם הפייתנים עושים עתר. ולפי לשון הספר וצחות לשון היה נכון לומר תחרות רגזנית לרחמנות חתפוך בלמ"ד, אך בעבור הסימ'ן בן רב"י עשה ברחמנות וזהו [עֶתָר או עֶתָר] הסימן תמימיו בעתה נעתר תחרות רגזנות (ב' רחמנות) יהפך כעתר לתבואה. רבים מפרשים עתר הוא שקורין בלשו' כנען לופטא וטעות הוא בידם. מדאמ' בפ"ק דסוכה [...] הואיל וראוי להפכן בעתר ופר"ש הואיל וראויות להפך ראשי שבליים בעתר [...] על יצות ואילמלא הידות אין נוחין להפכן דמתוך שהן קצרין יוצאין מבין שני עוקציה של עתר ונשמטין ממנה [...] ושם מביא למה נמשלה וכו', על כן פי' עתר הוא שקורין בלשו' כנען וידלא, ולשו' רש"י בשמו' [...] שליט קלשון, הוא מזלג. עשוי כמין עתר שקורין פורקא ולו שלוש שנים, אמנם שני דברים נקראו עתר אחד הנקרא בלשון כנען וידלא כאשר הוכחתי מפ"ק דסוכה והשני הנקרא בלשו' (כנען) לופטא כמו כן נקרא עתר, צאמ' בב' רב' [...] ויעתר יצעק וגו' מה לשו' עתירה אמ' ר' שמעון בן לקיש כרחת שמהפכין בה את התבואה בגורן, קורא לה עתרה, ללמדך שכשם שעתר זה את מהפך את התבואה וכו', אלמא רחת ועתר אחד הם אך רחת לש' עברי הנעמ' בישע' [30,24] אשר זירה ברכת ובמזרה, ועתר בלשו' חכמים וכן בערך רחת [...], ורחת הוא הוא הנקרא לופיטקא דתנן בפ' טין דכלים רחת הגרוסות [...] טמאה ושל אוצרות טהורה, פי' שלוקחין בה גריסין ונותנין לתוך הריחים [...].

- překlad: ... dvě věci se nazývají podávky (עתר): jedna, která se v jazyce kenaanském nazývá *vidla*, ... a druhá, která se v jazyce kenaanském nazývá *lopata* ...

- AB II, 151 (Urbach, pozn. 20)

- transliterace: vjdl'

- navrhovaná transkripce: vidla

- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen

ESJČ potvrzuje původní singulár *vidla*, nástroj, který sloužil k navíjení a měl tvar Y. Později začal výraz označovat všechny nástroje podobného vzhledu, ale různých funkcí. *Vidlě* je formální duál (srov. K-L).

Srov. 37. *lopata*, 98. *vidlě*.

98.

**vidlě**

וִדְלֵי

למה נמשלה תפילתן של צדיקים לעתר ופי' עתר דסוכה הוא וִדְלֵי בל' כנען

- překlad: ... proč je přirovnávána modlitba spravedlivých k podávkám (עתר)? výklad podávky: **vidlě** v jazyce kenaanském ...

- k pijutu אדעה אין זולתך

- AB, 48b; Perles 1877, s. 372/6, Grünwald 1893, s. 347/30, K-L 1956, s. 183, 189

- transliterace: vjdlj

- navrhovaná transkripce: vidlě

- gram. kat.: Nom du fem, a-kmen (Nom pl fem, ja-kmen)

Srov. 97. *vidla*.

99.

**(mešperní) vichry**

42.

**mešperní**

השפיר' וויכרי

בסערות תימן ותרגום כעלעלין דרומא ובל' כנען השפיר' נויכרי

- překlad: ... v bouřích jihu (בסערות תימן); výklad jako vanoucí z jihu a v jazyce kenaanském **mešperní vichry** ...

- AB 92b; Perles 1877, s. 373/14, Grünwald 1893, s. 348/38, K-L 1956 184, Šedinová 1981, s. 81, 85

- transliterace: hšpjr (wwjkrj), oprava: mšpjr(nj)

- navrhovaná transkripce: mešperní, nešperní, vešperní, mešperné, nešperné, vešperné

- gram. kat.: Nom pl masc, složený tvar adj.

- transliterace: (hšpjr) wwjkrj

- navrhovaná transkripce: vichry

- gram. kat.: Nom pl masc, o-kmen

שערות תימן překládá ekumenický překlad Bible jako vichřice z jihu, Bible kralická jako vichřice polední (Zach 9:14). Tuto glosu navrhují K-L číst podle Perlese jako *nešperní vichry*, od *nešpory*. J. Šedinová upozorňuje na to, že *nešperní* má spíš význam *večerní*, nikoli *polední*, tedy *jižní* (podle vztahů poledne - jih, půlnoc - sever).

*Nešpor, mešpor* však vykládá MSS jako dobu uprostřed mezi polednem a večerem; snad tedy byly nešpory ve středověku poledni blíže než dnes. ESJČ dokládá přejímku z lat. *vespera*, nejdřív předpokládá  $v \rightarrow m$ , pak  $m \rightarrow n$  (disimilace proti následujícímu  $p$ ), stč. tvary jsou tedy *mešpory* i *nešpory*, první podoba však bude starší.

100.

#### ot výbora

אוטביבורא

"תקף המלך ורכב פילו ממבחר" (ביוצר אורך כי עניתני) מבחור שם דבר כמו מזמור מסתור מגדול כמו כמשולש וכן דישעיהו ואכרות מבחור ובלשון כנען אוטביבורא ע"כ האומר המבחר טועיה

תקף המלך ורכב פילו, הטוב ממבחר, מבחור שם דבר כמו מזמור מסתור מגדול כמ' כמשולש וכן דישעיהו [37,24], ואכרות מבחור ברושיו, ובלשו' כנע' ממבחר אוטביבורא, ע"כ האומר המבחר [כ"ה בדפ.]. טועה.

- překlad: ... mocný byl král a jel na svém slonu, dobrém, z výběru. Výběr je substantivum jako „žalm“, „skryš“, „věž“ ... a v jazyce kenaanském z výběru (ממבחר) je *ot výbora*, proto ten, kdo říká „ten výborový“ (המבחר), chybuje ...

- k pijutu אורך כי עניתך

- AB, 55b, AB II, 241 (Urbach pozn. 8-10); Perles 1877, s. 372-3/9, K-L 1956, s. 183, 191

- transliterace: 'wtbjbwr'

- navrhovaná transkripce: ot výbora

- gram. kat.: Gen sg masc, o-kmen

Z výboru (ממבחר) je doslova přeloženo do staré češtiny jako *ot výbora*, tedy z výběru. Výraz *výbor* dokládá MSS.

101.

#### zákova

זקיבה

... וטוב לעשות באבנט כמו שעושין לחגורות כעין בוקלא בלע"ז ובלשון כנען זקיבה של ברזל או של מתכת.

- překlad: ... je dobré udělat sponu, jak se dělá pro pásy (opasky), v *loaz* בוקלא, v jazyce kenaanském *zákova* ze železa nebo z kovu ...

- stfr. בוקלא, fr. *boucle*, přezka

- OZ II,31a; Harkavy 1867, s. 58-59/33, Grünwald 1893, s. 349/73, Wellesz 1904, s. 710, Markon 1905, reed. 1906, s. 7/15, K-L 1956, s. 217, Jakobson 1957, s. 5, Jakobson - Halle 1964, reed. 1985, s. 884

- transliterace: zqjhb, oprava: zqwbh

- navrhovaná transkripce: zákova

- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen

Této glose se věnoval ve svém článku Jakobson a přečetl ji jako *zákova*; postavil se tak proti předpokladu K-L, že by mělo jít o odvozeninu od *zahnout*. I Muneles čte *záhyb*. J. Šedinová uvažuje o tvaru *skoba*, *zajin* by však nemělo být grafémem pro *s*.

Slovníky výraz *zákova* nedokládají.

102.

## **zápona**

זָפוּנָא

... ואם כן לפי זה אסור להוליך בשבת בת נפש שקורין בלשון כנען זָפוּנָא ובלשון אשכנז וורשפן

- překlad: ...šperk (בת נפש), který se v jazyce kenaanském nazývá **zápona** a v jazyce aškenázském וורשפן ...

- stněm. וורשפן, něm. Fürspan

- OZ II, 39a; Harkavy 1867, s. 59-60/38, Grünwald 1893, s. 349/77, Wellesz 1904, s. 711, Markon 1905, reed. 1906, s. 6-7/14, K-L 1956, s. 217, 237, Šedinová 1981, s. 85

- transliterace: zpwn'

- navrhovaná transkripce: zápona

- gram. kat.: Nom sg fem, a-kmen

Výraz je doložen v MSS jako *zápona*, *záponicě*, *záponka* s významem spona, sponka, ozdoba; náramek, náhrdelník. J. Šedinová vysvětlila בת נפש jako starý šperk nošený ženami, snad šperk ve formě lahvičky, ve které se uchovávaly parfémy (vonné látky), a ústně upozornila na souvislost s glosou 97. *zákova*: v Ben Jehudově Thesauru je u hesla בת נפש uveden francouzský překlad *boucle*, tentýž, který Jicchak ben Moše používá pro glosu *zákova*.

103.

## **(v)znak**

זַנְק

פרקדן אדם שיושב על גבו פי' זַנְק בל' כנען

- překlad: ... פרקדן je (líný) člověk, který leží na zádech, a výklad: **(v)znak** v jazyce kanaanském ...

- MN: Ziemlich 1886, s. 166, pozn. 14; Grünwald 1893, s. 348/51, K-L 1956, s. 185, 194

- transliterace: wnzq, oprava: znq, nebo wznq

- navrhovaná transkripce: znak, vznak

- gram. kat.: adv, Acc sg masc, o-kmen

MSS dokládá podoby *vznak* a *znak*, je tedy možno provést opravu glosy buď na *znak* (*v*→*z*) nebo zápis glosy doplnit na *vznak* (*v*→*vz*). Význam může být směrový: *na záda*, *dozadu*, zde však jde spíš o místní (nesměrové), resp. obecně způsobové určení: *naznak*. Glosu lze chápat jako příslovečnou přezku nebo jako spojení předložky *v* a akuzativu *znak*.

## **7. Souhrnná charakteristika staročeských glos zkoumaného souboru**

### **7.1 Grafická charakteristika**

#### **7.1.1 Přepis staročeských výrazů hebrejským písmem**

Někteří badatelé předpokládají, že při přepisu stč. výrazů se hebrejští prepisovači dopustili řady chyb (Jakobson 1978, reed. 1985, s. 855n.). Jakobson sám se proti těmto tvrzením zásadně staví. V některých případech jsou sice drobné chyby zjevné (záměna *vav* a *jod*, koncové *mem* a *samech*), ale to nijak význam glos neumenšuje. Jakobson však zároveň upozorňuje na různé způsoby přepisu ve francouzských a aškenázských, resp. českých

rabínských spisech: francouzští tosafisté sice dodržují podobné ortografické zvyklosti pro přepis slovanských glos jako Židé ze slovanských území, avšak méně důsledně. Jakobson se domnívá, že buď tyto slovanské glosy do francouzských hebrejských spisů zapisovali slovanští Židé ještě před ustálením ortografických pravidel, nebo tyto glosy zapisovali francouzští Židé, kteří do nich projektovali svá ortografická východiska. Grafiku staročeských glos v AB a OZ však lze považovat za relativně ustálenou a spolehlivou.

Záznam slovanských slov ve spisech v hebrejském písmu je podobně komplikovaný jako v latinské abecedě, a to kvůli nesouladu fonologického systému češtiny a latinského či hebrejského systému grafémů. V hebrejském přepise staré češtiny se podobně jako v přepise latinkou zpočátku používalo primitivního pravopisu, později se přešlo k záznamu spřežkovému a diakritickému. Jakobson (c. d.) dokládá, že v některých případech na tom byla hebrejšтина lépe než latina: zatímco latina měla k dispozici pro zápis čtyř staročeských sykavek (*s*, *z*, *š*, *ž*) pouze dva grafémy (*s*, *z*), hebrejšтина měla tři (*samech*, *zajin*, *šin*). Tyto grafémy využila takto: české *s* se zapisovalo jako *samech*, *z* jako *zajin* a *š* jako *šin*; jedinou graficky neustálenou sykavkou bylo *ž* - tato tupá znělá sibilanta se zapisovala buď jako tupá neznělá (*šin*), nebo jako ostrá znělá (*zajin*). V přepise francouzských a německých slov však tato pravidla neplatí, francouzské a německé *s* se totiž přepisuje obvykle jako *šin* (Jakobson 1978, reed.1985, s. 857).

V stč. glosách však můžeme vyzorovat i náznaky spřežkového pravopisu: stč. fonémy *ě*, *ie* jsou v glose 3. *bělmo*, *bielmo* (ביילמו) zapsány jako dvojité *jod* (k jiné interpretaci této glosy viz dále, 7.2.2). Rovněž v glose 53. *omežkáně sa* (ומיזשכניסא) je možno spojení *zš* interpretovat jako spřežkový zápis *ž*.

### 7.1.2 Souhlásky a jejich zápis

V hebrejském přepise staročeských glos je maximálně využít hebrejský grafický systém s výjimkou *ajin*, *sin* a *tau*.

Pro zápis sykavek jsou využity grafémy *samech*, *zajin* a *šin* způsobem popsaným v 7.1.1. *Ž* je zapsáno pomocí *šin*: 85. *róžky* (רושקי), nebo *zajin*: 23. *kňážstvo* (קנזסטבו), případně spřežkou *zajin* + *šin*: 53. *omežkáně sa* (ומיזשכניסא). *Š* je zapsáno pomocí *šin*: 27. *kraboška* (קרבושקא). *S* je zapsáno pomocí *samech*: 62. *oslabu sa* (אוסלברסא). Polosykvavky *c* i *č* jsou zapsány grafémem *cade*: 6. *črěp* (צריף), 13. *glavaticě* (גלוויצי).

Pro zápis *k* použili glosátoři jak *qof*: 21. *kanopie* (קנופי), tak i v menší míře *kaf*: 22. *kláda* (כלדא). *Kaf* však stojí i za *ch*, tady ve své spirantní variantě *chaf*: 28. *kruchy* (קרוכי), běžnější je však zápis *ch* pomocí *het*: 4. *b<sup>l</sup>lcha* (בילחה).

Ve skupině *begadkefat*, která v hebrejštině slouží k zápisu vždy dvou výslovnostních variant příslušných fonémů, je tato dvojí platnost v zápise stč. glos využita u grafémů *b*, *k* a *p*. *Bet* je grafémem jak pro *b*: 2. *baňky* (בנקי), tak pro *v*: 38. *makovica* (מקוביצה). Ke dvojí platnosti *kaf* viz zde výše. *Pe* je grafémem jak pro *p*: 21. *kanopie* (קנופי), tak pro *f*: 24. *konficě* (קונפיצי).

*Bet* není jediným grafémem pro zápis *v* - to může být zapsáno i pomocí *vav*, a to jak jedním *vav*: 69. *pjavicě* (פיוצי), tak dvěma *vav*: 13. *glavaticě* (גלוויצי), pro vyloučení možnosti považovat *vav* za ML.

K zápisu palatálních i palatalizovaných konsonantů je použit primitivní pravopis, např. *ň*: 2. *baňky* (בנקי), srov. 7.2.2. Ke způsobu zápisu slabikotvorných likvid *r*, *l* viz 7.2.4, k zvukové realizaci grafému *g* viz 7.2.6.

### 7.1.3 Samohlásky a jejich zápis

V hebrejském zápise staročeských glos jsou hojně využity pomocné vokály, matres lectionis. Použití těchto značek podléhá zažitým pravidlům, může však záviset na konkrétním

autorovi. Užití ML ve staročeských glosách se věnovala v pasáži o ortografii glos J. Šedinová (1981, s. 78-82); její klasifikace byla podkladem pro následující analýzu.

*Alef* indikuje ve staročeských glosách zkoumaného souboru obvykle *a*. Na rozdíl od ostatních ML však není *alef* využit uprostřed slova, a to ani pro dlouhé *á*, srov. 22 *kláda* (כלדא). Jedinou výjimku v zkoumaném souboru glos představuje 62. *oslabil sa* (אוסלאבילטא). Nepřítomnost ML tedy může mít rozlišovací funkci: ve většině případů indikuje samohlásku *a*. Toto vymezení však neplatí vždy, v některých případech musíme doplnit jiný vokál srov. 59. *omdlenie* (אומדלני), 69. *pijavicě* (פיוצי).

Pokud slovo začíná na samohlásku, stojí grafém *alef* v iniciálové pozici podobně jako v hebrejských slovech. Výjimkou je 53. *obmeškánie sa* (אובמישקניסא), kde je prvním grafémem ML *vav*. Glosa se liší např. od 57. *okol* (אוקול) nebo 60. *oružie* (אורוזי). Jinou výjimkou je 26. *vs kost*<sup>(*a*)</sup> (אוסקוסטא) - první grafém glosy je opět *alef*, ačkoli glosa nezačíná samohláskou. Zde snad *alef* uvozuje bilabiální *v*, které se svými fonetickými vlastnostmi blíží samohláске.

Na začátku slova před souhláskovou skupinou se objevuje protetické *alef*: 89. (*a*)*škrovada* (אשקרובדא); otázkou však zůstává kvalita i kvantita tohoto vokálu, tedy jakou hlásku zde *alef* zastupuje a zda vůbec jde o plný vokál nebo o polosamohlásku, podobně jako u níže pojednaných výrazů 35. *lep*, *lepa* (ליפא) a 26. *vs kost*<sup>(*a*)</sup> (אוסקוסטא).

*He* se ve zkoumaných staročeských glosách vyskytuje pouze v OZ: 38. *makovica* (מקוביצה). Tento jednotlivý výskyt neumožňuje vyvozovat bezpečné závěry, ale zdá se, že Jicchak ben Moše mohl odlišovat přední a zadní variantu *a*, tedy *a/ä*, př. 22 *kláda* (כלדא) vs. 38. *makovica* (מקוביצה). Avraham ben Azriel tyto varianty nerozlišuje, srov. 37. *lopata* (לופטא) vs. 48. *mriežā* (מרישא). Omezenost zkoumaného souboru glos však ověření této hypotézy neumožňuje.

*Vav* může ve staročeských glosách indikovat *o*: 19. *jagody* (יגודי), 24. *konvicě* (קונביצי), 25. *kopyto* (קופיטו), *u*: 18. *gubicě* (גוביצי), 30. *polu* (פולר), 80. *prut* (פרוט), *ó*: 17. *gnój* (גנוי), 85. *róžky* (רושקי) nebo *ú*: 46. *motovúz* (מוטובוז), 83. *pútec* (פוטץ). Doklady glos se samohláskou *o*, v jejichž zápise není použit ML *vav*, jsou pouze dva: 72. *pokapala* (פקפלא) a 21. *konopie* (קנופי). Zdá se, že obě glosy připouštějí dvojí čtení: *pokapala* je sporný tvar z MN, který se ve stejném kontextu v AB vyskytuje jako *skapala*. Je tedy možné, že *pokapala* je pouze písařský omyl. V případě *konopie* navrhuji číst glosu *kanopie*. Tento tvar sice nedokládají slovníky, je však zřetelně systémový, podrobněji viz 21. *kanopie*.

*Jod* naznačuje předcházející *i*: 20. *jelito* (י"ליטו), 18. *gubicě* (גוביצי), *y*: 2. *baňky* (בנקי), 85. *róžky* (רושקי), *e*: 43. *metla* (מיטלא), 96. *veš* (ויש), *y*: 100. *ot výbora* (אוטביבורא), 94. *květný věnec* (קוויטני ויצץ), *ě*: 6. *črěp* (צריף), 68. *pěny* (פיני), *ie*: 64. *osvietiti sa* (אוסקביטיטהא), 60. *oružie* (אורוזי), *í*: 55. *po mém obznamenání sa* (פומים אובגנמינגניסא). Kromě toho se *jod* objevuje jako ML pro pobočnou polosamohlásku u slabikotvorných likvid (viz dále). Možnost různého čtení ML *jod* způsobuje, že u některých glos je obtížné určení transkripce, srov. 19. *grúdy/grúdie* (גרודי→גרורי).

## 7.2 Hláskoslovná charakteristika glos z hlediska dynamiky stč. fonologie

Oba autoři zachycují ve svých dílech stav hláskového systému staré češtiny v 1. polovině 13. století. Do této doby již byly provedeny některé významné hláskové změny, zejména stahování (*dobraja* → *dobrá*), zánik a vokalizace jerů (*сѣнь* → *sen*), denazalizace nosových samohlásek (*męso* → *māso* → *maso*), afrikáta *dž* se zjednodušila ve frikativu *ž* (*medža* → *meža* → *mez*). V systému souhlásek se ustálil protiklad měkkosti (*p-p'*), některé palatalizované konsonanty se však brzy změnilly v plné palatály (*n'→ň*) a do 13. století proběhla rovněž první a druhá staročeská depalatalizace (*d'ätel* → *datel*, *t'nu*→*tnu*) (HMČ, Komárek 1962).

### 7.2.1 Vokalizace jerů a koncové *alef*

Z hlediska zkoumaného souboru glos je zajímavá otázka zániku a vokalizace jerů: tato změna proběhla snad už v 10. století, ve 13. století bychom tedy rozhodně nepředpokládali výskyt pozůstatku jeru na konci slova. Podle Havlíkova pravidla všechny liché jery, počítáno od konce slova, zanikly a všechny sudé se vokalizovaly; pozdějšími analogiemi došlo v některých případech k vyrovnání a přehodnocení původních výsledků této změny, ale v pozici na konci slova k tomuto analogickému vyrovnávání nedocházelo. Glosy 26. *vs kost*<sup>(a)</sup> (אוסקוסטא) a 35. *lep, lepa* (ליפא) jsou zapsány s koncovým *alef*, které však nemá zcela jasnou funkci. V případě 26. *vs kost*<sup>(a)</sup> (אוסקוסטא) může jít o průvodní pomocný vokál usnadňující výslovnost souhláskové skupiny na konci slova. Pádovou koncovku *-a* můžeme v tomto paradigmatu vyloučit. Teorii pomocného koncového vokálu však nelze opřít o žádný další doklad, ve zkoumaném souboru se žádná podobná glosa nenachází.

V případě 35. *lep, lepa* (ליפא) je situace odlišná: na konci slova je pouze jeden konsonant, podobně jako u glos 6. *črěp* (צריף), 17. *gnój* (גנוי), 80. *prut* (פרוט) a mnoha dalších, kde však koncové *alef* nenajdeme. Koncovka *-a* sice odpovídá genitivu, ten však nevyhovuje kontextu glosy. Doklad pro existenci ženského tvaru *lepa* ve staré češtině nemáme, přesto jej nemůžeme vyloučit: Gebauer (1963, s. 92) dokládá spojení *na lepě*; Loc sg mužských o-kmenů a ženských a-kmenů je totožný, mohlo tedy snad dojít k přechýlení o-kmenového *lep* k a-kmenovému *lepa*. Při zkoumání tohoto grafického jevu můžeme hledat oporu i v přepisu francouzských a německých glos. Koncové *alef* ve funkci něměho *e* se objevuje ve francouzské glose *glace*, viz 30. *led*, a nejasné je koncové *alef* u německého (resp. jidiš?) *anfá*, viz 21. *kanopie*.

### 7.2.2 Palatalizované a palatální konsonanty

Palatalizovanost, ani palatálnost ve zkoumaných glosách nejspíš naznačena není. Dvojím způsobem však můžeme interpretovat dva grafémy *jod* v glose 3. *bělmo, bielmo* (ביילמו): dvojice grafémů může být spřežkovým ML pro foném *ě*, resp. *ie*, nebo je můžeme chápat odděleně. Potom by první *jod* mohlo naznačovat palatalizovanost předchozího konsonantu *b* (*b'*) a druhé *jod* by bylo ML pro *ě*, resp. *ie*. Dvojí interpretaci připouští rovněž glosa 9. a 10. *bude dán, bude danú* (בודידנו, בודידן); *jod* považujeme za ML pro *e*. Přečteme-li glosu jako imperativ (*budi...*), plní *jod* dvojí funkci: ML pro *i* a zároveň palatalizaci *d'*. Rovněž u všech glos se suffixem *-icě*, správněji *-icě*, je možné předpokládat změkčující potenci koncového *jod*: 13. *glavaticě* (גלוטיצי), 18. *gubicě* (גוביצי), 24. *konvicě* (קונביצי), 51. *nogavicě* (נוגיביצי), 69. *pijavicě* (פיוצי). Podobně lze hodnotit funkci ML *jod* v glosách 21. *kanopie* (קנופי), 94. *květný věnec* (קרויני ויצץ), 60. *oružie* (אורווי), 68. *pěny* (פיני), 75. *potmněla* (פוטמןיליא), 90. *štět* (שטיט). Jak se zdá, změkčující funkce *jod* je pouze funkce doplňková k funkci ML, v žádném dokladu totiž *jod* neplní pouze změkčující funkci, srov. 23. *kňážstvo* (קנוזסטבו), 2. *baňky* (בנקי), kde je v obou případech použit primitivní zápis *ň*.

*Dalet* v glose 23. *kňážstvo* (קנוזסטבו) nemůžeme považovat za přepis *dž*, změna *dž*→*ž* už musela být provedena. Jde tedy patrně o písarský omyl; tuto teorii potvrzuje i druhý výskyt glosy s náležitým *zajin*.

### 7.2.3 Vznik *ř*

Asibilací vzniklo ve 13. století *ř* z původního *r'* nebo ze spojení *r* a sykavky, datace této změny se nedá dobře odvodit ze způsobu zápisu tohoto fonému: vedle grafiky *rs, rz* (1237) se v české ortografii používající latinku totiž až do 14. století udržel i primitivní zápis *r* (srov. Komárek 1962, s. 60). Tato změna proběhla po první a druhé depalatalizaci, nebyla však závislá na průběhu změny *a*→*ě* (srov. níže). V glosách 48. *mrieža* (מרישא) a 6. *črěp* (צריף), správněji *mriežä* a *črěp*, však nepředpokládáme existenci *ř*, srov. Jakobson 1978, 1985, Reinhart 2000. V glose *črěp* mohlo dojít ke změně *čř*→*tř* (později rozšířená na *stř*-) až po



provedení změny  $\acute{r} \rightarrow \check{r}$ , nemůžeme však bezpečně rozhodnout o tom, zda máme *reš* v této glose číst jako  $\acute{r}$  nebo  $\check{r}$ .

#### 7.2.4 Slabikotvorné likvidy

Staročeské mluvnice věnují zvláštní pozornost vývoji slabikotvorných likvid; ve staré češtině jsou doloženy v párech založených jak na opozici kvantity (dlouhé - krátké), tak na opozici měkkosti (tvrdé - měkké). Pro glosy zachycené v OZ je však zajímavá zejména otázka průvodních vokalických elementů, s nimiž se tyto likvidy vyslovovaly. „Tyto nefonologické samohláskové zvuky inklinovaly k plným samohláskám *i* (*y*), *e*, *u* (...), avšak nebyly s nimi totožné, nýbrž byly redukovány; nositeli slabičnosti nebyly ony, nýbrž slabikotvorné likvidy“ (Komárek 1962, s. 60-61). Přestože však šlo o vokály redukovány, resp. o pouhé „vokalické elementy“, Jicchak ben Moše je zaznamenává pomocí ML *jod*:1. *bamv'lna* (במוילנ"א), 4. *b'lcha* (בילחה), 7. *čtv'rt* (צטוירט), 70. *p'lt* (פילט), u Avrahama ben Azriela najdeme jen sporný doklad z MN 41. *merk* (מירק). Výjimečnost takového přepisu vyniká obzvlášť ve srovnání s přepisem ostatních vokálů: ML *jod* není vždy uvedeno u plných vokálů, srov. 65. *ožeg* (אוש"ג), 69. *pijavicě* (פיוצי), pro plný vokál *a*, *á* ML až na koncovou pozici téměř nenajdeme. Je možné, že pečlivé zaznamenávání redukováných průvodních vokálů u likvid souvisí s nejasnou funkcí koncového *alef*, viz 7.2.1 u glos 35. *lep*, *lepa* (ליפא) a 26. *vs kost*<sup>(A)</sup> (אוסקוסטא).

#### 7.2.5 Přehláska $a \rightarrow \check{e}$

Přehláska  $a \rightarrow \check{e}$  je poměrně složitá změna, která probíhala ve dvou fázích a podstatným způsobem ovlivnila strukturu celého českého jazykového systému. Jde vlastně o přehlásku  $\acute{a} \rightarrow \check{e}$ , které předcházelo ztotožnění  $\acute{a}$  s  $\check{a}$  (HMČ, s. 63n.). V glosách z OZ, AB a MN tato přehláska neproběhla, resp. nebyla dokončena. Reinhart (2000, s. 170) předpokládá dokončenou první fázi přehlásky, a proto transkribuje *m'riežā* (glosa č. 48), *makovicā* (glosa č. 38). K tomuto přepisu ho vede srovnání s tzv. Jagičovými staročeskými glosami z 11.-12. století. Díky tomuto Reinhartovu zjištění můžeme všechny glosy se sufixem *-icě* identifikovat jako tvary Nom pl a nikoli sg, dále můžeme vyloučit ženský tvar *konopě* a danou glosu přečíst jako neutrum 21. *konopie*, resp. podle mého názoru *kanopie*. Zavrhnout můžeme i tvar *pijěvicě* a zúžit výběr na 69. *pijavicě* a *pijovicě* (פיוצי).

#### 7.2.6 Změna $g \rightarrow \gamma \rightarrow h$

Na význam staročeských glos v hebrejských pramenech v souvislosti s datací změny  $g \rightarrow h$  upozornil André Mazon. Podle něj jsou tyto glosy dokladem spirantní výslovnosti *g*, tedy  $/\gamma/$  a umožňují poopravit předpokládaný vznik staročeského *h*. Komárek tuto teorii uvádí, ale zároveň upozorňuje, že „v poslední době byly o správnosti Mazonova důkazu vysloveny pochybnosti“ (Komárek 1962, s. 68); tento údaj bohužel není dále rozveden. Je možné, že *gimel* zastupovalo v textu ještě původní ražené *g*, protože hláskoslovné změny pronikaly do písma se zpožděním.

HMČ předpokládá první fázi změny na přelomu 12. a 13. století a dataci druhé fáze neuvádí, protože kdy „přešlo zadopatrové  $\gamma$  v hrtanové *h*, přesně nevíme, neboť obojí se označuje grafickým znakem *h*“ (HMČ, s. 83). To však pro hebrejské prameny nejspíš neplatí, na což upozornil právě Mazon.

Předpokládáme-li jednotnou grafiku glos v OZ a AB, můžeme vyloučit u glosy 64. *osvietiti* (*sa*) případné čtení *osvietiti ho*, protože v tehdejší zvukovém systému stč. neexistovalo, a glosu musíme opravit.

#### 7.2.7 Souhláska *f*

V praslovanštině se předpokládá existence *f* pouze v onomatopoických slovech a citoslovcích. Ve slovanských jazycích se *f* objevovalo v přejatých slovech, v češtině se také

vyvinulo z *pv* ( $\rightarrow pf \rightarrow f$ ) a později též vlivem znělostní asimilace *v* (srov. Komárek 1962, s. 71). Objevení fonému *f* patrně souvisí se změnou bilabiálního *w* v labiodentální *v* (HMČ, s. 97).

Podle přítomnosti *f* můžeme usuzovat na stáří přejímky: starší přejímky většinou nahrazují *f* a *pf* českým *p* nebo *b* (Komárek 1962, s. 71). Ve zkoumaném souboru glos najdeme zajímavé doklady původně přejatého výrazu *konvicě* (glosa č. 24): čtyři různé způsoby hebrejského zápisu (*qwnbjcj*, *qwpjcyj*, *qwnpjcyj*, *qwbjcyj*) připouštějí pět nebo šest způsobů čtení, a to i v závislosti na tom, zda připustíme existenci *f*. Vzhledem k dvojímu možnému čtení hlásek *begadkefat* totiž musíme uvažovat i o čtení *konficě* a *koficě*; předpokládané *f* by zde mělo bilabiální charakter, podobně jako mělo *v* (srov. HMČ, s. 97).

## 7.3 Morfologická charakteristika stč. glos

### 7.3.1 Podstatná jména

Podstatnou část zkoumaného materiálu tvoří substantiva. Nejvyšší podíl substantiv v souboru představují ženské a-kmeny (př. 2. *baňky*), druhým nejčastěji zastoupeným kmenem jsou mužské o-kmeny (př. 85. *rózky*). Ve zkoumaném souboru se dále vyskytují ženské ja-kmeny (př. 18. *gubicě*) a i-kmeny (70. *p'lt*), mužské jo-kmeny (př. 15. *gnój*), jeden n-kmen (12. *dnem*), dva u-kmeny (33. *led*, 73. *polu*) a t-kmen (36. *loket*), dále střední o-kmeny (př. 3. *běльмо*) a ъjo-kmeny (21. *kanopie*). Jsou zde zastoupena všechna tři čísla, nejčetnější jsou doklady v singuláru, v duálu jsou pouze sporné 98. *vidlě* a 91. *štolcě*; tvar *vidlě* můžeme interpretovat i jako plurál (plurale tantum) ja-kmene a *štolcě* pravděpodobně není glosa stč. Z pádů je nejfrekventovanější nominativ, najdeme ale i genitiv, akuzativ, lokál a instrumentál.

Tabulka 1. **Substantiva** na následující straně popisuje substantiva z hlediska jednotlivých kmenů a pádů. Tabulka nezachycuje substantiva s nejasnou lexikální a/nebo morfologickou charakteristikou.

### 7.3.2 Přídavná jména a příslovce

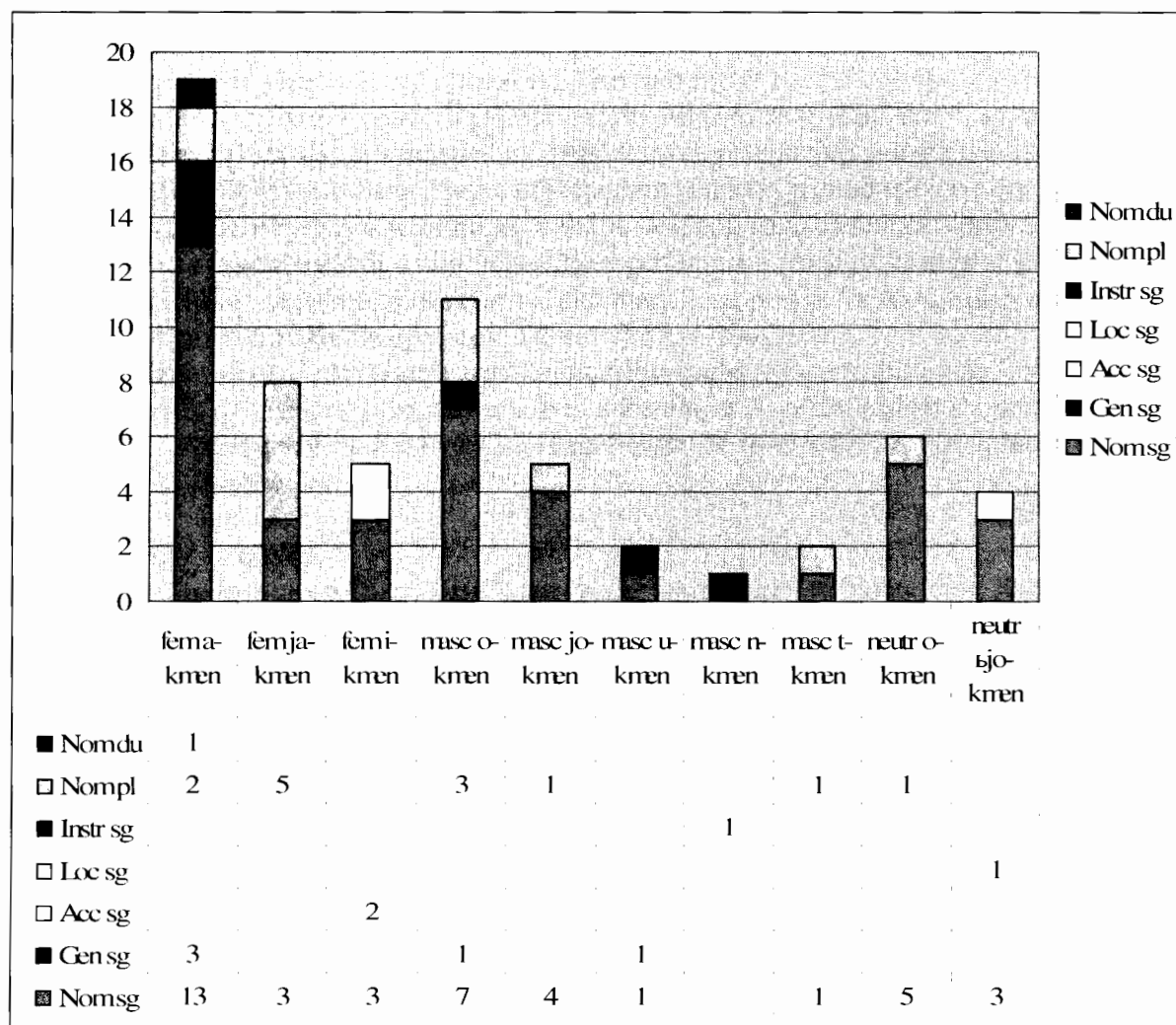
U přídavných jmen ve zkoumaném souboru je obtížné určit, jestli jde o tzv. měkký nebo tvrdý typ, tedy zda jde o adjektiva odvozená od o-kmenů a a-kmenů, nebo od jo-kmenů a ja-kmenů: tak vedle podoby 31. *květný* musíme zvažovat i podobu *květní*, vedle 42. *mešperní* i podobu *mešperný*. Přiklonit se k jedné či druhé variantě můžeme pouze podle dokladů z jiných pramenů, druhý tvar však nemůžeme zcela vyloučit.

Podobně obtížné může být určení složeného nebo jmenného tvaru adjektiva. V glose 92. *temná* se můžeme pro toto čtení rozhodnout na základě syntaktických pravidel: funkci shodného přívlastku plní spíše složený tvar adjektiva, zatímco jmenný tvar nalezneme spíše v přísudku. Přesto známe i doklady na jmenné tvary adjektiva v pozici přívlastku (srov. Vážný 1964, s. 100), a proto ani zde podobu *temna* nevyklučujeme. Glosy 8. *dalek* a 9. *daleko* dokazují toto syntaktické pravidlo - jsou součástí přísudku a podle grafiky jde jednoznačně o jmenné tvary adjektiv.

Jako adjektiválie se chovají i jmenné tvary sloves, n-ová a t-ová participia: 76. *povědán*, 77. *povědáno*, 78. *povymeten* a rovněž 10. *bude danú/dáno*, 11. *bude dán* a 52. *budu objat*. Problém v glose 10. *bude danú/dáno* spočívá v nejednoznačném určení rodu daného participia, podle shody s podmětem by šlo o femininum, ale pokud chceme přesně přeložit vysvětlovaný hebrejský slovesný tvar, musíme glosu číst jako neutrum.

Jediným dokladem příslovce ve zkoumaném souboru je denominativní příslovečná spřežka 103. (*v*)*znak*; tu však lze interpretovat i jako spojení předložky a jména.

Tabulka 1. Substantiva



### 7.3.3 Zájmena a číslovky

Zájmena ani číslovky se v souboru nevyskytují často: přivlastňovací zájmeno 40. (*po mém* a dvakrát osobní zájmeno 93. *tobú* v glosách 52. (*tobú*) *budu objat*, 63. *osvětiti sa (tobú)*, řadová číslovka 86. *sedmým*; k číslovkám můžeme volně přiřadit i numeralia 73. *polu* a 7. *čtv'rt*.

V souboru nenajdeme osobní zájmena v subjektové funkci, autor tak zřejmě respektuje syntaktický úzus konstrukce české věty.

### 7.3.4 Slovesa

Slovesné tvary představují necelou jednu čtvrtinu zkoumaného souboru glos. Doklady přítomnosti najdeme převážně ve 3. osobách 16. *grebe sa*, 45. *množá sa*, 50. (*ež*) *nepění* atd., ale i v 1. osobě: 62. *oslabu sa*. Všechny doklady na futurum jsou v pasivu: 10. *bude dáno/danú*, 11. *bude dán* a 52. (*tobú*) *budu objat*, není však jisté, zda byly jako pasivní vnímány. Pasivum totiž nebylo součástí slovesného systému staré češtiny od nejstarší doby, objevovalo se v ní až vlivem latiny (srov. HMCČ, s. 198-9) a v tomto případě snad vlivem hebrejštiny.

Glosy 10 a 11 lze však interpretovat i jako pasivní imperativy: *budi dán/danú* a *budi dán*. Tyto tvary v nové češtině představují výraznou knižní periferii, mohly by tedy být dokladem neustálenosti staročeského pasiva. Naopak aktivní imperativ 54. *obznamenaj sa* představuje pevnou součást staročeských slovesných paradigmat.

V souboru najdeme i doklady na tvar v minulém čase: 58. *okostil*, 61. *oslabil sa*, 72. *pokapala*, 75. *potmněla, potemněla*, 84. *roskochal(a) sa, roskýchal(a) sa* a 87. *skapala*. Ve všech případech jde o préteritum ve 3. osobě sg. Jediným, a to sporným dokladem aoristu je 81. *prýšče?*, tuto glosu lze však interpretovat i jako prézens.

Gramatické významy všech tří stč. forem pro minulý čas (préteritum, resp. perfektum, aorist, imperfektum) začaly už v nejstarších dochovaných písemných památkách funkčně splývat, docházelo k jejich vyrovnávání a postupnému zanikání jednoduchých minulých slovesných časů. Dále bylo pozorováno jen několik dokladů na skutečně perfektivní význam stč. perfekta, tj. význam výsledku minulého děje v přítomnosti, častější však jsou případy prostě préteritálního významu tohoto tvaru. Také tvary 3. sg. přet se vyskytují již v nejstarších textech bez pomocného slovesa *být* (srov. Dostál 1967, s. 193-195).

Neurčité a jmenné slovesné tvary zkoumaného souboru jsou trojího typu: infinitivy 63. *osvětiti sa (tobú)*, 64. *osvietit(i) sa*, deverbativní substantiva 53. *obmeškánje sa, omežkánje sa*, 55. *(po mém) obznamenání sa* a n-ová a t-ová participia 76. *povědán*, 77. *povědáno*, 78. *povymeten* a 52. *budu objat*.

### 7.3.5 Předložky a spojky

Předložku *vs* v glose 26. *vs kost<sup>(t)</sup>* lze chápat jako i jako předponu (*vs-*). Je uvozena grafémem *alef* - pravděpodobně kvůli bilabialitě *v*, které mělo v češtině podobně jako v hebrejštině fonetické vlastnosti vokálu (HMC, s. 97). Podobně je snad možné interpretovat i předponu *v-* v glose 103. *(v)znak* jako předložku. Jednoznačnou předložkou je *ot* v glose 100. *ot výbora*.

Jedinou spojkou ve zkoumaném souboru je podle naší interpretace *ež* v glose 50. *ež nepění*; tato spojka uvozovala ve staré češtině několik typů vedlejších vět, v této glose je *ež* nejspíše spojkou účelovou.

Ve zkoumaném souboru glos se nevyskytují žádné částice ani citoslovce.

## 7.4 Syntaktická charakteristika

Glosy podle očekávání nemají podobu vět či delších částí věty, jde spíše o jednoslovné výrazy, méně o spojení dvouslovná nebo výjimečně trojslovná. Jmenné glosy mají obvykle platnost obligatorního doplňku v nominativu, ostatní glosy kopírují syntaktickou platnost hebrejského ekvivalentu.

Zajímavým jevem je propojení hebrejštiny a češtiny v rámci syntaktické stavby částí věty. Kromě jednoduchého kopulativního spojení dvou synonym: *רושקי או בנקי*, *róžky* nebo *baňky*, (glosy č. 2, 85) a spojení dvou variant téhož výrazu: *קונפיצי וקונביצי*, *konficě* a *konvicě* (glosy pod č. 24) totiž najdeme i složitější spojení: *כנים שבראש דהיינו ויש שאין דרכו של בילחי להיות*, „vši (כנים) v hlavě, jako je *veš*, a není obyčejem *b'lchy* být v hlavě“ (glosy č. 5, 96) - zde se druhý výraz (*b'lchy*) zapojuje do syntaktické struktury hebrejské věty jako inkongruentní atribut ve tvaru genitivu posesivního. V souboru najdeme i doklady spojení jména a kongruentního atributu: *květný věnec* (glosy č. 31 a 94), *mešperní vichry* (glosy č. 42, 99), *po mém obznamenání sa* (glosy č. 40, 55).

V několika příkladech je předmětem autorovy metajazykové úvahy kongruence predikátu se subjektem: *כי פירוש הוגד בלשו' כנען פובידנו, ואין פי' פובידו, וכן רחוק מרשעים ישועה* ... „protože výklad „bylo oznámeno“ (הוגד) je v jazyce kenaanském *povědáno* a ne *povědán*, a stejně tak „vzdálena (רחוק) je hříšníkům spása“ je v jazyce kenaanském *daleko* a není (to) *dalek*, daleko od

hříšníků je spása“ (glosy č. 8, 9, 76, 77); podobně též v glosách 10. a 11. *bude danú/dáno, bude dán*.

Nejrozsáhlejší text je složen z glos č. 7, 30 a 73: תן לי חצי רביע דהיינו פולו קברטי או צטוירט או צטוירט „dej mi půl čtvrtky, to znamená *polu kvarty*, nebo *čtv'rt* nebo půl *čtv'rt*“, kde jsou staročeské glosy opět zapojeny do syntaktické struktury věty v pozici přímých objektů rozvitých přívlastky. Tento úryvek je rovněž pozoruhodný z hlediska pragmatického: jde o přímou řeč s makarónskými rysy, přímo potvrzující bilingvnost autora textu.

Dokladem adverbiale temporis je *dnem sedmým* (glosy č. 12, 86). Glosa 9. *daleko* není podle mého názoru adverbiale loci, spíše je částí predikátu: בלשון כנען דלוקו ואין פ'י דלוק ברחוק „v jazyce kenaanském *daleko* a není (to) *dalek*, daleko od hříšníků je spása“.

U Avrahama ben Azriela najdeme dva doklady na použití zájmena 2. osoby singuláru (zastupující Boha) v pozici příslovečného určení původce děje: *tobú budu objat* (glosy č. 52, 93) a v pozici příslovečného určení prostředku: *osvětiti sa tobú* (glosy č. 63, 93). Poslední glosa ze souboru, 103. (*v*)znak je příkladem adverbiale modi.

Ojedinelý je doklad vedlejší kompletní věty účelové *ež nepění* (glosa č. 50), tedy „aby nepěníla“.

## 7.5 Sémantická charakteristika

Lexikální sémantika zkoumaného souboru glos je totožná se sémantickými charakteristikami příslušných lexémů ve staročeských slovnících (StčSl a MSS) a v ESJČ. Lexikální významy zkoumaných glos lze rozčlenit do několika sémantických slovních polí, z nichž se některá překrývají.

Statisticky významněji je v souboru zastoupena skupina **nástrojů**: 2. *baňky*, 85. *rózky*, 22. *kláda*, 24. *konvicě*, 37. *lopata*, 47. *motyka*, 60. *oružie*, 65. *ožeg*, 74. *pometlo*, 43. *metla*, 95. *vesla*, 97. *vidla*, 46. *motovúz*, 71. *pochodňa*, 80. *prut*, 89. (<sup>a</sup>)*škrovada*, 90. *štět*, 91. *štolcě*. Početné jsou i **části těla**: 14. *glezno*, 20. *jelito*, 34. *ledvina*, 36. *loket*, 49. *myška*, 67. *pazucha*, 66. *pata*. Dalšími skupinami jsou **oblečení a oděvní doplňky**: 51. *nogavicě*, 27. *kraboška*, 25. *kopyto*, 32. *lana*, 102. *zápona*, 101. *zákova*; **nemoci a jejich projevy**: 3. *běльмо*, 15. *gnój*, 39. *mast*, 59. *omdlenie*, 61. *oslabil sa*, 84. *roskochal(a) sa*, *roskýchal(a) sa*; **pokrmý**: 13. *glavaticě*, 18. *gubicě*, 19. *jagody*, 88. *syrovadka*, 29. *kuklíky*; **rostliny**: 1. *bamv'lna*, 31. *květný věnec*, 21. *kanopie*, 38. *makovica*, 41. *merk*; **živočichové**: 96. *veš*, 4. *b'lcha*, 69. *pijavicě*; **přírodní a fyzikální jevy**: 99. *mešperní vichry*, 33. *led*, 56. *ogněncě*, 68. *pěny*; **materiál**: 1. *bamv'lna*, 35. *lep*, 39. *mast*; **časové údaje**: 12. *dnem sedmým*, 59. *po mém obznamenání sa*; **prostorové údaje**: 8. *dalek*, 9. *daleko*, 103. (*v*)znak; **měrné údaje**: 7. *čtv'rt*, 30. *polu kvarty*, 26. *vs kost*(<sup>a</sup>); **kvalitativní údaje**: 100. *ot výbora*, 92. *temná*; **tvary hmoty**: 82. *púc*, 83. *pútec*, 17. *grúdy*, 57. *okol*; **statické a procesuální názvy činností, jejich změn a výsledků**: 45. *množá sa*, 10. *bude danú/dáno*, 11. *bude dán*, 16. *grebe sa*, 59. *po mém obznamenání sa* aj. Méně zastoupeny jsou sémantické skupiny **správní útvary**: 23. *kňazstvo*; **nádoby**: 24. *konvicě*, 6. *črěp*; **části budovy**: 48. *mrieža* a **dopravní prostředky**: 70. *p'lt*.

## 8. Závěr

Za nejdůležitější výsledky své diplomové práce považuji korektury, nové výklady nebo nová čtení v těchto oblastech:

- 1) aplikace zásad hebrejské grafiky na přepis stč. glos - kap. 7.1.2, 7.1.3;
- 2) reinterpretační funkce některých hebrejských grafémů - kap. 7.1.3, 7.2;
- 3) ovlivnění češtiny glos hebrejštinou - např. otázka pasiva v kap. 7.3.4;
- 4) důsledky autorova bilingvismu pro výstavbu textu - kap. 7.4, glosy č. 7, 30 a 73;
- 5) fonologie a grafika - slabikotvorné r a l: 1. *bamv'lna*, *bamv'lna*, 4. *b'lcha*, *b'lna*, 7. *čtv'rt*, *čtv'rt*, 70. *p'lt*, *p'lt*, dále 21. *kanopie*, *konopie*, 23. *kňazstvo*, 26. *vs kost*(<sup>a</sup>), 35. *lep*, *lepa*,

42. *mešperní, nešperní, vešperní*, 53. *obmeškánie sa, omežkánie sa*, 56. *ogněncě, ogeňcě*, 72. *pokapala*, 79. *pris(k)nú*, 81. *prýšče*, 84. *roskochal(a) sa, roskýchal(a) sa*, 89. *(<sup>l</sup>)škrovada, (<sup>l</sup>)škrovada*, 95. *vesla*;

6) morfologie: 10. *bude/budi dáno/danú*, 14. *glezt, glezen, glezno*, 17. *grúdy, grúdie*, 35. *lep, lepa*, 59. *omdlenie, omdleni, omdlení*, 69. *pijavicě, pijovicě*, 82. *púc*, 98. *vidlě*;

7) syntax: 50. *ež nepění*, 61. *oslabil sa*

8) sémantika: 16. *grebe sa*, 28. *kruchy*, 32. *lana*;

9) etymologie: 24. *konvicě, konficě, koficě, kovicě*, 42. *mešperní, nešperní, vešperní*, 44. *mšjtqjn?*, 91. *štolcě*;

10) rozlišení glos a bohemik: 13. *glavaticě*, 7. *čtv<sup>l</sup>rt, čtv<sup>e</sup>rt*.

V neposlední řadě zdůrazňuji: v této práci důsledně vycházím ze stanoviska R. Jakobsona, že v obou zkoumaných dílech jde jednoznačně o glosy staročeské, nikoli (obecně) slovanské.

## Staročeské glosy ve spisech *Or zarua* a *Arugat ha-bosem*

### Resumé

V této práci se zabývám dvěma hebrejskými rabínskými spisy ze 13. století, spisem *Arugat ha-bosem* od Avrahama ben Azriela a spisem *Or zarua* autora Jicchaka ben Moše. Oba autoři prožili určitou část života v Praze a jejich vztah k českému území je tematizován i v jejich dílech. Zejména Jicchak ben Moše popisuje ve svém díle mj. zvyky českého obyvatelstva, všímá si vztahů mezi židovským a křesťanským obyvatelstvem apod. Abraham ben Azriel zase prokazuje značnou znalost české gramatiky. Oba pak vysvětlují ve svých spisech obtížné hebrejské výrazy pomocí množství staročeských glos.

Z materiálu dodaného vedoucí této práce J. Šedinovou jsem vybrala 103 staročeské glosy a provedla jejich analýzu grafickou, hláskoslovnou, morfologickou, syntaktickou a sémantickou. Výsledkem této analýzy jsou některé korektury závěrů dosavadního bádání a některé nové možné interpretace tohoto jazykového materiálu.

## Old Czech Glosses in the Writings *Arugat ha-Bosem* and *Or Zarua*

### Summary

This paper focuses on two Hebrew rabbinic works from the 13th century, *Arugat ha-Bosem* by Abraham ben Azriel and *Or Zarua* by Yizhak ben Moshe. Both authors spent an important part of their lives in Prague and in Czech lands, which obviously influenced their writings. Yizhak ben Moshe describes in his work customs of Czech people, relations between Christians and Jews and their daily life. Abraham ben Azriel seems to be acquainted with Czech grammar in details. And above all, both their works contain lots of Czech glosses explaining difficult Hebrew terms and unusual words.

From the catalogue materials prepared by J. Šedinová, the tutor of this diploma work, 103 old czech glosses were chosen to a complete linguistic analysis, which has brought some corrections in older investigations as well as some new findings and ways of interpretation of this language material.

## Prameny

Abraham ben Asriel: *Arugat Habosem*. Ed. E. E. Urbach. Jerusalem, 2 sv. 1. sv. 1939, 2. sv. 1947.

Jicchak ben Moše: *Or Zarua*. 1. a 2. díl: Žitomir 1862, 3. a 4. díl: Jerusalem 1887-90.

Lístkový katalog stč. glos zpracovaný J. Šedinovou (uchováván v Židovském muzeu v Praze)

## Literatura

Blondheim, D. S.: *Les glosses françaises dans les commentaires talmudiques de Raschi*. 2. díl, Société d'édition „Les belles lettres“, Paris 1937.

Brann, M.: *Geschichte der Juden und ihrer Literatur vom Abschluss des Talmud bis zur Vertriebung der Juden aus der Pyrenäischen Halbinsel*. Verlag von M. a H. Marcus, Breslau 1911.

Finkelstein, L.: *Jewish Self-government in the Middle Ages*. The Jewish Theological Seminary of America. New York 1924.

Flajšhans, V.: *Nejstarší památky jazyka a písemnictví českého*. Praha 1903.

Glanzberg, J.: *Náboženské proudy u Židů v Čechách se zvláštním zřetelem na obřadní knihu Or zarua českého rabína Izáka ben Mojžiše*. Diplomová práce. Rkp. 1950.

Gross, H.: Isaak ben Moses Or Sarua. In: *Monatschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 20, 1871, s. 248-264.

Grünwald, M.: Staročeské glossy z X.-XIII. století. In: *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*, 2, 1893, s. 343-350.

Harkavy, A.: *Ha-jehudim u-sefat ha-slavim. Die Juden und die slavischen Sprachen*, (hebr.). Vilna 1867.

Hrabák, J. a kol.: *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*. Nakladatelství ČSAV, Praha 1959.

Jakobson, R.: Iz razyskanij nad staročeskými glossami v srednevekových evrejskich pamjatnikach. Cambridge 1978, for a publication in honor of Moshé Altbauer. Přetištěno in R. Jakobson: *Selected Writings*. Vol. VI, part 2. Mouton, Berlin - NY - Amsterdam 1985, s. 855-857.

Jakobson, R.: *Řeč a písemnictví českých židů v době přemyslovské*. Přetištěno z Kulturního sborníku ROK, Moravian Library, New York 1957.

Jakobson, R. - Halle, M.: The Term *Canaan* in Medieval Hebrew. *For Max Weinreich On His Seventieth Birthday*. Mouton, The Hague - Paris 1964, s. 147-172. Přetištěno in R. Jakobson: *Selected Writings*. Vol. VI, part 2. Mouton, Berlin - NY - Amsterdam 1985, s. 858-886.



Kahan, I.: Or Sarua als Geschichtsquelle. In: *Jahrbuch des Gesellschaft für die Geschichte der Juden in ČSR*, 9, 1938, s. 43-100.

Kaufmann, D.: Aus Abraham b. Asriel's Arugat ha-bosem. In: *Monatschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 31, 1882, s. 316-324, 360-370, 410-422.

Kupfer, F. - Lewicki, T.: *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*. Zakład imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. Wrocław - Warszawa 1956.

Lehár, J. a kol.: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2004.

Markon, I.: Die slawischen Glossen bei Issak Or Sarua. In: *Monatschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 49, 1905, s. 707-721. Jako samostatný tisk St. Petersburg 1906.

Mazon, A.: Le passage de g à h d'après quelques gloses judéo-tchèques. In: *Revue des études slaves*, 7. Paris 1927, s. 261-267.

Muneles, O.: *Bibliografický přehled židovské Prahy*. Státní židovské muzeum, Praha 1952.

Pěkný, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Sefer, Praha 2001.

Perles, J.: Das Buch Arugath habbosem des Abraham b. Asriel. In: *Monatschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 27, 1877, s. 360-373.

Reinhart, J.: Möglichkeiten und Grenzen der Rekonstruktionen des Urtschechischen. In: *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, Band 46. Verlag der Österreichischen Akademie des Wissenschaften, Wien 2000, s. 165-174.

Sadek, V. - Heřman, J.: České glosy v rukopise Chebské bible. In: *Minulostí západočeského kraje*. Plzeň 1962.

Sirat, C.: Le séfer Arugat ha-bosem. In: *Revue des Etudes Juives*, No. 3-4, 1965, s. 353-374.

Spitzer, S.: *Urheimich in slavischen Ländern*. Verlag von Victor Fritsche, Essek 1880.

Šedinová, J.: Altschechische Glossen in mittelälterlichen hebräischen Schriften und älteste Denkmäler der tschechischen Literatur. In: *Judaica Bohemiae*, 17, 1981, No. 2, s. 73-89.

Šedinová, J.: Life and Language in Bohemia as Reflected in the Works of the Prague Jewish School in the 12th and 13th Centuries. In: *Ibrahim ibn Yacaqub at-Turtushi: Christianity, Islam and Judaism in East-Central Europe, c. 800-1300 A.D.* Proceedings of the International Colloquy 25-29 April 194, Praha 1996, p. 207-216.

Šedinová, J.: Literatura a jazyk Židů v Českých zemích. In: *Eurolitteraria & Eurolingua 2005*. TUL, Liberec 2005, s. 28-36.

Šedinová, J.: Pražská hebrejská literatura. In: Rybár, C.: *Židovská Praha*, TV Spektrum, Akropolis, Praha 1991, s. 190-210.

Tykocinski, H.: Lebenszeit und Heimat des Isaak Or Sarua. In: *Monatschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 55, 1911, s. 478-500.

Vogelstein, H.: Zu Wellesz' Isaak ben Mose Or Sarua. In: *Monatschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 49, 1905, s. 701-706.

Weinreich, M.: Yiddish, Knaanic, Slavic. In: *For Roman Jakobson*. Mouton & Co., The Hague 1956, s. 622-632.

Weinreich, U.: *Languages in contact. Findings and problems*. Mouton, The Hague 1968 (1st printing New York, 1953).

Wellesz, H.: Or Sarua. In: *Monatschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 48, 1904, s. 129-144, 203-213, 361-371, 440-456, 710-712.

Wellesz, J.: Über R. Isaak ben Mose's Or Sarua. In: *Jahrbuch des Jüdisch-Litearischen Gesellschaft*, 4, 1906, s. 75-124.

Ziemlich, B.: Das Machsor Nürnberg. In: *Magazin für die Wissenschaft des Judenthums*, 11, 1886, s. 113-125.

Ziemlich, B.: Das Machsor Nürnberg. In: *Magazin für die Wissenschaft des Judenthums*, 12, 1886, s. 45-58.

Ziemlich, B.: Das Machsor Nürnberg. In: *Magazin für die Wissenschaft des Judenthums*, 13, 1886, s. 161-190.

Zunz, L.: Anzeige von Or Sarua. In: L. Zunz, *Gesammelte Schriften*, 3, Berlin 1876, s. 128-131.

#### Bible:

*Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Ekumenický překlad. Ekumenická rada církví v ČSR, Praha 1984.

*Bibli svatá, to jest: Svatá písma Starého i Nového zákona*. Text kralický z roku 1613 podle původních textů opravený. Nákladem britické i zahraniční společnosti biblické, Praha 1926.

#### Encyklopedie, slovníky a mluvnické:

Bělič, J. - Kamiš, A. - Kučera, K.: *Malý staročeský slovník*. SPN, Praha 1978.

Ben Jehuda, E.: *Thesaurus totius hebraitis et veteris et recentioris*. Langenscheidtsche Verlagsbuchhandlung. NY - Berlin - Schönberg, 1924-1929.

- Dostál, A.: *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví, 2. část: Časování*. SPN, Praha 1967.
- Encyklopedický slovník češtiny*. NLN, Praha 2002.
- Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Díl 1. Hláskosloví*. Nakladatelství ČSAV, Praha 1963.
- Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Díl 3. Tvarosloví. I. Skloňování*. Nakladatelství ČSAV, Praha 1960.
- Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Díl 3. Tvarosloví. II. Časování*. Nakladatelství ČSAV, Praha 1958.
- Gebauer, J.: *Slovník staročeský. Díl 1 (A-J), díl 2 (K-netbalivost)*. Academia, Praha 1970.
- Havránek, B. a kol. (eds.): *Staročeský slovník*. Academia, Praha 1968-.
- Jungmann, J.: *Slovník česko-německý*. Ed. J. Petr. Academia, Praha 1990, reed.
- Komárek, K.: *Historická mluvnice česká I. Hláskosloví*. SPN, Praha 1962.
- Lamprecht, A. - Šlosar, D. - Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. SPN, Praha 1986.
- Lehár, J. a kol.: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2004.
- Machek, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Academia, Praha 1968.
- Rubcov, V. G. - Beneš, K.: *Zelená lékárna*. Z rus. originálu přeložil, upravil a doplnil K. Beneš. Lidové noviny, Praha 1985.
- Slovník jazyka staroslověnského*. Academia, Praha 1958-1997.
- Trávníček, F.: *Historická mluvnice československá*. Melantrich, Praha 1935.
- Vážný, V.: *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví, 1. část: Skloňování*. SPN, Praha 1964.
- CD ROM Encyclopaedia Judaica (knižní vydání Jeruzalém 1971-72)